

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫҒДАҒЫ ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА

**С. ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ 125-ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«Х ТОРАЙҒЫРОВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«Х ТОРАЙҒЫРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ С. ТОРАЙҒЫРОВА**

ТОМ 1

**ПАВЛОДАР
2018**

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Т 60

Редакция алқасының бас редакторы:
Ахметова Г.Г., филос.ғ.к., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:
Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:
Абишев К.К., Ахметов Қ.Қ., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.Қ., Эрнзаров Т.Я., Бергузинов А.Н., Муқанов Р.Б., Каюмова М.С., Мажитова А.Ә.

Жауапты хатшылар:
Ажаев Г.С., Аманбаева С.Б., Аманжолов С.К., Андреева О.А., Антикеева С.К., Арынова Ш.Ж., Аубакиров А.М., Гасымова Т.Г., Ельмуратов Г.Ж., Ельмуратова Б.Ж., Жумабаева Г.М., Жумабекова Д.А., Жумадилов Н.Ж., Жуманбаева Р.О., Зарипов Р.Ю., Калиева А.Б., Камкин В.А., Карманов А.Е., Касанова А.Ж., Коспаков А.М., Кривец О.А., Куанышева Р.С., Мусаханова С.Т., Мусина А.Ж., Огузбаев А.Е., Рахимов Е.К., Самсенова Г.С., Титков А.А., Ткачук А.А., Туганова Б.С., Ысқақ С.Ә.

Т 60 С. Торайғыровтың 125-жылдығына арналған «Х Торайғыров оқулары» атты халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. материалдары. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2018.

ISBN 978-601-238-870-1 (жалпы)
Т. 1. – 2018. – 226 б.
ISBN 978-601-238-871-8

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-238-871-8 (Т. 1)
ISBN 978-601-238-870-1 (жалпы)

© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2018

**С. Торайғыров атындағы ПМУ ректоры,
филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі**

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Сіздерді «Х Торайғыров оқулары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының ашылуымен құттықтаймын.

Сұлтанмахмұт Торайғыров қазақтың демократ ақыны, қоғамдық-саяси қайраткер ғана емес, сонымен қатар поэтикалық шығармаларда адам болмысының мәні мен мағынасының философиялық мәселелерін, қоғамдық дамуды, танымның рөлін, тұлғаның өзін-өзі дамытуы мен өзін-өзі рухани анықтауын ашқан ойшыл.

С. Торайғыров өзінің шығармаларында жақсылық пен зұлымдық, өмір мен өлім тақырыптарын салыстыра қарастырады. Ал оның кейіпкері жақсылықтың, сұлулық пен шындықтың жоғары бастауларын іздей отыр, өз үндеуінде адамның руханилығын, адам болмысының негіздерін кеңінен паш етеді.

Ақын поэзияның маңызы туралы айта отырып, ол адамдарды жоғары идеалдарға бағыттайтын сұлулық, ақиқат және ізгіліктер бірлігі идеясын ұсынады.

Жазушының шығармашылығында ерекше орын алатын – жан-дүниенің ішкі өзегі ретіндегі өзін-өзі тануы және адамның ар-ожданы. С. Торайғыровтың айтуынша, таңдалған өмір жолы жанның жұмысына тәуелді, ал адам қиыншылықтарды жойып, өз-өзін биіктен көрсете білуі тиіс.

Жалпы алғанда, С. Торайғыров тек образдар галереясын құрып қана қойған жоқ, адамды жанның, ақылдың, сезімнің бір-бірімен байланысы бар табиғаттың ең күрделі жүйесі ретінде көрсетті. Сұлтанмахмұттан кейінгі ұрпаққа мағынасы мәні зор әдеби мұра қалды. Бұл – халқымызға қалдырған ақынның аманаты. Сол мұраны қадірлей білуіміз, оның алтын нәрін ала білуіміз керек.

Конференция қатысушыларына Сұлтанмахмұт Торайғыровтың жалпыға ортақ білім беруге, ғылым мен техниканың жаңа түрлерін игеруге, әлемдік мәдениет жетістіктеріне баулу және бүкіл әлем үшін қазақ рухани кеңістігінің өзіндік ерекшелігін ашуға бағытталған ұмтылыстарына адал болуға тілектеспін.

**С. Торайғыров атындағы
ПМУ ректоры, филос.ғ.к.**

Г. Ахметова

1 Секция. Қазіргі кезеңдегі білім беру үрдісінің барысы
1 Секция. Современное состояние рынков труда
и образовательных услуг

АЛАШ АҒАРТУШЫЛАРЫ ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ
ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

АБИЛЬГАЗИН С. И.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

АМАНБЕК А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

ШЕРІКБАЙ Н. Т.

тарих пәнінің мұғалімі, № 68 мектеп-интернат, Қарағанды қ.

Оқытудың жаңа технологияларын игеру мәселесі кезінде А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейханұлы, М. Дулатұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабайұлы сынды Алаш арыстарының еңбектерінде көрініс тапқан болатын. Ағартушылардың еңбектерінде оқытудың тиімді жолдары, жаңа әдіс-тәсілдері ұсынылды. Қазіргі таңда білім беру жүйесінде саралап оқыту технологиясы, топтық және ұжымдық оқыту технологиясы, ойын технологиясы, проблемалық оқыту технологиясы, интеграциялау технологиясы, интерактивті оқыту технологиясы және т.б. көптеген жаңа технологиялар қолданылуда. Өйткені қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беруді жаңаша ұйымдастырудың философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін теренірек қайта қарауды қажет етеді.

«Жаңа технология – бұрыннан белгілі жанама амал-тәсілдерді қолдана отырып іздену, сол ізденістерді ғылыммен ұштастыра отырып, жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізу» [1, 22 б.]. Алаш қайраткерлерінің оқу-әдістемелік еңбектерінде жоғарыда аталған технологиялар мен олардың элементтері жайында хабардар ететін тұстар аз кездеспейді. Қазіргі біз пайдаланып жүрген жаңа технологиялардың іргетасының қалануына осы ой қорытындылары мен пікірлердің де ықпалы бар. XX ғасырдың алғашқы он-он бес жылында қазақтың ұлттық зиялыларының қуатты шоғыры дүниеге келді. Солардың көпшілігінің ағартушылық жұмысқа білек сыбанып араласуы нәтижесінде қазіргі білім беру жүйесіне біршама дүбірлі жаңалықтар мен сан-салалы сапалы өзгертулер енгеніне көз жеткізуге болады. XX ғасыр басында

Ахмет Байтұрсынұлы «Мұғалімнің қызметі оның керек орны, өздігінен алатын тәжірибелі білімнің ұзақ жолы қысқару үшін, сол жолдан балалар қиналмай өту үшін, керек білімін кешікпей кезінде алып отыру үшін, балаға жұмысты әліне шағындап беру мен бетін белгіленген мақсатқа түзеп отыру» – дейді [2, 336 б.].

Мұғалім өз сабағында жаңа технологияларды тиімді, жүйелі, ретпен пайдалану арқылы оқушыларының білім сапасы мен қабілетін жан-жақты дамытып, шығармашылық қабілеттерін арттыра алуы қажет. Бұл ретте оқушының тұлға ретінде дамуы мұғалімге, мұғалімнің білімі мен қабілетіне байланысты. Осы жайында А.Байтұрсынұлының «Жақсы мұғалім деген атқа әдістерді меңгеріп, соларды оқытуда қолдана білу ғана емес, сонымен қатар сабақ ерекшелігіне қарай өз тарапынан ұтымды тәсілді ұшқыр пайдаланғанда ғана жетуге болады»- деген сөзін [1, 32 б.] ескеруіміз керек.

Ахмет Байтұрсынұлының «балаға жұмысты әліне шағындап беру мен бетін белгіленген мақсатқа түзеп отыру» дегені қазіргі саралап оқыту технологиясын ұйымдастырудың психологиялық және педагогикалық негіздерін танытады. Саралап оқыту технологиясы – орта мектептегі оқу жоспары мен бағдарламасын оқушылардың бейімі мен қабілетіне, білім деңгейіне қарай жіктеу. Саралап оқыту білім деңгейі әр түрлі оқушыларды топтарға жіктеп, әр топты өз деңгейіне сай оқытып, білімін одан әрі жетілдіру үшін қолданылады. Негізінен тәжірибеде саралап оқытудың екі түрі кеңінен қолданылады: 1. деңгейлеп саралау; 2. бағдарлық саралау.

Деңгейлік саралау – оқушылардың бір сыныпта бір бағдарлама және бір оқулықпен оқу материалын түрлі деңгейде меңгеруі. Бағдарлық саралау – оқушылардың әр түрлі тобымен оқу материалын деңгейі жоғары мазмұны бағдарламамен оқып-үйренуі. Бұл технология дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға мүмкіндік береді, өйткені ол оқушының ойлау, елестету мен еске сақтау қабілеттерін, ынтасын, белсенділігін, білім сапасын дамытуға көмектеседі. Деңгейлеп саралау технологиясы оқушының да, мұғалімнің де белсенді шығармашылық қызметін дамытуға бағытталған. Ғалым А. Байтұрсынұлы 1914 жылы жарық көрген «Тіл құрал» атты еңбегінде басты мақсатты былай деп көрсетеді: «Бұл әліп-би жаңа әдіске көшу жөніндегі көңіл тілегі мен қол қысқалығын бір-біріне жанастырып, жақындату шарасын табу түрде шығарылып тұр. Үйрету жағынан «дыбыс әдісі» мен «тұтас оқу әдісінің» екеуіне бірдей жатарлығы көзделді. Мазмұн жағынан қазақ жағдайына жанастырылып, жаңа програмша болуы көзделеді [2,50 б.].

А. Байтұрсынұлының «тұтас оқу» деп көрсеткен әдісінің бүгінгі таңдағы жаңа материалды түсіндіру, бекіту, қайталау, білім, ептілік дағдыларды тексеру тәрізді бөлімдерден тұратыны, оны әр мұғалім өз сабағында қолданып жүргені белгілі. Бұл аталған әдістер сабақ құрылымында сан қилы байланысқа түеді. Сабақ құрылымының көптүрлілігі сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдерге байланысты болып келеді. Осы орайда А. Байтұрсынұлы «әліп-би үйретудің өзінде де толып жатқан әдіс бар. Әдістің жақсы-жаман болмағы жұмсалатын орнының керек қылуына қарай. Мәселен сауаттау әдісін алсақ, бір жұрттың сауат ісіне қолайлы болған әдіс екінші жұрттың сауаттау ісіне қолайлы боларға тиіс деп атауға болмайды» – дейді [2, 357 б.]. Демек, әрбір әдіс керек жерінде оңтайлы қолданылғаны дұрыс.

Алаш арысы Ә. Бөкейхан «Серуен жасап зерттеу әдісі» мақаласында былай дейді: «Шын білім тәжірибеде ғана туады. Білім жолының негізі тәжірибия болады, жаттап алып білген білім кісіден сұрап киген тон сияқты. Тойда тонымды бер деп шешіп алғандай жаттап алып білген білім мектептің табалдырығын аттай бере естен шығады да ұмытылады. Қандай жақсы кітап болса да, кітап кісінің сөзі, оны біреу тапқан. Анда жүріп кісі байлағана түлкі өзің қуып алған түлкіге жетпейді» [3, 256 б.]. Ә. Бөкейхан мақаланы жазуға да өз тәжірибесімен келген. 1894 жылы Санкт-Петербургтегі орман институтын орман экономикасы мамандығы бойынша бітірген ол сол жылы Омбы қаласындағы төменгі дәрежелі орман мектебіне жұмысқа орналасады. Мектепте өз мамандығы бойынша дәріс оқып, сабақ бере жүріп, теориялық білімін практикамен, яғни тәжірибемен ұштастырғандығын аталмыш еңбек байқатады. Ә. Бөкейханның «Жерді, ауаны, суды, жанды, жансыз, өзімізді қамап алған затты тану тәжірибемен ғана болады. Бұ туралы тәжірибе көзбен көрген, қолмен ұстағаннан басталады. Ақыл зерек тексеріп тергеп, терең бойлап тоқып, кестелеп көзбен көргеннен қорытынды шығарады. Бұ неше сыннан өтіп, таспадай сыдырылып, таяқтай жонылып, білім негізі болып шығады» – деген тұжырымының [3, 256 б.] дуальдік оқытуға да қатысы бар. Дуальді білім беру жеке тұлғаға бағыт-бағдар беруді, іскерлік сапаларын қалыптастыруды, әлеуметтік ортаға бейімділігін арттыруды көздейді. Мұндай білім беру қазіргі жаһандану дәуірінде үлкен маңызға ие.

Алаштың тағы бір біртуар перзенті Мағжан Жұмабайұлы «Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, берік һәм өз жанымызға (қазақ жанына) үйлесетін негізде құра білсек, келешегіміз

үшін тайынбай-ақ серттесуге болады» – дейді [1, 39 б.]. Ағартушы педагог, ғалым, қазақ ақыны Мағжан Жұмабайұлының педагогика-психология саласындағы еңбектерінің маңызы мен құндылығын оның «Педагогика» деген оқулығы арқылы дәлелдеуге болады. Қазіргі білім беру жүйесіндегі технологиялар негізінде жалпы мектеп, орта және жоғары оқу орындары шәкірттерінен дара тұлға қалыптастыру мақсат етілсе, бұл мәселе ғалымның еңбегінде басты қағида болып ертеректе әлдеқашан айтылып қойған болатын. Мағжан Жұмабайұлының оқулығындағы ерекшелік, – баланың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіріп, білімді де білікті, салиқалы да парасатты, ұлтжанды, жан-жақты жетілген дара тұлға тәрбиелеу мақсат етіледі.

Жүсіпбек Аймауытұлының «Ана тілін жақсы меңгеріп алмай тұрып, өзге пәндерді түсіну мүмкін емес. Ана тілі жүректің терең сырларын, халықтың басынан кешкен дәуірлерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазына» – деген тұжырымы өзге пәнді меңгертуде ескерілуі тиіс. Әдіскер-ғалым Жүсіпбек Аймауытұлы «Тәрбиеге көмекші», «Тәрбие жетекшісі», «Психология», «Комплексті оқыту жолдары» деген еңбектерінде біздің бүгінгі таңда білім берудің жаңа технологиялары деп қарастырып жүрген мәселелеріміздің көбінің бұрыннан да аталып жүргенін көре аламыз.

Ағартушы демократ өз еңбектерінде сабақты пәнаралық байланыс арқылы оқыту туралы пайымдау жасайды. Автор адамның жан қуатын ынталандыру әдісі арқылы тәрбиелеп жетілдірудегі тарих пәнінің алар орнын айта кетеді: «Тарихты оқыту арқылы шәкірттерге қазіргі өмір мен өткен заманның байланыс заңдылықтарын ажыра білерлік сана туғызамыз» – дейді [1, 60 б.].

Ж. Аймауытұлы 1929 жылы «Комплексті оқыту жолдары» деген еңбегінде баланың білімге деген ынта-ықыласын, зейін-зердесін арттыру үшін мұғалімдерге қойылатын талаптарды атап көрсетеді:

- жаңа беретін білімді баланың бұрын меңгерген біліміне негіздеу;
- проблемалық сұрақтар қоя отырып, олардың назарын меңгерілетін жаңа білімге бағыттау;
- басы артық қажетсіз мағлұматтарды айтудан сақтану;
- салыстыру, терең ұқсату сияқты тәсілдерді қолдану арқылы балалардың білімге деген қызығушылығын арттыру.

Бүгінгі таңдағы білім беруде кеңінен қолданылып жүрген интерактивті оқыту технологиясы Ж. Аймауытұлының мектеп мұғалімдеріне қойған талаптарын толығымен басшылыққа алып отыр деуге әбден негіз бар. Мысалы, интерактивті әдіс-тәсілдердің қатарына жататын «Ыстық орындық» және «Автор орындығы»

әдістері қазіргі сабақтарда оқушының білімге деген ынта-ықыласын арттыру мақсатында жиі қолданылады. «Ыстық орындық» әдісі бойынша оқушылар берілген тапсырмаға байланысты қойылған сұрақтарға жылдам жауап беру керек, себебі, орындық ыстық. «Автор орындығы» әдісі бойынша оқушы өзі жазған шығарма, эссесін орындыққа отырып оқиды, өз пікірін айтады, ойын баяндайды, оқушылардың сұрақтарына жауап береді. Ал «Алты қалпақ» әдісі бойынша сынып алты топқа бөлінеді.

«Ақ қалпақ» – статистикалық (мәселеге қатысты деректер келтіріледі)

«Сары қалпақ» – сәттілік (сәтті кезеңдер айтылады)

«Қара қалпақ» – сәтсіздік (мәселенің сәтсіз тұсы айтылады)

«Көк қалпақ» – аналитикалық (талдау жасалады, топтар «не үшін?», «неге?», «неге байланысты?» деген сұрақтарға жауап іздейді)

«Жасыл қалпақ» – шығармашылық (ақылға сыйымсыз идеялар мен болжамдар айтылады)

«Қызыл қалпақ» – сезімтал (мәселеге, мәселені талдауға қатысты сезімдері айтылады)

Міржақып Дулатұлы оқытудың баяндау, әңгіме, түсіндіру әдістеріне ерекше мән беріп, тұрмыс-салтқа, әдет-ғұрыпқа байланысты тақырыптарды әсерлі баяндаудың тәсілдерін көрсетіп берді. Ол «баланы толық жауап беруге әдеттендіру керек», – дейді. Сөйтіп, оқытушы көркемдеп оқытудың жаңаша жолдарын ұсынып, мұғалімдерден соны іс-әрекеттерді талап етеді. Егер де бала оқуда қиналатын болса, онда мұғалімнің өзі көмектесіп жіберуін де балап еткен.

Сонымен қазіргі таңдағы жаңалықтар жүйесі ретінде қаралып отырған жаңа технологияларды ескінің айналып келуінен немесе өзгеріске түсіп, қайталануынан туған әдіс-дәстүрлер деп қараймыз. Осыған байланысты В. Г. Белинский: «Ең ескі дүниені жаңамен байланыстырып өзгеше сипат беріп, жаңалық ашуға болады» – дейді [4]. Мысалы, В. Т. Шаталовтың тірек конспектілері бұрыннан қолданылып келе жатқанымен, мектептердің қазіргі даму жағдайына байланысты «жаңа» бір әдіс-тәсіл ретінде, яғни белгілі бір өзгерістерді өмірге енгізу арқылы мұғалімдердің жұмысында кенінен пайдаланылып жүр.

Жаңа технологиялар ескі дәстүрдің нәтижесінде пайда болғанын дәлелдеуге тырысатын тағы бір пікір – А. Адамскийдің пікірі: «Тек аңқау немесе жаңылысқан адам ғана оқытудың жаңа инновациялық технологиялары дәстүрлі әдістің баламасы деп айтады» [4]. Яғни, ол дәстүрлі әдістің ешқашанда жойылып

кетпейтінін немесе қолданыссыз қалмайтынын, дәстүрлі әдіс жаңа технологиялардың бастамасы екенін дәлелдейді. Осыған орай С. И. Ожегов былай дейді: «жаңа әдіс дегеніміз – бұрынғыға жақын немесе бұрынғылардың өзгеріске түсуі және бұрынғымен тікелей байланысып, олардың орнын басқан әдістер» – деген болатын [5].

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» – деген тұжырымын есте ұстар болсақ, айналып келгенде барлығы да ұстаздың қарым-қабілетіне, шеберлігіне, тапқырлығына, білімділігіне байланысты. Заман талабына сай ұстаз қалыптастыруда А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейханұлы, М. Жұмабайұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Дулатұлылардың оқыту технологияларының басшылыққа алынуы – бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Педагогикалық ғылыми мұра. – Алматы : Ан Арыс, 2009. – 120 б.
- 2 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы : Ана тілі, 1992. – 448 б.
- 3 Бөкейхан Ә. Тандамалы. – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 479 б.
- 4 Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования: – Москва : Педагогика, 1982. – 150 с.
- 5 Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Москва : Русский язык, 1978. – 846 с.

КАЧЕСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

ЕСКАЛИЕВА А. Ж.

докторант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
РАХИМОВА С. А.

к.э.н., ассоц. профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Вступление. Одной из актуальных проблем экономики Республики Казахстан является формирование и поддержание высокого уровня ее конкурентоспособности за счет формирования конкурентоспособного человеческого капитала. Национальная конкурентоспособность – инструмент борьбы за место в мировой

экономической системе. Вопрос повышения конкурентоспособности экономики республики является ключом к разработке Стратегии «Казахстан-2050» [1], Стратегии-2030 [2], Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года [3] и других программ, направленных на модернизацию экономики. Успешная модернизация экономики республики предопределяет достижения в формировании человеческого капитала как основного фактора повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Актуальность проблемы формирования человеческого капитала обусловлена объективными потребностями современного этапа мирового социально-экономического развития, спецификой нынешней ситуации в стране. Эти обстоятельства требуют принятия не только инвестиционных, но и комплексных решений, которые формируют новые ресурсы в государстве, обществе и отдельных компаниях, позволяют обеспечивать как устойчивый экономический рост, так и достижение более высокого уровня благосостояния населения и достойного качества жизни. Человечество участвует в процессе расширения глобальных изменений, среди которых изменение в индивидуальной личности, отстающее от изменений в техноэкономической сфере.

Преодоление этого отставания и создание современной системы дает возможность формировать и развивать человека и, таким образом, позволяет повышать качество человеческого капитала, при этом требует решения глобальных проблем, среди которых основными являются:

- постоянная модернизация государственного управления и общественно-политического состояния общества, улучшение его средств к существованию;
- ускорение процессов, происходящих на уровне социальной организации на более короткий период жизни человека;
- период обновления знаний, ключевых технологий и формирования технологических структур резко сокращается, так что на протяжении нескольких поколений технологии, теоретические знания и практические навыки, необходимые для достижения и развития социального статуса человека, выходят на первый план;
- соотношение двух компонентов государственного развития: социальная справедливость и экономическая эффективность.

Все эти вопросы актуализируют проблему человеческого капитала в стране. В представленной статье приведены результаты исследования человеческого капитала, занятого в различных сферах

экономики. Было опрошено 10 групп респондентов, предметом исследования стали социальные, экономические, политические отношения, влияющих на формирование человеческого капитала.

Методы исследования. Основными методами исследования являются метод дедукции и индукции, а также комплексный подход и метод научной абстракции, разнообразие целей.

Обсуждение результатов. Конкурентные преимущества национальной экономики, связанные с дешевой рабочей силой, которые, имеют высокий образовательный уровень, в значительной степени утрачены. Кроме того, технический потенциал страны значительно сократился; есть «утечка мозгов» от государства. Ежегодно уменьшаются количество так называемых «синих воротничков» и квалифицированных рабочих. С одной стороны, существует острая потребность бизнеса в специалистах и большое количество вакансий, а с другой стороны, существует масса людей, которые по разным причинам не являются такими специалистами и не готовы к смене квалификации.

Необходимо признать, что в Казахстане на сегодняшний день нет модернизированной индустриальной экономики. Отсутствие серьезного научного потенциала в стране делает реализацию предложений по привлечению иностранных компаний в страну, включение экономики страны в глобальные технологические более перспективными.

В последнее время в стратегических документах, наряду с термином «индустриально-инновационное развитие», широко используется термин «модернизация». Ученые справедливо отмечают, что необходимо четко различать эти понятия. В этой связи мы приводим высказывание известного российского экономиста В. Л. Иноземцева, который пишет: «Модернизация – это движение от существующего состояния вещей к более совершенному, но не обязательно самому передовому». Путь к инновационной экономике заключается в стадии модернизации существующей экономики. Доказательством этого являются классические примеры успешной модернизации экономики Японии, Южной Кореи и Китая. Их опыт показал, что инновации в массовом масштабе возможны, когда выполняются основные задачи модернизации, экономика встроена в мировое разделение труда, основным движущим мотивом для ее развития является конкуренция, а потребность в знаниях становится естественной для значительной части рабочих и менеджеров. Более того, в странах, которые искусственно стимулировали инновации,

но не формировали современные методы экономического развития, инновации и модернизация по-прежнему разделены.

Ученые и эксперты справедливо поднимают вопрос о нерациональном использовании сбережений, доступных государству в виде государственных средств, золотовалютных резервов, которые не трансформируются во внутренние инвестиции в промышленное развитие. Но в то же время в современной инновационной экономике нельзя полагаться только на экономические стимулы. Масштаб финансовых инвестиций сам по себе не гарантирует успех определенных проектов. При низком уровне и качестве человеческого капитала инвестиции в высокотехнологичные отрасли не дают должного возврата. Современная инновационная деятельность требует осознания современных знаний, соответствующих требованиям профессии, то есть возрастает роль и значение человеческого фактора. Человеческий капитал становится важным фактором экономического роста.

Западные страны, создавая новые технологии, стремятся увеличить собственный человеческий капитал. По некоторым оценкам, в развитых странах только увеличение продолжительности образования на один год приводит к увеличению валового внутреннего продукта (ВВП) на 5–15 %. Во всех развитых странах человеческий капитал оценивается в разы выше физического капитала.

Низкое качество обучения объясняется низким уровнем финансирования образования и науки, а также узким диапазоном его источников, нехваткой квалифицированных кадров, отделением системы подготовки персонала от реальной практики, ограниченной мотивацией преподавательского состава высших учебных заведений, неадекватное участие работодателей в формировании содержания образовательных программ, неэффективное использование его научного потенциала и другие.

Эксперты изучили 10 групп респондентов, предметом исследования были социальные, экономические и политические отношения, влияющие на формирование человеческого капитала, результаты показаны на рисунке 1.

Показатели оценки человеческого капитала первой группы показывают, что среди респондентов центрального исполнительного органа Республики Казахстан преобладает совокупная доля «среднего», «выше среднего» и «высокого» уровней – 57,2 %, «низкий» и «ниже среднего» – 42,8 %.

Заработная плата в одной из ведущих групп мира по добыче и переработке минеральных ресурсов с интегрированными добывающими, перерабатывающими, энергетическими и логистическими предприятиями сильно отличается от заработной платы бюджетных и государственных структур. Средняя месячная номинальная заработная плата респондентов составила 115,9 тыс. тенге, что на 4 % больше, чем в среднем по г. Астана (110,8 тыс. тенге) и 25,5 % от среднего республиканского уровня (92,3 тыс. тенге). В то же время 91 % респондентов имеют заработную плату выше регионального уровня и предлагают широкий спектр дифференциации покупательной способности. Результаты ответов дают возможность выявить приблизительную зарплату, позволяющую совершать определенные ежемесячные расходы на здравоохранение, услуги служб поддержки. Предполагаемая сумма подразумевает расходы на посещение спортивных центров, покупку витаминов, чтобы поддерживать человека в хорошем физическом состоянии.

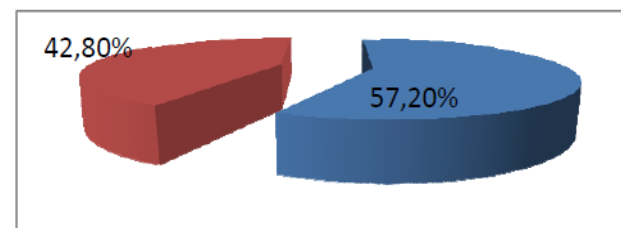

Рисунок 1 – Показатели оценки человеческого капитала

Человеческий капитал большинства сотрудников банка (65,3 %) может оцениваться как «средний» и «высокий». Среднемесячная номинальная зарплата респондентов составила 105,4 тыс. тенге, что составляет 4,9% от среднего республиканского уровня (92,3 тыс. тенге). В то же время 100 % респондентов имеют заработную плату выше регионального уровня и предлагают широкий спектр дифференциации покупательной способности. Невысокий уровень затрат на поддержание здоровья 85 % опрошенных женщин связан с тем, что сотрудники банка оперативно проходят профессиональную и медицинскую экспертизу в уважаемых медицинских учреждениях по страховым полисам. 69 % респондентов имеют возможность расширить продовольственную корзину и покупательную способность, а 31 % не имеют такой возможности.

Наряду с этим у более 90 % респондентов расходы на медицинское обслуживание варьируются от 40 до 10 % от уровня ежемесячного дохода. Эта корреляция предполагает высокие затраты на медицинское обслуживание и закупку лекарств, что характерно для экологически неблагоприятных условий жизни, 38 % респондентов отказываются от профилактических скрининговых обследований, мотивирующих высокую нагрузку и элементарную нехватку времени.

Следует отметить, что в планах респондентов есть явное желание построить карьеру на основе поддержания здорового уровня жизни. Главная проблема – это низкий вклад в культуру здорового образа жизни. Только 4,4 % респондентов проводят профилактические обследования.

Вышеприведенные данные показывают, что существует потенциал для развития человеческого капитала страны, все это требует огромных инвестиций в образование, здравоохранение и культуру людей. В основе концепции человеческого капитала должно находиться образование, повышение качества здравоохранения, которые должны стать главными объектами инвестиций. Учитывая полноту факторов, уровень инвестиций, оценки вклада человеческого капитала в экономику должны вырасти, однако процесс формирования человеческого капитала нации находится на развивающейся стадии.

Выводы. При переходе к инновационной экономике возрастает роль человека с его образованием, квалификацией и опытом в обеспечении экономического роста и повышения конкурентоспособности государства. Основным компонентом человеческого капитала является труд, его качество и производительность. В свою очередь, качество работы определяется ментальностью населения и качеством жизни. К сожалению, рабочие места в Республике Казахстан не обеспечены в основной массе капиталом высокого качества, о чем свидетельствует производство большинством отечественных предприятий неконкурентоспособных товаров на мировых рынках.

Низкоэффективный и низкокачественный труд значительно снижает накопление человеческого капитала в Казахстане. Идея и практика воспроизводства и функционирования человеческого капитала становятся более сложными и наполняются новым содержанием. Этот человеческий капитал получает признание и развитие в широком смысле – от человека к мировому сообществу.

Человеческий капитал становится массовым явлением, он соответствует типу инновационного воспроизводства. Возможно, именно поэтому в последние годы правительство Казахстана обратилось к проблеме формирования национального человеческого капитала, поскольку стране нужны инструменты, которые могут способствовать переходу на инновационный тип воспроизводства.

ЛИТЕРАТУРА

1 Послание Президента народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация является основным вектором развития Казахстана». – Казахстанская правда, 2012. – 27 января.

2 Стратегия 2030. Государственная программа развития // www.kazembassy / strategy_2030.html (на русском языке).

3 Стратегический план развития Казахстана до 2020 года: утвержден 1 февраля 2010 года № 922 (на русском языке).

4 Всемирный экономический форум: доклад о глобальной конкурентоспособности 2014–2015 гг. Центр человеческих технологий // gtmarket.ru/news (на английском языке).

5 Доклад о глобальной конкурентоспособности 2014–2015 гг. Всемирный Экономический Форум. 2014 // www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

6 Сагадиев К. А. Человеческий капитал и факторы его роста в Казахстане. Intern.scientific.-практический. Conf.: Человеческий капитал в Казахстане: состояние и перспективы роста. Астана, 2013. Р. 414–422

7 Шульц Т. Инвестиции в человеческий капитал. Экономический рост Американская проблема. – NY, EnglewoodCliffs, 1964. – Р. 48. ISBN: 0-87014-309-3

8 Аубакиров Ю. А., Майдырова А. Б. Роль человека как производительной силы на рынке труда // Вестник КазНУ. Аль-Фараби. – 2002. – № 1 (29). – С. 41–43. ISBN 978-601-04-2045-8

9 Оценка человеческого капитала на основе выборочного обследования. / Результаты опроса, проведенного докторантами Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по специальности «Государство и органы местного самоуправления». – Лидер: доктор экономических наук, профессор Майдырова А. Б. – Астана. – 2012. – 55 с.

10 Жансагимова А. Е., Совершенствование управления человеческими ресурсами. Бюллетень Турана № 2, 2015 г. ISSN 1562-2959

РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ ДОШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ НЕТРАДИЦИОННЫЕ ТЕХНИКИ АППЛИКАЦИИ

КРИВОГОРНИЦЕВА Л. В.

воспитатель, санаторный ясли сад № 49, г. Павлодар

В наш век координальных изменений меняются и дети, растущие в этом мире. Если дети 1990-х годов больше времени проводили в семье, в школе, были заняты в различных кружках, то сейчас это – поколение технического прогресса: они с самого рождения сталкиваются с компьютерами, сотовыми телефонами, интернетом и т.д. И это кладет отпечаток на их психику: они становятся эрудированными, любознательными, развитыми не по годам. Но развитие мышления и умственных способностей наших детей все-таки не опережают возраст. В связи с проблемами со здоровьем многие дети имеют задержку психического и речевого развития.

Сегодняшняя актуальность мелкой моторики заключается в том, что она, имея взаимосвязь с мышлением, вниманием, памятью, речью, просто не может, не отразится на учебе ребенка. Ребенок с недостаточно развитой мелкой моторикой неловко держит ручку, карандаш. Буквы пишет вкривь и вкось. В выполнении ряда учебных и бытовых заданий дети с нарушением моторики затрудняются гораздо сильнее сверстников. Это влияет на эмоциональное благополучие и самооценку ребенка. Поэтому развитие мелкой моторики – это важная часть подготовки ребенка к школе. Можно сказать, что мелкая моторика пронизывает очень многие сферы жизни человека и потому необходимо внимательное отношение родителей к развитию столь ценной вещи во всех смыслах.

У современных детей страдает не только связная речь, но и словарный запас. Постоянный просмотр различных телепередач, компьютерные игры также способствуют тому, что у детей перестает развиваться образно-логическое мышление, они перестают фантазировать, выдумывать. Вследствие того, что ребенок, смотря телевизор, не разговаривает, а только слушает, развиваются примитивность и бедность речи, оскудение словарного запаса. По данным различных педагогов-психологов, большинство детей до 5 лет нуждаются в помощи логопеда.

Развитие и совершенствование мелкой моторики кисти и пальцев рук является главным стимулом развития центральной нервной системы, всех психических процессов, речи. На кончиках детских

пальчиков расположены нервные окончания, которые способствуют передаче огромного количества сигналов в мозговой центр, а это влияет на развитие ребенка в целом. Развитие навыков мелкой моторики важно еще и потому, что вся дальнейшая жизнь ребенка потребует использования точных, координированных движений кистей и пальцев, которые необходимы, чтобы одеваться, рисовать и писать, а также выполнять множество разнообразных бытовых и учебных действий. Именно поэтому, актуальность мелкой моторики бесспорна, и помогать ее развитию нужно с пеленок.

Для развития мелкой моторики руки, важно, чтобы ребенок систематически занимался разнообразными видами ручной деятельности. Это рисование, аппликация, лепка, выкладывание узоров из мозаики, конструирование из мелких деталей, пальчиковая гимнастика и многое другое. Как показывает анализ материалов, некоторые дети не усваивают техники и приемы работы с бумагой и другими материалами [1, с. 125].

Гармонично развивать двигательные функции кистей рук у детей через творчество можно разными путями, наилучшим средством, на мой взгляд, является нетрадиционные техники. Поэтому, вводя в свою работу по изобразительной деятельности новые способы и материалы, ставлю перед собой цель: создание благоприятных условий для развития мелкой моторики рук у дошкольников, через нетрадиционные техники изобразительной деятельности. В соответствии с целью, с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей и для получения положительных результатов, ставлю перед собой следующие задачи:

- 1 Развивать и укреплять мелкую моторику;
- 2 Формировать самостоятельность в работе с нетрадиционными техниками изобразительной деятельности;
- 3 Создавать предметно-развивающую среду, благотворно влияющую на развитие мелкой моторики у дошкольников;
- 4 Познакомить родителей с нетрадиционными техниками изобразительной деятельности для детского творчества дома.

Доказано, что у ребенка, имеющего высокий уровень развития мелкой моторики, сформирована мыслительная деятельность – он умеет логически рассуждать, достаточно развиты память и внимание, связная речь. Именно поэтому, опираясь на Программу художественного воспитания, обучения и развития детей «Цветные ладошки» И. А. Лыковой, в своей работе по изобразительной деятельности использую нетрадиционные художественные техники, которые не только дают возможность для развития творческих

способностей дошкольников, но и помогают в формировании координации движения пальцев рук. Взаимодействие с детьми осуществляю с учетом дифференцированного подхода, включая разнообразные формы и методы работы:

- подгрупповая и индивидуальная деятельность;
- дидактические игры;
- театрализация;
- выставки рисунков и поделок.

Побуждать пальчики работать – одна из важнейших задач занятий по изобразительной деятельности, которая приносит много радости дошкольникам. Но, учитывая потенциал нового поколения, для развития творческих способностей недостаточно стандартного набора изобразительных материалов и традиционных способов передачи полученной информации. Изначально всякое детское художество сводится не к тому, что сделать, а на чём и чем. Поэтому я остановилась на нетрадиционных техниках аппликации как одного из вида изобразительной деятельности дошкольника. Нетрадиционные техники аппликации привлекают детей своей необычностью, заставляют их удивляться. У ребят развивается вкус к познанию нового, исследованию, эксперименту. Эта методика позволяет избегать копирования, так как педагог вместо готового образца демонстрирует только способ действия с нетрадиционным материалом. Это дает толчок развитию воображения, творчества, проявлению самостоятельности, выражению индивидуальности, а работа с нетрадиционными материалами еще и очень хорошо развивает мелкую моторику руки ребенка. К тому же аппликация с использованием нетрадиционных техник не только не утомляет детей, у них сохраняется высокая активность на протяжении всего времени, отведенного на выполнение задания [2 с. 54–55].

Ловкие детские руки, а также их фантазия, способны привести детей в удивительную страну, где можно познать и пережить одно из самых прекрасных чувств – радость созидания и творчества. И на своей образовательной деятельности с детьми я могу это увидеть! Во время первых знакомств с новой техникой, ребенку необходимо дать понятия о ее особенностях, а лишь потом – создавать какие-либо образы или сюжеты. В этом мне неоценимую помощь оказывает использование интерактивной доски, где с помощью презентаций я могу показать детям особенности данной техники, этапы изготовления, образцы готовых работ, выполненные все в той же технике.

Организуя занятия по нетрадиционной изобразительной деятельности, следует учитывать возрастные и индивидуальные особенности детей, их желания и интересы. Ведь с возрастом ребенка расширяется содержание занятий, усложняются элементы, выделяются новые средства выразительности. При хорошей организации занятий по аппликации у ребенка мелкая моторика будет развиваться гораздо быстрее. Для этого необходимо выполнение определенных условий. Первое, что нужно – это создать развивающую среду, во-вторых, подобрать специальные методы и наконец, в-третьих, отобрать наиболее эффективные техники при работе с аппликацией.

Одна из доступных видов работы с детьми по формированию мелкой моторики работа с крупами. Разнообразие круп: гречка, пшено, манка, способствовала ручной умелости. Работа с крупами, эксперименты с раскрашиванием круп, вызывает у детей желание мастерить. Дети создают необычные для них картины, дарят их близким, сверстникам, малышам [3, с. 25].

Салфетки (рисование по ткани) используются для сюжетно-ролевых игр, подносы, украшенные пластилинографией – для игры в кукольном уголке, поделки, слепленные из соленого теста – в игре «Магазин». Для достижения положительных результатов в развитии ребенка невозможно ограничиться только работой, проводимой в стенах детского сада.

Родители – самые заинтересованные и активные участники воспитательного процесса. Эффективным средством знакомства родителей с особенностью развития мелкой моторики рук посредством нетрадиционных техник аппликации является их участие в вечернее время на различных мастер-классах, организованных мною, где они могут познакомиться с техникой и приемами работы. Многие родители начинают проявлять заинтересованность к творчеству детей, когда видят на выставке детские работы.

Художественная деятельность ребенка станет еще более успешной, если взрослые, педагоги и родители, будут оценивать ее положительно, не сравнивая работы детей между собой, а отмечая индивидуальную манеру выполнения. Все вышеперечисленные техники способствуют развитию мелкой моторики и координации движений у детей и в целом речевому развитию. Если систематически их использовать в работе с детьми, то можно добиться определенных положительных результатов. Ведь работа с нетрадиционными материалами включает в себе большие возможности для гармоничного развития ребенка.

Вместе с тем в нетрадиционных техниках аппликации заложены колоссальные воспитательные резервы и огромные педагогические возможности, которые влияют на художественно-эстетическое и образно-пространственное восприятие окружающего мира детьми дошкольного возраста, на развитие творчества дошкольников. Нетрадиционные техники могут быть использованы в работе с дошкольниками с нарушениями речи и для детей с нормальным уровнем речевого развития; в детском саду и в домашних условиях. Это мобильная структура, в которую можно вносить изменения, дополнения, исправления [4, с. 12].

Таким образом, нетрадиционные техники аппликации привлекают детей своей необычностью, заставляют их удивляться. У ребят развивается вкус к познанию нового, исследованию, эксперименту. Эта методика позволяет избегать копирования, так как педагог вместо готового образца демонстрирует только способ действия с нетрадиционным материалом. Это дает толчок развитию воображения, творчества, проявлению самостоятельности, выражению индивидуальности, а работа с нетрадиционными материалами еще и очень хорошо развивает мелкую моторику руки ребенка. К тому же аппликация с использованием нетрадиционных техник не только не утомляет детей, у них сохраняется высокая активность на протяжении всего времени, отведенного на выполнение задания. Ловкие детские руки, а также их фантазия, способны привести детей в удивительную страну, где можно познать и пережить одно из самых прекрасных чувств – радость созидания и творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1 Яковлева Е. В. Развитие мелкой моторики дошкольников через нетрадиционные техники аппликации (из опыта работы) [Текст] // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). – Самара : ООО «Издательство АСГАРД», 2016. – С. 125–128.

2 <https://moluch.ru/conf/ped/archive/188/9886>.

3 Куцакова Л. В. Конструирование и художественный труд в детском саду: Программы и конспекты занятий (Текст) – М. : ТЦ Сфера, 2005.

4 Косинова Е. Гимнастика для пальчиков. Развиваем моторику. ЭКСМО. 2009

БІЛІМ БЕРУДЕ КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН ҚОЛДАНУ

КУЛАХМЕТОВА М. С.
ғылыми жетекші, ф.ғ.к., филолог, профессор,
ПМПУ, Павлодар қ.
КУДАЙБЕРГЕНОВА А. Б.
магистрант, ПМПУ, Павлодар қ.
БАУЫРЖАНҚЫЗЫ Б.
магистрант, ПМПУ, Павлодар қ.

*«Білім – біліктілікке жеткізер баспалдақ,
ал біліктілік сол білімді іске асыра
білу дағдысы.»*

А. Байтұрсынов

Бүгінгі таңда Қазақстанда білім берудің деңгейі мен сапасына жаңа талаптар қойылып отыр. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары білім беру саласындағы жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін қамтамасыз ету, сол арқылы әлемдік сұранысқа жауап бере алатын мамандарды даярлау және бәсекеге қабілетті білім беру болып табылады. Еліміздің басшысы Н. Ә. Назарбаев қазақстандық мұғалімдердің кәсіби даму саласындағы жаңа көзқарасы олардың педагогикалық өміріндегі қосымша оң өзгерістер енгізуге мүмкіндік беруде. Сапалы білім беру – оқыту мен тәрбиелеудің үздіксіз үдерісі. Қазіргі кезде білім берудегі мақсат жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім өзіндік ой – талғамы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру.

Оқыту – мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл құзіреттіліктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдерісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осы мақсатта мұғалім оқыту ортасын құру керек. [МАН, 70 б.] Осы орайда оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымдық қарым – қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздіктерін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын бірден бір тәсіл критериалды бағалау болып табылады.

Ұлы педагог Ы. Алтынсарин «Оқытушы бағалағанда олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушыларына қарай бағалау керек» деп,

айтқандай, оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі-білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі.

Бұрын оқытуда оқушылар тек қана тындаушы, орындаушы болып келсе, ал қазіргі оқушы өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек.

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі.

Критериалдық бағалау – бұл білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс.

Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсінуге көмектеспейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгенін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өзінің нәтижесін жақсарту үшін кейін не істеу керектігін түсінуге мүмкіндік береді [4].

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

Мектепте оқыту сапасын жоғарылату;

Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру.

Критериалды бағалаудың міндеттері:

Сабақтың әр бөліктеріндегі әр оқушының дайындық деңгейін анықтауға;

Бағдарламаға сәйкес оқу мақсаттарын орындау қабілеті;

Жеке оқушының даму жетістігін бақылауға;

Оқушының білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға;

Әр түрлі жұмыс барысындағы алған өз бағасының әділдігіне көзін жеткізуге;

Оқу бағдарламасының тиімділігін саралауға;

Сабақ үдерісі мен білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім және ата-ана арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге.

Критериалды бағалаудың маңызы:

Мұғалімдер үшін: Сапала нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыруға; өз іс-әрекетін саралап және болашаққа жоспарлай

алатын мәліметтер алуға; сабақ берудің сапасын арттыруға; оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әр тұлғаға арналған ауқымын жоспарлауға; бағалаудың әртүрлі әдістерін пайдалануға; оқу бағдарламасын қолжетімді ету үшін ұсыныстар енгізуге.

Оқушылар үшін: танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыратын оқытудың әртүрлі әдістерін пайдалануға; табысқа жетелейтін бағалау критерийлерін түсінуге; өзін және өзгелерді бағалау арқылы кері байланысқа түсуге; сыни ойлауына, еркін ойын айтуына, өзінің білімін көрсетуге.

Ата-аналар үшін: баласының білім сапасының дәлелдемелерімен танысуға; оның оқуындағы табыстылықты бақылауға; оқуына қолдау көрсету үшін бағыт алуына мүмкіндік туғызады.

Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі:

Мұғалімге оқушының оқу жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді; оқушыларға оқу үдерісі барысында туындаған қиындықтарды түсінуге, бағалауға мүмкіндік береді; ата-аналар оқушының оқу жетістіктер бойынша объективті дәлелдемелермен қамтамасыз етіледі; оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда бірқатар дағдылар қолданылады. Олар: білу, түсіну, қолдану, сыни ойлану, анализ, синтез, бағалау, зерттеу дағдылары, рефлексия, коммуникативті дағдылар, тілдік дағдылар, жеке жұмыс жасау дағдылары, топта жұмыс жасау дағдылары, мәліметті іздеу дағдылары, тәжірибелік дағдылар, шығармашылық дағдылар, IT-технологияларды қолдану дағдылары.

Критерийдің мазмұны:

Бағалау критерийлері – оқытудың мақсатын және ара қатысын белгілеуге сәйкес белгі (сипаттама).

Дескриптор – жетістік деңгейінің сипаттамасы.

Критерийлер

Дескрипторлар

A

Білу және түсіну

Жекелеген сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасы мақсатына сәйкес келетін нақты фактілерді, ақпараттар және сипаттамаларды білу және жаңғырту. Алынған ақпаратты талдау, қайта жаңғырту, болжау жасау арқылы түсінгендігін көрсете білу.

В

Қолдану

Бұрын алған ақпараттар мен білімдерін жаңа немесе таныс емес жағдайларда және контекстерде қолдану, пайдалану. Білгенін, түсінгенін, дағдыларын сабақ барысында қолдану арқылы көрсету.

Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін білімдерін қолдануды көрсетудің жолдары: практикалық жұмыс, диаграммалармен жұмыс, кескін картада жұмыс жасай алуы, есептер шығару, жобалар, мәселені шешу және жаңа нәтижелер ойлап табу болып табылады.

С

Сыни ойлау және зерттеу

Білім көзінен алған ақпараттарды талдау, синтездеу, бағалау арқылы пікірлер қалыптастыру. Жекелеген сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін ақпараттар мен нәтижелерді жинақтай алу және оларды талдай алу қабілеттілігін көрсету. Ұсынылған болжамды ды дұрыс ақпараттар жинақтау және деректерді пайдалану арқылы зерттеп, бағалап, өз бетімен қорытынды жасау. Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін жасалған қорытынды жайында ой қозғау қабілеттілігін көрсету.

D

Коммуникация және рефлексия

Әр сыныптар мен пәндер көлемінде оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес келетін ақпараттар, фактілер мен ойларын, пікірлерін ауызша және жазбаша ұсыну. Басқа адамдар ұсынған ақпаратты тындап және сәйкесінше жауап қайтара алу қабілеттілігін, басқа адамдардың көзқарасын қабылдай отырып, өз көзқарасын түсіндіру арқылы ортақ ойға келу. Айтылған ойларды, пікірлерді, оқиғаларды ой елегінен өткізу арқылы шешім қабылдау немесе ой толғаныс нәтижесінде іс-әрекет жасау [3].

Критериалды бағалау технологиясы оқушы бойындағы үрейленуді басады және мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, оқушы бойында өзін-өзі бағалау, өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуына ықпал етеді.

Критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленеді. Қалыптастырушы бағалау оқытуды, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған болса, жиынтық бағалау мақсатты баға қою

және сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару үшін қажет [МАН, 55 б.].

Критериалды бағалау мұғалімдер мен оқушылар және ата-аналарға да итімді бағалау түрі, өйткені мұғалім үшін – сапалы нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыруға, өз іс-әрекетін саралап және болашаққа жоспарлай алатын мәліметтер алуға, оқушылар үшін табысқа жетелейтін, бағалау критерийлерін түсінуге, өзін және өзгелерді бағалау арқылы кері байланысқа түсіп, түсінбегенін түзетуге мүмкіндік алады, сыни ойлауына, еркін ойын айтуға, өзінің білімін көрсетуге, ата-аналар үшін – оның оқуындағы табыстылықты бақылауға, оқуына қолдау көрсету үшін бағыт алуға мүмкіндік туғызады [2].

Қорыта айтқанда, аталмыш бағдарламаның мәні – баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру болып табылады. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс», «Болашақтың кепілі» ұғымдарына құрылған. Үнді халқының тарихи тұлғасы Махатма Гандидің «Егер сен болашақтағы өзгерісті байқағын келсе, сол өзгерісті уақытында жаса» деген ілімін негізге ала отырып, оқушы бойындағы қабілетті жетілдіріп, оқушыларды болашаққа жетелейтін, өз мамандығын шексіз сүйетін, жаңартылған білім – болашақтың кепілі деп санайтын білімді мұғалімдер елімізде көбейе берсін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. АОО «НИШ», Астана, 2015.
- 2 Жакупова Г. Х. «Жаңартылған білім-болашақтың кепілі» // Педагогикалық Альманах № 3. 2018 ж.
- 3 Матенова А. Б. «Жаңартылған білім-болашақтың кепілі» атты мақала.
- 4 Утесова Г. К. «Жаңартылған бағдарлама – болашақтың кепілі» атты ғылыми мақала.

МЕКТЕП БІЛІМІН РЕФОРМАЛАУДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫ КЕЗЕҢІ – НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕПТЕРІНІҢ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ МЕН ӘДІСТЕМЕСІНЕ КӨШУ

КУЛЬМАҒАНБЕТОВА Р. А.
тарих пәнінің мұғалімі, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

«Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек. Мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс, оларды оқыту нәтижесі сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру қажет.»

Н. Ә. Назарбаев

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев бастамасымен «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын іске асыру аясында ЭЫДҰ елдерінің стандарттары негізінде адам капиталының сапасын көтеруге бағытталған білім беру саласындағы 5 қадам жоспарланған болса, оның үшеуі жалпы орта білім беру жүйесіне қатысты [1]. Осы үш қадамға нақтырақ тоқталып өтсем 76-қадам: 12 жылдық білім беруді кезең-кезеңімен енгізу, функционалдық сауаттылықты дамыту үшін мектептегі оқыту стандарттарын

Сурет 1 – Екібастұз қаласының тарихшы ұстаздары Жаңартылған білім мазмұны курсына 2018-2019 жж.

жаңарту. Жоғары сыныптарда жанбасына қаржыландыруды енгізу, табысты мектептерді ынталандыру жүйесін құру. 79-қадам. Білім беру жүйесінде – жоғары сыныптар мен ЖОО-ларда ағылшын тілінде оқытуға кезең-кезеңмен көшу. 89-қадам. «Нұрлы Болашақ» ұлттық жобасын әзірлеу және

жүзеге асыру болатын. Республика мектептерінің бескүндік оқуға көшуі. Ұсынылған жүктемеге сәйкес 1-ден 11-ге дейін барлық сыныптар бескүндік оқу аптасына еркін көше алады. 2016 жылдың

25 наурызында Қазақстан Республикасының Президенті алтыншы шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында: «Біз ЭЫДҰ-мен интеграцияланудамыз, бұл ретте біз дәйекті болуға тиіспіз. Барлық дамыған елдердің мектептерінде бес күндік оқыту аптасы қалыптасқан. Балаға қалпына келуге, педагогқа демалып, сабаққа дайындалуға мүмкіндік беріледі. Кейбір елдерде тіпті төрт күндік оқыту аптасы да бар. Мұндай форматқа көшу – бүгінде дамыған елдердің жалпы әлемдік үрдісі (тренді). Ғалымдар қазірдің өзінде оқыту аптасының ұзақтығын қысқарту оқытудың нәтижелілігін арттыратынын ғылыми тұрғыдан дәлелдеген. Бізге де осы тәжірибені енгізу керек. Білім және ғылым министрлігі бұл үдерісті тым болмаса бастауыш мектептерден бастауы керек», – деп атап өтті.

Республика мектептерінде бескүндік оқытуға көшу жұмысы жаңартылған білім мазмұнына көшумен бір мезгілде басталды. 2016–2017 оқу жылында жаңартылған білім мазмұнына бірінші сыныптар, 2017–2018 оқу жылында 2, 5, 7-сыныптар көшкен болатын.

2017-2018 оқу жылында сабақ ұзақтығы 40 минут болғандықтан, бескүндік оқу аптасына 1-ден 11-ге дейін барлық сыныптарды көшіру ұсынылды. Бескүндік оқу аптасы туралы шешімді әр мектептің әкімшілігі қабылдап, Қамқоршылық кеңесімен және ата-аналар комитетімен келіседі.

Жаңартылған білім беру мазмұны аясында критериалды бағалау жүйесіне көшу қарастырылған. 2018-2019 оқу жылында 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8-сыныптар жаңа бағалау жүйесі бойынша жұмыс жасайды. Бағалаудың жаңа жүйесі білім алушылардың өз әрекетін бақылау және бағалай білу, туындайтын қиындықтардың себептерін анықтау және жоя білу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Оқыту процесі білім алушылардың функционалдық сауаттылығын және кең спектрлі дағдыларын қалыптастыруға бағытталады. Білім алушының жеке тұлғасы емес, жұмысы ғана бағаланады; білім алушының жұмысы басқа білім алушылардың жұмысымен емес, оларға алдын ала белгілі (өте жақсы орындалған жұмыс үлгісімен) эталонмен салыстырылады. Оқыған материалдары негізінде ғана бағалау

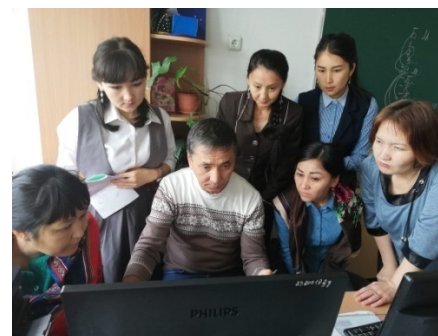
Сурет 2 – Райхан Мағжанқызының «Жаңартылған білім беру мазмұнының ерекшеліктерін талдау кезеңінен көрініс

керек, сондықтан да бағалау критерийлері – оқу мақсаттарының нақты көрінісі. Мұғалімге критериалды бағалауды оқу процесін неғұрлым тиімді ұйымдастыру үшін, білім алушыларға уақытылы қолдау көрсету және олардың оқудағы жетістіктерін қамтамасыз ету үшін, мүдделі тараптарға оқудың нәтижелері туралы ақпарат беру үшін қолдану ұсынылады. Мұндай бағалау жүйесі ең алдымен балаларды оқуда табысқа жетуге ынталандыруға, білімдегі кемшіліктерді анықтауға және олардың жетістіктерін көрнекі түрде көрсетуге бағытталған. Білім алушы мен мұғалім жеке және бірлесіп одан әрі даму үшін алдағы іс-әрекеттердің жоспарын әзірлей алады. Критериалды бағалау жүйесі қалыптастырушы бағалауды және ішкі жиынтық бағалауды қамтиды.

Қазақ елі тағы да бір жаңа кезеңге аяқ басты. Әлемнің қарқынды түрде өзгеріп келе жатқаны күн санап емес, сағат санап байқалуда. Жаңа технологиялар, роботтандыру мен автоматтандыру бұл бүгінгі таңда еңбек ресурстарына және адам капиталының сапасына қатысты талаптарды күрделендіруде. Иә, осы мәселелердің барлығы бірінші болып білім ордасындағы ұстаздар қауымының жаңа өмірге деген жауапкершілігін арттыра түседі. Енді қалай болар екен? Бұл қиындықтан шығар жолымыз қандай? Оқушыларды жаңа өмірге қалай бейімдеу қажет деген тұста Елбасы халқына кезекті жолдауын жолдап, өзекті тақырыптар арқылы алға бастар жолдың бағытын көрсетті. «Мұндай жағдайда сын-қатерлерге төтеп берудің және мемлекеттің табысқа жетуінің кепілі елдің басты байлығы – адамның даму мәселесі болып отыр» – деді Елбасы өз сөзінде.

Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру бұл бүгінгі күннің өзекті тақырыбына айналуы қажет. Міне, Елбасының таяудағы, нақтырақ айтсақ 2018 жылдың 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауы [2]. Назарбаев зияткерлік мектептерінің оқыту жүйесі мен әдістемесі мемлекеттік мектептер үшін бірыңғай стандарт болуға тиіс-деп нақты айтқан сөзінен, бұл мектеп білімін реформалаудың қорытынды кезеңі екендігі айқын болды. Үкімет, әрбір мемлекеттік органның, мемлекеттік компанияның басшысы жұмыс тәсілдерін өзгертуі қажет екендігі де нақтыланды. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі басты басымдыққа айналды. Ал, Елбасы болса барлық лауазымды тұлғаның жеке тиімділігін және қызметке лайықтылығын дәл осы өлшемге сәйкес бағалайтын боламын- деді. Бұл дегеніміз жауапкершіліктің екі есеге артқандығында. Екібастұздағы тарихшы ұстаздар үшін өз білімін жетілдіру курсы арқылы

сәтті басталған жаңа оқу жылы, осындай тың бастамалармен жалғасын таппақ. Жолдаудағы білім беру сапасын түбегейлі жақсартуды мектепке дейінгі білімнен бастау қажет дегені барлық қоғамға маңызды мәселе болды. Ойлау негіздері, ақыл-ой мен шығармашылық қабілеттер, жаңа дағдылар сонау бала кезден қалыптасады. Білім беру ісінде 4К моделіне: креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс

Сурет 3 – Топпен талдау жұмысынан көрініс

істей білуге басты назар аударылуда. Бұл салада біліктілік талаптарын, оқыту әдісіне баса назар аударылады. Орта білім беру жүйесінде негізгі тәсілдер белгіленген, қазіргі кезеңде солардың орындалуына баса назар аударылуда. Назарбаев зияткерлік мектептерінің оқыту жүйесі мен әдістемесі

мемлекеттік мектептер үшін бірыңғай стандарт болуға тиіс - деген Елбасы сөзіне назар аударсақ, бұл мектеп білімін реформалаудың қорытынды кезеңі болады. Білім сапасын бағалау жүйесі халықаралық стандарттарға негізделуде. Орта мектептердің өзінде балаларды мейлінше сұранысқа ие мамандықтарға бейімдеп, кәсіби диагностика жүргізу де тапсырылды. Бұл оқытудың жеке бағдарын жасауға және оқушы мен мұғалімнің оқу жүктемесін азайтуға мүмкіндік берді. Білім мазмұнын жаңартуда «Мәңгілік Ел» идеясын жүзеге асыра отырып Отан тарихын оқытудың негіздері де жүзеге асырылуда.

Облысымыздағы «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығының тарихшы бас маманы Жабагина Райхан Мағжанқызының өткізген дәрісі де жаңартылған оқу бағдарламасына кіріспе еді. Жаңартылған білім беру мазмұнының басты ерекшеліктері: Оқу дағдылары (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым), ойлау дағдылары (білу, түсіну, қолдану, талдау, салыстыру, бағалау), шығармашылық ойлау дағдысы, логикалық ойлау дағдысы, сыни ойлау дағдысы, алгоритмдік ойлау дағдысы, критикалық ойлау дағдысы, проблемалық ойлау дағдысы, технологиялық ойлау дағдысы, тілдік құзіреттілік дағдысы, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту

болып табылады. Мазмұндағы басты ерекшеліктерді негізге ала отырып, тарих сабақтарының құрылымын, мақсат-міндеттерін, сабақ өткізудегі тиімді әдіс-тәсілдерді, жаңартылған оқу мазмұнындағы ерекшеліктерді талдаған ұстаздар қауымының осы дәріс арқылы үйренгені мол еді. Жаңа бағдарламаны меңгеру барысында әдіс-тәсілдер сабақтың тиімді өтуіне, оқушы бойында қажетті 4 дағдыны (тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым) қалыптастыруға ықпал етеді. Курс барысында менің көңіліме қонымдысы – сабаққа қойылатын мақсат Мәңгілік Ел құндылықтарына тікелей негізделгендігінде еді [3]. Яғни, Мәңгілік Ел құндылықтары – қазіргі қазақстандық білім берудің негізі болып отыр. Мектептік білім берудің қолданыстағы оқу бағдарламаларына «Мәңгілік Ел» құндылықтарын енгізу тапсырылған болса, бұл білім мекемесінде жүйелі түрде іске асуда. Әрине, осы тұста тарихшы ұстаздардың алдына қойған мақсаты анық, бағдары айқын. Біріншіден, «Мәңгілік Ел» идеясы қазақ халқы тарихының басты мәселесі болып отырғаны белгілі. Осы мәселеге қазақ халқы тарихында батырлар, қара қылды қақ жарып, әділін айтып, елді аузына қаратқан шешендер мен көсемдер, хандар мен билер, тіпті, халық арасынан шыққан даналардың тарихта үнемі болып тұрғаны белгілі. ...Жастар осы ұлттық идеяны жүзеге асыру үшін өз Отанын сүйетін ұлтжанды, патриот болулары керек. Патриотизм біздің қазақстандық жастарды біріктіретін күш ретінде мойындалуы тиіс. Бір сөзбен айтқанда, «Мәңгілік Ел» идеясын ұлттық идея ретінде қабылдау бүгінгі Қазақстан дамуының ішкі қажеттігінен, мемлекеттің тұтастығын сақтау идеясынан туындап отырғаны сөзсіз. Бұл идея тәуелсіз мемлекет алдында тұрған басты сұраққа жауап беріп, ұлттың болашақтағы дамуына жағымды әсер етуі тиіс. Сонымен бірге, ұлттық идея алдыңғы қатарлы және адамзаттың даму бағыты мен үрдісіне сай келетін болуы керек. Міне, осы тұрғыдан келгенде, «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы Қазақстан халқын біріктіретін, елдің басты мақсатынан шығатын және соған толық жауап беретін идея десек, артық айтқандық емес [4]. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясының мақсаты – ұлттың ұлттық болмысын сақтап қалу болып табылады. Бүгінгі жаһандану дәуірінде ұлттық идеяның өзекті болуы да осыдан. Ал, идеология болса, ол – рухани дүниенің ең жоғары сатыға көтерілген түрі. Бұл – қоғамның саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени сұраныстарынан туындап, оның заңдылықтарын қоғамдық пәндерде ескере отырып жүргізілетін ғылыми теориялық ауқымды тұжырым, даму жолын белгілейтін ұғым. Сол себепті, «Мәңгілік ел» идеясын, ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті деп тануымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 2018-2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін мектептерінде оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы (Әдістемелік нұсқау хат) [1]

2 «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын жүзеге асыру Отан тарихын оқыту мазмұнын жаңартудың негізі ретінде» 2018 жыл 27 тамыз (Тарихшы ұстаздарға арналған курс) [2]

3 Н.Ә.Назарбаев ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫНЫҢ ӨСУІ: ТАБЫС ПЕН ТҰРМЫС САПАСЫН АРТТЫРУ, 5 қазан (Қазақстан халқына жолдауынан) [3]

4 Н. Ә. Назарбаев II. ТҰРМЫС САПАСЫН АРТТЫРУ 2018 жыл, 5 қазан (Қазақстан халқына жолдауынан) [4]

АКТИВИЗАЦИЯ СЛОВАРЯ ДЕТЕЙ ЯСЕЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЧЕРЕЗ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ

НЫСАНБЕКОВА Б. Б.

воспитатель 1 «А» младшей группы, санаторный ясли сад № 49, г. Павлодар

Родители и педагоги всегда обращали внимание на развитие речи ребенка. В последнее время этот интерес увеличился, в первую очередь за счет многочисленных проблем, с которыми сталкивается семейная, дошкольная и даже школьная педагогика в этой связи: дети стали гораздо позже начинать говорить, у значительного числа дошкольников есть трудности речевого развития, особенности речи мешают их психологической подготовке к школьному обучению. Наличие в программах детских садов специальных занятий по развитию речи часто не только не решает проблем речевого развития, но и приводит к тому, что некоторые малыши перестают любить говорить [1, с. 178].

Речевое развитие ребенка зависит от чувственного восприятия окружающего мира и от его предметной деятельности. Поэтому наглядные приёмы и показ иллюстративного материала, картин, предметов, показ образца, способов действия является наиболее приемлемым.

Для активизации словаря детей ясельного возраста необходима дидактическая игра, которая представляет собой многоплановое, сложное, педагогическое явление, также она является и игровым методом обучения детей дошкольного возраста, и формой обучения, и самостоятельной игровой деятельностью, и средством всестороннего

воспитания личности ребенка. Именно в дидактической игре ребенок получает возможность совершенствоваться, обогащать, закреплять, активизировать словарь.

Игровые приемы могут быть словесными и наглядными. Они возбуждают у ребёнка интерес к деятельности, обогащают мотивы речи, создают положительный эмоциональный фон процесса обучения и тем самым повышают речевую активность детей и результативность занятий.

Для реализации словарной задачи педагог использует дидактическую игру, как в непосредственно образовательной деятельности, так и в самостоятельной деятельности детей.

Дидактическая игра как форма обучения детей содержит два начала: учебное (познавательное) и игровое (занимательное). В каждой игре заложен потенциал развития словарной деятельности.

Использование дидактических игр по развитию словаря детей младшего дошкольного возраста, предложенные А. К. Бондаренко и О. С. Ушаковой направлены на формирование словаря детей младшего дошкольного возраста: игрушки – Найди игрушку, Чего не стало?, Чудесный мешочек; одежда – Кукла Катя проснулась, Кукла идет на прогулку; Когда это бывает?; посуда – Кукла Катя обедает, Подбери посуду для куклы, Сложи картинку; Кто это? Что это?

Словарная работа в детском саду – это планомерное расширение активного словаря детей за счет незнакомых или трудных для них слов. Известно, что расширение словаря дошкольников идет одновременно с ознакомлением их с окружающей действительностью, с воспитанием правильного отношения к окружающему.

Слово – основная лексическая единица, выражающая понятие. В каждом слове можно выделить его значение или заключенный в нем смысл, звуковой состав (звуковое оформление), морфологическую структуру. Все эти три характеристики слова нужно учитывать при проведении словарной работы в детском саду [2, с. 101].

Период дошкольного детства связан с изменением условий психического развития ребенка. Прежде всего становятся иными его взаимоотношения со взрослыми. С одной стороны, значительно увеличиваются требования к ребенку со стороны взрослого. Эти требования касаются, прежде всего, норм и правил поведения в обществе. Кроме того, взрослый целенаправленно организует познавательную деятельность дошкольника, развивающую его память, мышление, восприятие, внимание, воображение, речь, волю [3, с. 89].

В дошкольном возрасте ребенок должен овладеть таким словарем, который позволил бы ему общаться со сверстниками и взрослыми, успешно обучаться в школе, понимать литературу, телевизионные и радиопередачи и т.д. Поэтому дошкольная педагогика рассматривает развитие словаря у детей как одну из важных задач развития речи.

Развитие словаря понимается как длительный процесс овладения словарным запасом, накопленным народом в процессе его истории.

Можно выделить количественную и качественную стороны этого процесса. Прежде всего, бросаются в глаза количественные изменения в словаре ребенка. Так, в 1 год малыш активно владеет 10–12 словами, а к 6 годам его активный словарь увеличивается до 3–3,5 тысяч.

Говоря о качественной характеристике словаря, следует иметь в виду постепенное овладение детьми социально закрепленным содержанием слова, отражающим результат познания. Этот результат познания закрепляется в слове, благодаря чему осознается человеком и передается в процессе общения другим людям.

Одной из них можно считать содержание словаря детей, В силу наглядно-действенного и наглядно-образного характера мышления ребенок овладевает прежде всего названиями наглядно представленных или доступных для его деятельности групп предметов, явлений, качеств, свойств, отношений, которые отражены в словаре детей достаточно широко.

Этим же объясняется или отсутствие в словаре дошкольников таких слов, которые обозначают более абстрактные понятия, или искажение их смысла.

Другой особенностью является постепенное овладение значением, смысловым содержанием слова. Так как понятийное мышление у ребенка-дошкольника еще не сложилось, то и смысл слова, которым он овладевает, не может быть на определенном возрастном этапе понятийным. Поначалу ребенок относит слово лишь к конкретному предмету или явлению. Такое слово не имеет обобщающего характера, оно лишь сигнализирует ребенку о конкретном предмете, явлении или вызывает их образы (например, для ребенка слово часы обозначает только те часы, которые висят на этой стене).

Одной из особенностей словаря дошкольника – это значительно меньший его объем по сравнению со словарем взрослого, так как опыт познания ребенка и, следовательно, объем накопленных сведений об окружающем значительно уступает объему знаний взрослого человека.

Эти особенности в развитии словаря позволяют определить задачи словарной работы с детьми дошкольного возраста в детском саду.

1 Обеспечить количественное накопление слов, необходимых для содержательного общения.

2 Обеспечить освоение социально закрепленного содержания слов. Решение этой задачи предполагает:

а) овладение значением слов на основе их точного соотнесения к объектам окружающего мира, их особенностям и отношениям;

б) освоение обобщающего значения слова на основе выделения существенных признаков предметов и явлений;

в) проникновение в образный строй речи и умение пользоваться им.

3 Активизация словаря, т.е. не только знание слов, но и введение их в практику общения.

Особенности словаря детей и задачи словарной работы определяют принципы, на которых строится программа и методика словарной работы в детском саду.

Таким принципом, прежде всего является опора при формировании словаря у детей на активное и действенное познание ими окружающей действительности. В структуре программы этот принцип реализуется таким образом, что содержание словарной работы включено в разделы, посвященные разным видам деятельности (труд, игра, занятия, бытовая деятельность).

Следующим принципом является связь содержания словарной работы с постепенно развивающимися возможностями познания ребенком окружающего мира. Таким образом, содержание словарной работы усложняется от одной возрастной группы к другой.

На основе наглядности проводится работа и по ознакомлению с многозначными словами (ножка стула – ножка стола – ножка у гриба; ручка у сумки – ручка у зонтика – ручка у чашки; иголка швейная – иголка у ежа на спине – иголка у елки).

На третьем году жизни словарь детей пополняется в процессе освоения более широкого круга предметов домашнего обихода, с которыми действуют и они сами, и взрослые. Дошкольники осваивают названия предметов более далекого окружения, которые видят на улицах, в парках и других местах (названия транспортных средств, построек, растений, животных и т.д.).

Дидактическая игра – одна из форм обучающего воздействия взрослого на ребенка. В то же время игра – основной вид деятельности детей. Таким образом, дидактическая игра имеет две цели: одна из них

обучающая, которую преследует взрослый, а другая – игровая, ради которой действует ребенок. Важно, чтобы эти две цели дополняли друг друга и обеспечивали усвоение программного материала. Необходимо стремиться к тому, чтобы ребенок, не усвоив программного материала, не смог достичь игровой цели. Например, в игре «Что катится, что не катится» обучающая цель состоит в том, чтобы научить детей различать предметы по форме (куб и шар), обращая их внимание на свойства предметов. Перед детьми ставится только игровая задача – докатить предмет до определенной черты, показав при этом свою ловкость. Добиться цели может лишь тот ребенок, который научится различать куб и шар, поймет, что до черты докатится только шар. Следовательно, усвоение программного содержания становится условием достижения игровой цели [4, с. 2].

В дидактических играх прослеживается связь с занятиями в рамках «Программы воспитания и обучения в детском саду» и с различными формами игровой деятельности. Применение воспитателем методов и приемов прямого руководства (показа, объяснения, упражнения) в дидактической игре возможно лишь в пределах, не разрушающих саму игру, ее игровой замысел и игровое действие. В некоторых играх сообщение новых знаний входит в ход игры, в других требуются знания, приобретаемые лишь в процессе систематического обучения [5, с. 108].

Речь сопровождает практически каждую деятельность ребенка, совершенствует ее и обогащается сама. Чем богаче и правильнее речь ребенка, тем легче ему высказывать свои мысли, тем шире его возможности знать действительность, полноценнее будущие взаимоотношения с детьми и взрослыми, его поведение, а, следовательно, и его личность в целом.

Обучение языку, развитие речи должно рассматриваться не только с сугубо лингвистической точки зрения (как овладение ребенком языковыми умениями – фонетическими, лексическими, грамматическими), но и в контексте развития общения детей друг с другом и со взрослым (как становление коммуникативных способностей). Поэтому существенной задачей речевого воспитания является формирование не только культуры речи, но и культуры общения.

Главная цель речевого воспитания состоит в том, чтобы ребенок творчески освоил нормы и правила родного языка, умел гибко применять их в конкретных ситуациях, овладел основными коммуникативными способностями.

Особенно отчетливо связь речевого и умственного развития проявляется при формировании связной речи, которую отличают содержательность, логичность, последовательность. Чтобы связно рассказать о чем-либо, нужно ясно представлять объект рассказа, уметь анализировать, опираться на существенные свойства этого объекта, устанавливать различные отношения между предметами и явлениями.

Связное высказывание как продукт деятельности ребенка позволяет судить о том, насколько глубоко он владеет его выразительными средствами (сравнениями, эпитетами, метафорами, синонимами и др.).

Дидактическая игра как форма обучения детей содержит два начала: учебное (познавательное) и игровое (занимательное). Воспитатель одновременно является и учителем, и участником игры. Он учит и играет, а дети, играя, учатся. Если на занятиях расширяются и углубляются знания об окружающем мире, то в дидактической игре (в играх-занятиях, собственно дидактических играх) детям предлагаются задания в виде загадок, предложений, вопросов, в ходе игровой деятельности у детей происходит обогащение и активизация словаря.

Таким образом, дидактическая игра как самостоятельная игровая деятельность основана на осознанности этого процесса. Самостоятельная игровая деятельность осуществляется лишь в том случае, если дети проявляют интерес к игре, ее правилам и действиям, если эти правила ими усвоены. Дети любят игры, хорошо знакомые, с удовольствием играют в них. Подтверждением этому могут служить народные игры, правила которых детям известны: «Краски», «Где мы были, мы не скажем, а что делали – покажем» и др. В каждой такой игре заложен потенциал развития словарной деятельности. Например, в игре «Краски» нужно выбрать какой-либо цвет назвать его, обосновать свой выбор. Задача воспитателя заключается в том, чтобы вызвать у детей интерес к игре, подобрать такие варианты игры, где дети смогли бы активно обогатить свой словарь. Таким образом, дидактическая игра является широко распространенным методом словарной работы с детьми дошкольного возраста.

ЛИТЕРАТУРА

1 <http://www.rg.ru/2013/11/25/doshk-standart-dok.html>.

2 Губанова Н. Ф. Развитие игровой деятельности: Младшая группа. – М. : Мозаика-синтез, 2014–144 с.

3 Козлова С. А. Дошкольная педагогика: учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений/ С. А. Козлова, Т. А. Куликова. – М. : Академия, 2013. – 416 с.

4 Кравцов Г. Г., Психология и педагогика обучения дошкольников: учебное пособие / Г. Г. Кравцов, Е. Е. Кравцова– М. : Мозаика-синтез, 2013. – 264 с.

5 От рождения до школы. Основная общеобразовательная программа дошкольного образования / Под ред. Н. Е. Вераксы, Т. С. Комаровой, М. А. Васильевой. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Мозаика – синтез, 2015. – 368 с.

ТЕАТРАЛИЗОВАННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ

СИБАГАТУЛИНА А. С.

воспитатель 2 ранней группы, санаторный ясли сад № 49, г. Павлодар

Полноценное овладение родным языком в дошкольном детстве является необходимым условием решения задач умственного, эстетического и нравственного воспитания детей в максимально чувствительный период развития. Исследования психологов, педагогов, лингвистов (Выготский Л. С., Рубинштейн С. Л., Эльконин Д. Б., Запорожец А. В., Леонтьев А. А., Щерба Л. В., Пешковский А. А., Виноградов В. В., Ушинский К. Д., Леушина А. М. и др.) создали предпосылки для комплексного подхода к решению задач речевого развития дошкольников. Проблема развития речи дошкольников была и остаётся в центре внимания педагогов.

В последнее время значительно возрос процент детей с речевыми нарушениями с пониженной культурой речи. Общая культура речи характеризуется степенью соответствия речи говорящего нормам литературного языка. Речь – основа психического развития дошкольников [1, с. 105].

Развитие речи – одна из главных педагогических задач. Уровень сформированности речи выступает основным показателем уровня общеречевого развития. Это достаточно трудная задача, требующая целенаправленного, системного педагогического воздействия на развитие речевых умений и коммуникативных навыков детей различными педагогическими средствами. Эффективным средством развития связной речи у дошкольников является театральная деятельность.

Дошкольный возраст это период активного развития речи, а ведущим видом деятельности в этом возрасте является игра.

Следовательно, театрализованная деятельность одна из самых эффективных способов воздействия на детей, в котором наиболее полно и ярко проявляется принцип обучения: учить играя.

Театрализованная деятельность направлена на развитие у ее участников не только ощущений (сенсорика), чувств, эмоций, мышления, воображения, фантазии, внимания, памяти, воли, а также многих умений и навыков (коммуникативных, организаторских, двигательных и так далее), она также оказывает большое влияние на речевое развитие ребенка. Стимулирует активную речь за счет расширения словарного запаса, совершенствует артикуляционный аппарат. Ребенок усваивает богатство родного языка. Используя выразительные средства и интонации, соответствующие характеру героев и их поступков, старается говорить четко и понятно для окружающих [2, с. 45–56].

В театрализованной игре формируется диалогическая, эмоционально насыщенная речь. Дети лучше усваивают содержание произведения, логику и последовательность событий, их развитие и причинную обусловленность. Театрализованные игры способствуют усвоению элементов речевого общения (мимика, жест, поза, интонация, модуляция голоса).

Знакомство с театром происходит в атмосфере волшебства, праздничности, приподнятого настроения, поэтому заинтересовать детей театром не сложно.

Знакомство детей с театром начинается с младшего дошкольного возраста.

Именно в этом возрасте формируется интерес к театрализованным играм, складывающийся в процессе просмотра небольших кукольных спектаклей, которые показывают педагоги, взяв за основу содержание знакомых ребенку потешек, стихов или сказок.

Самыми доступными видами театра для младших дошкольников является пальчиковый и кукольный театры. Например, пальчиковый театр способствует развитию речи, внимания, памяти, формирует пространственные представления, развивает ловкость, точность, выразительность, координацию движений, повышает работоспособность, тонус коры головного мозга. Смысл этого театра заключается в том, чтобы стимулировать ребенка надевать себе на пальчики фигурки и пытаться рассказать сказки (разные, но обязательно по оригинальному тексту). Стимулирование кончиков пальцев, в том числе, ведет к развитию речи. Подражание движениями рук, игры с пальцами стимулируют, ускоряют процесс

речевого и умственного развития ребенка. Об этом свидетельствует не только опыт и знания многих поколений, но и исследования физиологов, которые доказали, что двигательные импульсы пальцев рук влияют на формирование «речевых» зон и положительно действуют на всю кору головного мозга ребенка. Поэтому развитие рук помогает ребенку хорошо говорить, подготавливает руку к письму, развивает мышление [3, с. 127].

К 4–5 годам происходит постепенный переход ребенка от театрализованной постановки взрослого к самостоятельной игровой деятельности. Дети осваивают разные виды настольного театра: вязанный театр, конусный театр, театр народной игрушки и плоскостных фигур и мягкой игрушки.

Театр картинок – этот вид театра способствует внесению разнообразия игры в группах детского сада. Такие игры развивают творческие способности и содействуют их эстетическому воспитанию. Маленькие дети очень любят смотреть картинки в книгах, но если картинки показать двигающимися, действующими, они получают еще большее удовольствие.

В старшем дошкольном возрасте дети освобождаются от комплексов и активно участвуют в театрализованных играх. Навыки кукловодства, приобретенные детьми, позволяют объединять в одной театрализованной игре несколько видов театральных кукол различных систем.

В подготовительной группе театрализованные игры отличаются более многоплановыми характеристиками героев, трудными для постановки мизансценами, в них действуют наиболее сложные в управлении куклы. У детей вызывает большой интерес изготовление кукол, масок, декораций, афиш и других атрибутов [4, с. 120].

При игре в кукольный театр невозможно играть молча. Ведь ребенок становится и актёром, и режиссером, и сценаристом своего спектакля. Он придумывает сюжет, проговаривает его, озвучивает героев, проговаривает их переживания. Ребенок впитывает богатство русского языка, выразительные средства речи, различные интонации персонажей и старается говорить правильно и отчетливо, чтоб его поняли зрители. Во время игры в кукольный театр еще более интенсивно развивается речь, обогащается опыт общения в различных ситуациях, количественно и качественно обогащается словарный запас. Игра с куклами оказывает не прямое и незаметное всестороннее лечебно-воспитательное воздействие и помогает обрести чувство успеха именно в той области, в

которой ребенок чувствует себя наиболее уязвимым. Игра с куклой предоставляет детям возможность полного раскрытия индивидуальных особенностей. В игре – слова ребенка должны оживить кукол и дать им настроение, характер. Играя с куклами, ребенок открывает свои затаенные чувства не только словесно, но и выражением лица, жестикуляцией [5, с. 174–176].

Театр на перчатке. Кукла – перчатка способна оказывать потрясающее терапевтическое воздействие. На занятии ребенок избавляется от мучивших его переживаний или страха путем решения конфликтной ситуации в игре с куклой – перчаткой. Куклотерапия дает очень хорошие результаты при работе с детьми с нарушениями речи, неврозами. Перчаточная кукла может передавать весь спектр эмоций, которые испытывают дети. Малыши увидят в кукле отражение своих переживаний, будут успокаивать, если она плачет, кормить кашей и так далее.

С расширением кругозора детей, сценические представления усложняются: увеличивается число действующих лиц, более сложными становятся сюжеты спектаклей. По мере увеличения знаний о театре, продолжается знакомство детей с его разными видами. Например, театр на палочке - вырабатывается ловкость рук, умение управлять своими движениями, концентрировать внимание на одном виде деятельности, соотносить движения с речью.

Вязаный театр – развивает моторно-двигательную, зрительную, слуховую координацию. Формирует творческие способности, артистизм. Обогащает пассивный и активный словарь.

Конусный театр – помогает учить координировать движения рук и глаз, сопровождать движения пальцев речью. Выразить свои эмоции посредством мимики и речи.

Театр – топатушки – помогает расширять словарный запас, подключая слуховое и тактильное восприятие. Знакомит с народным творчеством. Обучает навыкам общения, игры, счета.

Стихотворный текст как ритмически организованная речь активизирует весь организм ребенка, способствует развитию его голосового аппарата. Стихи носят не только тренировочный характер для формирования четкой, грамотной речи, но и находят эмоциональный отклик в душе ребенка, делают увлекательными различные игры и задания. Особенно нравятся детям диалогические стихи. Говоря от имени определенного действующего лица, ребенок легче раскрепощается, общается с партнером. На следующем этапе из стихотворения можно создать целый мини-спектакль и разыграть

его в форме этюдов. Кроме того, разучивание стихов развивает память и интеллект. Совместная творческая деятельность вовлекает в процесс постановки даже недостаточно активных детей, помогая им преодолеть трудности в общении. Как правило, материалом для сценического воплощения служат сказки.

Народные сказки несут в себе активизирующее воздействие, как на речевую деятельность, так и эмоциональную сферу ребенка. Чувства, вызываемые сказкой, неустойчивы и выразительны, как и эмоции детей. Сказка базируется на народно-этнической культуре, фольклорных корнях и обладает богатым социальным, нравственно-педагогическим потенциалом [6, с. 1].

Развиваются основные языковые функции: экспрессивная (вербально-образный компонент речи) и коммуникативная (способность к общению, пониманию, диалогу); развивающе-терапевтическая, поскольку имеет психотерапевтический эффект, который Аристотель обозначил термином катарсис (очищение души, умиротворение, снятие стресса). Как показывает анализ материалов, применение театрализованной деятельности повышает эффективность логопедической работы с детьми с общим недоразвитием речи.

Таким образом, театрализованная деятельность – это не просто игра, а еще и прекрасное средство для интенсивного развития речи детей, обогащения словаря, а также развития мышления, воображения, внимания и памяти, что является психологической основой правильной речи. Занимаясь с детьми театром, мы делаем жизнь наших воспитанников интересной и содержательной, наполняем ее яркими впечатлениями и радостью творчества. Театр в детском саду научит ребенка видеть прекрасное в жизни и в людях, зародит стремление нести в жизнь прекрасное и доброе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Артемова Л. В. Театрализованные игры дошкольников: кн. Для воспитателей дет. сада / Л. В. Артемова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.

2 Гончарова О. В. Театральная палитра: Программа художественно-эстетического воспитания / О. В. Гончарова. – М. : ТЦ Сфера, 2010. – 140 с.

3 Ерофеева Т. И. Игра-драматизация. Воспитание детей в игре. – М. : Просвещение, 1994. – 128 с.

4 Маханева, М.Д. Театрализованные занятия в детском саду: Пособие для работников дет. Садов. – М. : Сфера, 2001. – 138 с.

5 Боброва Н. В., Домнина Е. С., Евдокимова В. В., Едакова О. А., Спицына О. Н. Театральная деятельность как средство развития связной речи у детей старшего дошкольного возраста // Молодой ученый. – 2017. – № 48. – С. 174-176.

6 <https://moluch.ru/archive>.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

ТЕМИРГАЛИНОВА А. К.

докторант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Специфика современного Казахстана определяется полиэтничным и многоконфессиональным составом населения. В республике проживают представители многих этносов и национальностей. Некоторые из них компактно, что усиливает этнокультурное многообразие и особенности Республики Казахстан [1].

В настоящее время обособленное существование народов и культур кажется невозможным благодаря увеличению числа этнически смешанных семей, образованию многонациональных коллективов в социальных институтах [2, с. 35].

Каждый человек должен выступать активным носителем опыта в области этнокультур и межэтнического взаимодействия, принимать своеобразие образа жизни конкретных этнических общностей, находить адекватные модели поведения с целью поддержания атмосферы согласия и взаимного доверия, высокой эффективности в совместной деятельности [3, с. 146]. Все эти знания и умения человек приобретает не только и не столько стихийно, сколько в специально организованной деятельности. Этнокультурное образование – это образование, направленное на сохранение этнокультурной идентичности личности путем приобщения к родному языку и культуре с одновременным освоением ценностей мировой культуры [1].

Высшая школа является одним из основных институтов, призванных воспитать в студентах вышеперечисленные умения и навыки, совокупность которых и называться этнокультурная компетентность. В целом этнокультурная компетентность предполагает наличие такого объема знаний и умений, который

необходим не только для того, чтобы приспособиться к реалиям полиэтничной среды, но и достаточного для того, чтобы быть готовым активно действовать в ней. Социокультурная образовательная ситуация в современных полиэтничных государствах, к числу которых относится Казахстан, характеризуется ростом этнической идентичности.

Этничность не заложена в человеке изначально. Она приобретает в процессе его социализации и образовательной деятельности. Образование – это историко-культурный феномен, процесс и условие развития духовных начал народа и каждого индивида. «Человек образовывается «в смысловом поле определенных знаков, значений, нравов, ценностей, идеалов, присущих конкретному народу. Цель системы образования – воспитание человека как субъекта культурно-исторического процесса» (А. С. Арсеньев).

А. В. Бакушинский, В. А. Барадулин, П. П. Блонский, И. П. Волков, Х. И. Махмутова, Б. М. Неменский, В. А. Сухомлинский, А. С. Хворостов рассматривали традиционную культуру как важный образовательный компонент, как действенное средство воспитания молодежи. Воспитательные возможности народного творчества в образовательной практике подчеркивали В. В. Алексеев, И. П. Глинская, Б. М. Неменский, В. Н. Петров, М. С. Чернявская и др. Этнокультурный потенциал образования исследовали Г. Н. Волков, А. Б. Паныкин, Т. Н. Петрова и др. Проблема этнокультурной направленности образования рассматривалась В. В. Лезиной, В. К. Шаповаловым. Природу развития образования на компетентностной основе описывали Е. Я. Коган, В. В. Лаптев, О. Е. Лебедев, Е. А. Ленская, А. А. Пинский, И. Д. Фрумин и др. Проблемы, связанные с воспитательным воздействием традиционной культуры на формирование личности учащегося, нашли отражение в ряде диссертаций (М. А. Абдирасимов, Т. Ю. Баутрук, Х. М. Дикинов, Н. В. Ефримичев, П. В. Лосюк, С. И. Новиков и др.). Особый интерес в рамках данного исследования представляли диссертационные работы, где рассматривались различные аспекты развития творческой активности студентов, профессиональное становление их личности в процессе обучения различным видам традиционного искусства в системе профессиональной подготовки (Е. В. Алексеева, С. И. Ботова, Н. А. Горяева, Т. А. Давидова, М. М. Дараган, Л. П. Заречная, Т. С. Комарова, А. Э. Лапшина, О. Л. Морева, А. Н. Насыров, А. Д. Рондели, Н. П. Саккулина, А. С. Хворостов, Т. Я. Шпикалова и др.).

Основу этнокультурной компетентности будущего специалиста составляют ценности материальной и духовной этнокультуры: традиции народной педагогики, прикладное творчество, фольклор, народная музыка, памятные даты и исторические события. Система развития этнокультурной компетентности студентов включает: формирование этнокультурных ценностей в ходе учебной деятельности, преемственность народной педагогической культуры в процессе проектирования и реализации учебной деятельности.

Педагогическими условиями развития этнокультурной компетентности студента являются:

- развитие кругозора, образованности, необходимых психолого-педагогических и специальных знаний в области различных культур, населяющих Казахстан;

- организация исследовательской работы студентов по изучению этнокультурного наследия;

- проведение внеаудиторных занятий и творческих мероприятий.

По мнению Г. Н. Волкова, огромное значение для общей теории о развитии общечеловеческой культуры имеет глубокое изучение культуры каждого народа [4]. Культура включает в себя традицию. Для понимания этнической культуры важное значение имеет содержательный анализ понятия «традиция», которое так же как и термин «культура», имеет множество значений.

Традиция – это неотъемлемый элемент любой культуры как всякой социальной организации в целом, так и каждого её элемента в отдельности. Он рассматривает традицию как нечто, находящееся в процессе постоянного изменения. Культурная традиция – вещь очень гибкая и подвижная. Традиция развивается потому, что тот, кто является её носителем, стремится создать что-то лучшее, более подходящее. Система традиций любого народа – это результат его воспитательных усилий в течение многих веков. Через эту систему народ воспроизводит себя, свою духовную культуру, свой национальный характер и психологию сменяющих друг друга поколений. Традиции выполняют роль механизмов передачи опыта старшего поколения. Следование традиции, по сути, является реализацией различных вариаций на воспринятую от предыдущих поколений центральную культурную тему этноса [5].

Опыт показывает, что каждый народ пытается не просто хранить исторически сложившиеся этнокультурные традиции, но и стремится перенести их в будущее, чтобы не утратить этнической идентичности. Культура каждого этноса своеобразна, самобытна,

неповторима и уникальна. Человек живёт в этнической среде. Этноцизация – разновидность социализации. Этнос вырабатывает определённую систему социализации своих членов, в рамках которой происходит воспроизводство и передача культуры. Социализация начинается с контактов с предметным миром через произведения творчества. Этническая культура – совокупность компонентов, которые обладают этнической спецификой. Под компонентами этнической культуры понимаются ее существенные структурные составляющие, характеризующие качественную определенность этноса: языковой компонент, компонент материальной культуры, обрядовый компонент, фольклорный компонент, компонент профессиональной культуры, этнопсихологический компонент. Этнокультура включает историю, традиции, символы, значения, способы коллективного проживания, совместные планы на будущее, мировосприятие, наполненное ценностями.

Ценность, с одной стороны, предметы, явления, их свойства, способные удовлетворить потребности общества, человека, с другой стороны, суждение, связанное с оценкой существующего предмета, явления. Этнокультурные ценности передаются из поколения в поколение и зафиксированы в этнокультурных традициях, где в концентрированном виде сосредоточены лучшие качества личности, нравственные эталоны, принятые в данном обществе. На основе функционирующей в обществе этнокультурной системы ценностей у личности формируется специфическая совокупность признаков понимания действительности, своего места в этом мире.

Этнокультурная компетентность включает наличие у личности не только профессионально важных качеств и способностей для эффективного выполнения профессиональной деятельности, но и понимание сущности традиционной культуры. Этнокультурные ценности включают в себя совокупность ценностей материальной и духовной жизни: воспитание и обучение, традиции и обряды, прикладное творчество, памятные и исторические события, фольклор, музыку, изобразительное искусство и др.

Формирование этнокультурной личности в условиях высшей профессиональной школы происходит через присвоение ей ценностей культурно-исторического опыта в процессе активной познавательной деятельности. В вузе формируются культура мышления, творческие способности студента на основе постижения истории культуры и цивилизации, общечеловеческого и собственно этнического наследия. Перед высшей профессиональной школой ставится

задача способствования возрождению, сохранению и развитию культурного потенциала народа. Высшее образование становится основным механизмом передачи этнокультурного опыта через его систематическое использование в повседневной педагогической практике и строится как деятельность, культурно детерминированная как по цели, так и по содержанию и способам её осуществления.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан. – Алматы., 1996.
- 2 Поштарева Т. В. Формирование этнокультурной компетентности // Педагогика. – 2005. – № 3. – С. 35–42.
- 3 Поштарева Т. В. Этнокультурная компетентность как педагогическая категория // Вестник Ставропольского государственного университета. Вып. 46. – Ставрополь: СГУ. – 2006. – С. 144–150.
- 4 Волков Г. Н. Современное функционирование народной педагогики как феномена демократии и гуманизма в сфере воспитания. Чебоксары, 88 с.
- 5 Панькин А. Б. Этнокультурный парадокс современного образования. Волгоград, 2002. 446 с.
- 6 Арутюнов С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. М., 1989. 243 с.
- 7 Поштарева Т. В. Теория и практика формирования этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде: монография. – Ставрополь : Литера, 2006. – 300 с.
- 8 Поштарева Т. В. Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Владикавказ, 2009. – 45 с.

БІЛІМ БЕРУДІ РЕФОРМАЛАУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

ТЕМИРОВ Н. Р.

тарих пәнінің мұғалімі, Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

КАСЕНОВА Г. Т.

тарих пәнінің мұғалімі, Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Қазіргі әлемде болып жатқан қарқынды өзгерістер әлемдік білім беру жүйесін қайта қарау қажет екендігін паш етті. Қарқынды өзгеріп

жатқан әлемде білім саласындағы саясаткерлер үшін де, жалпы мектептер үшін де, соның ішінде мұғалімдер үшін де ең басты, маңызды мәселе болып отырғаны: «XXI ғасырда нені оқыту керек?» және де екінші – ол да маңызды жағынан біріншіден еш кем емес: «Мұғалімдер оқушыларды XXI ғасырға қалай дайындайды?» [1, 40 б.].

Мектептің бүгінгі жағдайын анализдеу негізінде мектеп білім беру жүйесіне өзгерістер енгізуі қажеттігі туды. Оқушы – ата – ана – мұғалім – мектеп әкімшілігімен алынған сауалнамалардан оқушылардың қазақ тілінде дәлелдер мен дәйектер келтіру арқылы сөйлеу дағдыларының төмендігі байқалды. Сонымен қатар, 11–12 сынып оқушылары Қазіргі әлемдегі Қазақстан пәнінен қорытынды емтиханда жазбаша тапсырмаларды өте жоғары деңгейде орындап, ал ауызша талдау кезінде әлсіздіктері байқалды.

Мәселені жан – жақты қарап, өзгеріс енгізудің құралы – коучингтер болғандықтан, мектептегі тәжірибе барысында «Дәлелдер мен дәйектер қолдану арқылы өз ойын жеткізе алу мәселесін шешу жолдары қандай?», «Аргументтер арқылы оқушылардың көркем әдебиет стилінде жазу дағдысын қалай жетілдіруге болады?» атты коучингтер өткізу арқылы әріптестермен пікір алмасып, педагогикалық білімдерімізді толықтырып, ортақ мәселелердің шешімін бірлесе қарастыруды жоспарладым. Мұғалім білген нәрсесің басқа әріптестерімен бөлісу арқылы өзін шындай түседі. Тәжірибелерін дамыту арқылы өз бойына және мектеп үшін өзгеріс әкелетіні хақ. Мектепті өзгерту барысында барлық жоспарланған іс-әрекеттер ұстаздар мен оқушыларға негізделіп, сапалы болуы керек.

Әріптестерімнің көшбасшылық қасиеттерін, өз тәжірибесін тарату мақсатында I деңгеден өткен қазақ тілі және әдебиеті, қазақстан тарихы және II деңгейлі курстан өткен пән мұғалімдері өткізу жоспарлануда. Сонымен қатар, коучингке орыс тілі және әдебиеті, география, ағылшын тілі, тілдер координаторы қатысса нәтижелі даму жіне жүйелі жетілу жүзеге асар еді. Сессия сұрақтарын нақты мәселе бойынша бағыттау меніңше дұрыс болады.

Мектепке өзгеріс енгізудің тағы да бір әдіс-тәсілі – тәлімгерлік. Педагогикалық білім беру жүйесінде тәлімгерліктің алатын орны ерекше. Көп жағдайда тәлімгерлік ұстаздарды дамыту мақсатында емес, түзету мақсатында жүргізіліп, әріптестер арасында түсінісбеушілік туындатыр жатады. Менің мақсатымда тек дамыту, қолдау негізінде жүргізілуі қажет екені ескеріледі.

Деңгейлік курстарға дейін де біздің мектепте бұл үдеріс жүргізілген болатын. Бірақ, мақсатты түрде емес, жекелеген мәселе бойынша ғана

тәлімгерлік үдерісі жүргізілді. Тәжірибе жинақтаған ұстаздар өздерінің білгендері мен озық педагогикалық технологиялармен бөлісіп, жас мамандардың бойына менгертуге тырысатын. Дегенмен туындаған кейбір мәселелер әлі де өз шешімін таппай қала беретін. Ал деңгейлік курстан кейін мектептегі тәлімгерлік үдерісі басқа сарында жүргізіле бастады. Тәлімгер мен тәліп арасында ортақ міселе таңдалып, сол мәселе төңірегінде екеуара талқылау жүргізіліп белгілі бір шешімге келеді. Тәлімгер мен тәліп мақсатқа жету үшін бірлесе сабақ жоспарын жасап, оқушылардың жетістіктерін қадағалайды. Осынау жетістігі мен мақсатқа бағытталған үдерісті жоспарлауда Иган бойынша тәжірибелі көмекшінің моделін басшылыққа алдым. «Не болып жатыр? Мен үшін қандай шешім маңызды? Маған қажетті және мен қалайтын нәтижені қалай алуға болады?» деген үш негізгі кезең арқылы тәлімгерлікті жоспарлаймын [1, 49 б.]. Тәліптің білім беру үдерісіндегі нақты қадамдарын анықтап, талдаудың түрлі әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы дәлелдер мен дәйектер қолданып сөйлеу алу дағдыларын дамыту бойынша әр қадам жоспарланды:

- Тәліптің сабақтарына қатысу арқылы сабақ барысындағы мәселелерді анықтау;
- Аталаған мәселелерді шешу үшін тәліппен әңгіме жүргізу;
- Аталаған мәселелерді басшылыққа ала отырып, тәліппен бірлесе қысқа мерзімді сабақтар топтамасын әзірлеу.
- Тәлімгерлік сабақтар (өз жұмысы мен білім беру үдерісіне сырт көзбен қарай алу мақсатында);
- Сабақ барысында оқушылардың дәлелдер мен дәйектер қолдану арқылы сөйлеу дағдыларын дамыту мақсатында жаңа үлгідегі жоспарлар бойынша сабақтар өткізу;
- Әр сабақтан соң тәлімгер терітінде тәлім алушымен ақылдасып, анықталған мәселелерді талқылап, неден болғанын көре алуына жағдай жасау. Барлық айтылған пікірлерді ескере отырып жаңа сабақ жоспарын дайындау;
- Тәліптің сабақтан соң болатын өзіндік сабақ талдауын үнемі айтуына жағдай жасау;
- Тәліптің сабақ беру үдерісі мен педагогикалық іс-тәжірибесіндегі өзгерістері туралы есеп алу.

Мектетің білім беру үдерісіндегі кез-келген мәселенің анық қанығына жету үшін жан-жақты талдау қажет. Сыныпты, оқушылардың іс-әрекетінің жетістіктері мен дамыту қажет тұстарын зерттеудің белгілі тәсілі Lesson Study. Lesson Study арқылы ұстаздар өздерінің білімдері мен оқыту тәжірибелерін ортақтасып

ынтымақтастықта бірлесе отырып дамытады. Сондықтан, мен өз тәжірибемде дәлелдер мен дәйектер қолданып сөйлеу дағдысын дамытуды жүзеге асыруды жоспарладым.

Lesson Study арқылы үдерісін өз тәжірибемде келесідей қадамдар арқылы жүргізуді жоспарладым:

- Ең басты фактор: әріптес ер арасында психологиялық ахуалды реттеу. Бір топта жұмыс істей алу үшін топтық ережелерді жасау;
- Қазақстан тарихы, қазақ тілі және әдебиеті, Қазіргі әлемдегі Қазақстан тарихы пәні мұғалімдеріне ортақ мәселелерді анықтау. Яғни, «Дәлелдер мен дәйектер қолдану арқылы оқушы бойында сөйлеу дағдыларын дамыту»

– Зерттеу үшін 9–10 сынып оқушыларын алып, пәнге деген қызығушылықтары мен білім деңгейілеріне сай А, В, С оқушыларды бірлесіп белгілеу;

– Мәселеге жан – жақты қарау мақсатында аталаған мәселеге тек ұстаздарды ғана емес, сонымен қатар оқушылармен де сұхбат өткізу;

– Таңдап алынған сыныпта сабақ беретін мұғалімдерді анықтап, бірлесе отырып қысқа мерзімді сабақ жоспарын жасау;

– Lesson Study өткізу арқылы оқушылар бойындағы өзгерістерді зерттеу. Сын тұрғысынан ойлау дағдылары бойынша өзгерістерді үнемі бақылау;

– Аталаған мәселелер қойылған мақсатқа жеткен кейін тереңірек қарастыру немес басқа аспектіден қарастыруда Lesson Study үдерісін жоспарлау қажет.

– Зерттеу сұрағы жұмылдырылған ұстаздардың құрамын өзгерту.

Жалпы алғанда, Lesson Study үдерісі арқылы өзіміздің және өзгенің іс-әрекетін зерттеу, бағалау және дамытуға көп септігін тигізеді. Lesson Study үдерісі – білім беру үрдісін алға дамыту мен білім сапасын арттырудың амалы ретінде үздіксіз өткізіп, жетілдіріп отыруымыз қажет.

Барлық зерттеулердің негізгі мақсаты – оқу үдерісін дамытуда барлық іс-әрекеттің нәтижелі болуы. Нәтиже болу үшін өткізілген коучингтердің мақсаты нақты болу керек. Әр өткізілген коучингтан кейін әріптестермен кері байланыс болу алу маңызды. Себебі, өзге адамдардың пікірі даму мен қателіктерді жөндеп, келеіс қадамдарды нақтылауға бағытталған.

Мұғалімнің көшбасшылығында директордың «жеті рөлі» анықталған (өте маңызды!): өзгеріс енгізу қажеттілігін түсіну және нақты анық мақсат қою; мықты команда құрып, командалық жұмысты

ынталандыру; құндылықтар жөнінде жағымды көзқарас қалыптастыру; ұстаным, бағыт пен нәтиже арасында байланыс орнату үшін өзара іс-әрекет жасау; командаға қамқорлық жасау үшін жұмысты жақсырақ жүргізуге көмек көрсету; ата-анамен, жұртшылықпен қарым-қатынас жасап, ішкі және сыртқы қолдауды күшейту; оқыту мен оқу – мектептің басты қызметі екендігін естен шығармай, үнемі назарда ұстау. Сонымен бірге ол мұғалімдердің кәсіби өсуіне, барлық мұғалімдер үшін тәлімгерлік пен коучинг ұйымдастыру, кәсіби дамуды жоспарлау, командалық жұмыс пен бірлескен оқуды ұйымдастыруға ықпал етеді.

Команда құрамына жергілікті білім беру басқармасының бас маманын да кіргізуді жоспарладым. Себебі, ол «өзгеріс енгізуге тиіс, әрі бұны жасағанда, оны басқалармен ынтымақтаса» отырып жасайды, жүйе басшысы «басқаларға және «жүйеге» терең мәнді сұрақтар қойып, жергілікті жердегі қиындықтармен күреседі» [2, 21 б.].

Өмірдің барлық саласындағы өзгерістер білім саласында да өзгеріс енгізуді талап ететіні анық. Тәжірибеде өзгеріс енгізу маңыздылығын түсініп, деңгейлік курс кезінде мектептің мықты және әлсіз тұстарын, басымдылықтарын анықтау арқылы мен де өзгеріс үрдісін бастадым. Көшбасшы ретінде менің алдымда да тұрған басты мақсат – мектептегі білім беру үрдісін өзгеріс енгізу арқылы жетілдіру. Мектептің алдында тұрған басты мақсат – білім берудегі жоғары сапа мен көшбасшылыққа қол жеткізу. І деңгейлік курстың да басты түйіні «мұғалімдер оқушыларды ХХІ ғасырда қалай дайындайды?» деген идеяның төңірегінде. ХХІ ғасырда мұғалімдерді ойландыратын негізгі мәселе оқушыларды жылдам өзгермелі өмірге қалай дайындаймыз. Ол үшін біз өзінің ой-пікірі бар, сын тұрғысынан ойлай алатын тұлғаны қалыптастыруымыз керек. Менің түсінігім бойынша оқушылар ақпаратты өз бетімен түсініп қана қоймай, өзіне қажеттісін алуы керек. Сын тұрғысынан ойлау – Қазақстандағы білім беру жүйесін дамытудың маңызды бір бөлігі. Сын тұрғысынан ойлау маңызды болғандықтан, оны тұрақты түрде қолданып, дамытып отырған жөн. Сын тұрғысынан ойлау күрделі міндет, көбінесе мұғалімнің қойған сұрақтарына да байланысты. Алдыңғы есептерде айтылып кеткен мектеп басымдылығы, яғни оқушылардың екінші тілде өз ойларын негіздей алу мәселесін мен жоғары деңгейлі сұрақтарды кең қолдану арқылы шешуді көздедім. Жоғары деңгейлі сұрақтар қойғанда, оқушылар ақпаратты белгілі бір жолдармен қолдануға, қайта құруға, өз ойын еркін екінші тілде жоғары деңгейде білдіруге, бағалауға тиіс болады. Мұндай сұрақтар ойлау іс-әрекетінің үйрену тәжірибесінде әртүрлі деңгейдегі ойлауды көрсететіндіктен олардың маңызды

екендігіне ешқандай күмән жоқ. Оқушыларды ойлауға, ойларын қайта құруға, шығармашылықпен жұмыс жасауға, жан-жақты ойланып, өз ойын еркін екінші тілде білдіруге мүмкіндік береді [3, 1 б.].

Мектеп тәжірибесін өзгерту үшін, мектептің басымдылығы болып табылатын «Оқушылардың дәлелдер мен дәйектер қолдану арқылы өз ойларын негіздей алу» мәселесінің шешімін табу үшін мен бірнеше әдіс-тәсілдерді қолданамын. Атап айтсам, мәселенің шешімін табу үшін мен:

- Тәлімгерлік ірдісін жүзеге асыруды;
- Коучингтер өткізуді жүзеге асыруды;
- LS іс-әрекеттегі зерттеуді жүзеге асыруды алдыма мақсат ітіп қойдым.

Тәлімгерлік – ұзақ уақытқа созылатын, тәлімгер мен тәлім алушы арасында сенімді, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас құру үрдісі екені барлығымызға да анық. Тәлімгерліктегі басты ұстаным қызмет емес, қарым-қатынас орнату, тәлім алушыға тыңдаушы және бағыт беруші болу. Тәлімгер ретінде мынадай міндеттерді орындауым керек:

- Тәлім алушыға мүмкіндіктер мен проблемаларды жоғарыдан қарауға мүмкіндік беру;
- Өзінің іс-тәжірибесін жетілдіруде нақты мақсат қоюда және оған жету жолдарын жоспарлауға көмектесу;

Кәсіби деңгейдің өсуі тек өздік білімдену арқылы жүзеге аспайды, кім болмасын өзінің үздік нәтижесін өз бетімен үнемі ұстап тұра алмайды. Коучинг – білім беру үрдісінде мұғалімдерге жаңа тәсілдерді енгізуге мүмкіндік беретін тәсіл. Басқа әріптестерге өздерінің тәжірибесін жетілдіруге көмектесу мақсатында коучтар өткізіп, тәжірибе алмасу керек. Әріптестердің өзара тәжірибе алмасып, бірлесіп мәселелердің шешімін табуы үшін бірнеше коучингтер өткізу туралы шешім қабылдадық.

Коучтардың тақырыптары анықталғаннан кейін, коуч рөлін кім атқарады, жоспарланған іс-шараларды қашан және қалай өткізәлетіндігін жоспарладық. Қажетті іс-әрекетті нақтылау үшін «Мектепте коучинг және тәлімгерлік жоспарлары» кесте толтырылды.

Қосымшада ұсынылған кестелерде коучинг пен тәлімгерлік жүргізу мерзімі, нәтижесі, табыс критерийлері көрсетілген болатын.

Жоспардың бұл бөлімін іске асыру үшін қолданылатын іс-қимылдар:

- Алға қойылған мақсаттарды анықтап, атқарылатын негізгі бағыттар мен міндеттерді белгіледік;

– Аталған міндеттерді орындау үшін қажет болатын іс-ерекеттер мен орындаушыларды анықтадық;
 – Барлық іс-шаралардың мерзімі анықталды;
 – Мектептің даму жоспарының тұтас және оның әр қадамының маңыздылығы анықталды.

Жоғарыда қарастырылған талаптардың орындалуы – нәтижелі жоспардың орындалуының кепілі болып табылады. Жоспар өзін болғаннан кейін, ол педагогикалық ұжымда талқыланып, мұғалімдердің ескертпелері негізінде өзгертілді.

Коучинг және тәлімгерлік әдістерінің көмегімен мақсат пен күтілетін нәтижеге қол жеткізуге жоспарлап отырмын. Ал енді осы коучинг-сабақтардың мақсатын, күтілетін нәтижелерін және түйінді идеяларын қарастырып өтейік.

Қорытындылай келе, мектеп тәжірибесін өзгерту үшін, мектептің басымдылығы болып табылатын «Оқушылардың екінші тілде өз ойларын жоғарғы деңгейлі сұрақтар арқылы негіздей алу» мәселесінің шешімін табу үшін өткізілген іс-шаралар үрдісі жоспарланған бағытта нәтижеге негізделіп жүргізілсе, онда заман талабына сай мектептің дамуына да жүзеге асуына жағдай жасалынады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық. Бірінші (ілгерін) деңгей, үшінші басылым. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ және Кембридж Университеті, 2015 жыл., 40 б., 49 б., 67 б.

2 Қазақстан Республикасында білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық баяндама, 2011, 21 б.

3 Президент Жолдауы. Н. Ә. Назарбаев. 2012, Стратегия – 2050. http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ПӘНДЕРДІ ГУМАНИЗАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

УТЕМИСОВА А. Ж.

PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ.

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінде жүргізіліп жатқан өзгерістер мен қарқынды даму қадамдары болашақ қазақстандық саяси-қоғамдық және әлеуметтік-экономикалық

салаларда қызмет ететін мамандар мен мемлекеттік қызметшілердің азаматтық болмысын қалыптастыруға игі ықпал жасауда. Қазіргі университет және институт қабырғасында білім алып жүрген студенттердің болашақ маман ретінде жан-жақты және Абай аңсаған «толық адам» болмысында қалыптасуы үшін ең басты орынға адамгершілік тәрбиесі кең аяда қойылуы керек. Адамгершілік тәрбиенің көпқырлы болмысында антропологиялық бағыт танылатыны белгілі. Адамзаттың өзі өмір сүріп отырған ортасына адамгершілік көзқараспен қарауы – арнайы оқу-тәрбиелік үдеріс арқылы шешілетін мәселе. Қазіргі жоғары оқу орындарында студенттердің адамгершілік тәрбиесі маңыздылығының өсуі қазіргі қоғамдық білім беру практикасының алдында ерекше міндеттер қойып отыр. Бұл мәселе студенттерге үздіксіз білім мен тәрбие берудің философиялық-педагогикалық тұжырымын жасауда тиімді әдіс-тәсілдер жолдарын табуды көздеп отырғаны мәлім. Бүгінде жалпы адамзаттың адамгершілік және рухани дамуының деңгейі айтарлықтай төмендеп бара жатқаны белгілі. Бұл мәселе өз кезегінде жеке тұлғаның адамгершілік ұстанымына аса әсер етеді. Жастардың адамгершілік қасиетін қалыптастыру мәселесі мектеп қабырғасынан бастап, студенттік кезеңде де өз дамуын тауып отырады, ал кейіннен өмірінің өсу жолының негізгі іргесі де болып табылады. Сонымен, жоғарыда айтылғандармен сүйене отырып, өмірде адамгершілік қоғамның басты байлығы деп түйіндеуге болады. Адамдар арасында адамгершілігі жүрдайлары да жие кездесіп жатады. Мәселен, философ Клод Леви-Строс: «XXI ғасыр ізгілендіру білімі ғасыры болады, олай болмаған жағдайда адамдар бойында ізгіліктілік мүлдем қалыптаспайды» дейді.

Адамгершілік – қоғамдық талапқа сай ізгілікті, инабаттылықты білдіретін моральдық ұғым [1]. Гумандылық – [лат. Humanus – адамдық, адамгершілік] – тұлға ретіндегі адамның, оның еркін дамуы және өз қабілеттерін жүзеге асыру құндылығын мойындау, адам игіліктерін қоғамдық қатынастарды бағалаудың өлшемі ретінде қабылдау. Тар мағынасында орта ғасырдағы діни схоластикаға қарсы Қайта Өрлеу дәуіріндегі зайырлы еркін ой. Ол өзіндік құндылықтардың түбірі адам екенін мойындаудан бастау алады [2, 168 б.].

С. Қ. Қожаева зерттеу жұмысында, адамзат тіршілігінде өте маңызды зор орын алатын ізгілік қасиетінің танымдық анықтамасын тұжырымдап, жаңа қоғам сатысына, қоғамды өмір талабына сәйкес бағыттау үшін, бұл қасиеттің адамгершілік, гумандық, әдеп сияқты адам өмірінде кең таралған қасиеттері мен танымаралық байланысын негізге алады. Танымаралық байланысты педагогика саласында белгілі

ғылыми тұжырымдалып келе жатқан пәнаралық байланыс принципін мен әдісінің аналогы деп түсінеміз. Бұл алынған аналог концепциясы пәнаралық байланыс пен танымаралық байланыстың маңыз-мазмұнын, мақсат, міндет, пайдалану, қалыптасу, жақтарынан бір мағыналы сәйкестік принципіне келетіні анық. Өйткені таным, анықтама категорияларының бір деңгейде, бір ұғымда, бір концепциялы екендігіне шек келтіруге болмайды, бұл бір мағыналы сәйкестік (соответствие) талдауды немесе арнайы дәлелдеуді керек етпейді. Ізгілік қасиетінің анықтамасын жаңа бағытта тұжырымдау мақсатында адамгершілік, гумандық, әдеп қасиеттері мен танымаралық байланысы негізінде белгілі қасиеттердің қоғамда таралған таным анықтамаларын бір жүйеге келтіре отырып, арнайы талдау жасайды.

Қазақ педагогикалық энциклопедия сөздігінде тұжырымдалынған (Б. Айтманбетова, Қ. Бозжанова, А. Илиясова) ізгілік қасиетінің анықтамасына тоқталайық. Бұл сөздікте: «Ізгілік адамның әдептілігін, сыпайылығын, өнегелілігін, қарапайымдылығын білдіретін қасиет. Ізетті адам жақсы тәрбие алып, оны іс жүзінде қолданған адам» [3] деп келтірілген.

Бұл таным – анықтама жалпылама түрде, бірнеше таным салаларын қамту деңгейінде тұжырымдалынғанын байқаймыз. Анықтаманың негізіне әдептілік, сыпайылық деп әдеп қасиетінің, өнегелік деп адамгершілік қасиетінің, қарапайымдылық жақсы тәрбие деп гумандық қасиетінің компоненттері алынған. Бірақ бұл қамтуда қоғам, тіршілік, идеология, әлеуметтік сияқты маңызы зор компоненттер елеусіз қалғанын көреміз.

Педагогика саласында белгілі ізгілік қасиетіне жасалған анықтаманың бастапқысы көрнекті ақын-жазушы М. Жұмабаев тұжырымдаған таным-анықтама. Бұл таным-анықтама бойынша: «Адамға қалайда болса, қашанда болса пайда келтіретін ой, һәм іс ізгілік деп аталады. Ізгілікке ұмтылу, жауыздықтан безу. Адамның шын мағынасымен адам болу үшін, өзін сүюі шарт, сол адамды ізгі деп айтамыз» деген [4]. Бұл таным-анықтаманың педагогикалық оқу-тәрбие саласына бейімделініп берілгенін анық көреміз.

Тұжырымдалынған ізгілік қасиетінің тиімді қалыптастыру қажеттілігі мемлекетіміздің, қоғамдық, экологиялық, идеологиялық, саяси-әлеуметтік дамудың орнықты шарты деп білуіміз керек. Бұл тұрғыда адамгершілік, гумандық, әдептілік қасиеттерінің анықтама-қатынас ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері жоғары сатыда екеніне сүйене отырып, біз ізгілік қасиетінің олармен тығыз жан-жақты байланысын ғылыми негіз ретінде пайдалану концепциясына

тоқталамыз. Бұл байланысты категориялық «таным-аралық» байланыс деп атау тиімді екендігі, белгілі пәнаралық байланыс әдісін теориялық маңызынан тікелей туатынын көреміз. Сондықтан, пәнаралық байланыс-педагогика ғылымының басты мәселелерінің бірі, әрі ғылыми қалыптасқан педагогикалық әдіс екендігін ескере отырып, оған тоқтала кету қажеттілігін ескереді [5].

Зерттеу барысында Қазақстанда ЖОО-да студенттердің педагогика ғылымы саласында 1990 жылдардан бүгінгі күнге дейінгі гуманизациялай оқыту мен тәрбиелеу мәселесі қарастырылған еңбектерді жүйелеп кестеге түсірдік (кесте 1).

Кесте 1

Аты, жөні, тегі	Зерттеудің атауы, жылы
Кисикова Б. Д.	Воспитание гуманистических отношений у студентов в учебной деятельности (на материале университетов) Канд. дисс., Алма-Ата, 1990, 146 с.
Рахимбек Х. М.	Научно-методические основы эволюции идей гуманизации в содержании обучения химии в высшей школе. Доктор.дисс., Алматы, 1998 г., 315 с.
Курманбекова А. С.	Формирование нравственных качеств у студенческой молодежи. Канд.дисс., Алматы, 2000 г. 140 с.
Ергалиева Г. А.	Рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде студенттердің өзін-өзі тәрбиеленуінің педагогикалық шарттары. Канд.дисс. Атырау, 2006 ж. 150 б.
Оспанова Г. Б.	Казахское этнопедагогическое наследие как фактор духовно-нравственного воспитания студентов. Канд.дисс., Шымкент, 2006, 157 с.
Шалтаева Р. Ж.	Педагогические условия духовно-нравственного воспитания студентов в процессе обучения. Канд.дисс., Алматы, 2007 г. 140 с.
Куратова О. А.	Формирование гуманистических убеждений студентов в процессе обучения иностранному языку. Канд.дисс., Алматы, 2009, 154 б.
Таутенбаева А. А.	Жоғары оқу орындарының оқу-тәрбие үдерісінде студенттердің ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру (қазақ және ағылшын халықтарының мәдени құндылықтарын салыстыра пайдалану мысалында). Канд. дисс., Алматы, 2009, 154 б.
Омарова Г. А.	Духовно-нравственное воспитание студентов вузов на основе общечеловеческих ценностей. Канд.дисс., Алматы, 2010 г., 164 с.
Каймулдина А. К.	Научно-методические основы гуманизации обучения физике в условиях интеграции систем образования. Доктор.дисс., Алматы, 2010 г., 247 с.

Бірақ, гуманизациялау мәселелерін осы аталған жұмыстарда толыққанды шешілді деп айтуға болмайтыны белгілі. Өйткені өмірдің даму заңдылықтары жаңа қоғамдық, экономикалық-әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесін туғызып жатады. Олардың барлығы, қалай болғанда да, заманның жаңа талаптары деңгейінде шешіліп жатады, адам ойлауының қарқыны мен деңгейі де сол заман тұрғысынан дамиды. Осы ретте қазақстандық білім берудің тұтас жүйесінде сананың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру, оны білім беру жүйесінің айрылмас құрамдас бөлшегі етуге арналған арнайы басымдық бағыт ұсталынуы керек. Гуманизация мәселесі - өмір сүрудің маңызды және басты шарты ретінде тұтас білім беру жүйесінің барлық параметрлерінде таным субъектісі толыққандылықпен, айқын түйсінетін тақырып болуы керек. Ол үшін білім берудің барлық деңгейінде вертикалды және горизонталды түрде, яғни барлық пәндер мен тақырыптардың өн бойында гуманизация мәселесі тұнып тұратындай оқу бағдарламалары, оқу құралдары, әдістемелік құралдары, оқыту үдерісі, әдістер мен технологиялар жүйелері танылып енгізілуі керектігі белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы : Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 2 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 616 б.
- 3 Қазақ педагогикалық энциклопедия сөздігі. (Құрас. Айтманбетова Б., Бозжанова Қ., Ильясова А.) – Алматы РБК, 1993.
- 4 Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, Рауан, 1993, 105 б.
- 5 Қожаева С. Қ. Экологиялық тәрбие негізінде оқушылардың ізгілік қасиеттерін қалыптастыру. Автореф.дисс.п.ғ.к. – Астана, 2003. – 25 б.

**2 Секция. Психология ғылымы дамуының мәселелері.
Кешбасшы психологиясы
2 Секция. Проблемы развития психологической науки.
Психология лидерства**

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ

КУНИЯЗОВА Г. Б.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ЖУМАДИРОВА К. К.
к.п.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В условиях социально-экономического реформирования, непрерывного обновления и развития системы образования под воздействием научно-технического и гуманитарного прогресса, конкуренции на рынке труда и образовательных услуг главной задачей высших образовательных учреждений становится подготовка конкурентоспособных специалистов, творчески мыслящих, способных адаптироваться и успешно трудиться в динамично-развивающемся мире.

Одним из важнейших требований современного этапа развития университетской подготовки является развитие исследовательской деятельности студента.

Проблема развития исследовательской компетентности студентов вуза в образовательном процессе вуза, как показал анализ источников, недостаточно изучена, тем не менее, в философской, психологической, педагогической науке накоплен значительный фонд знаний, способных служить методологическими и теоретическими предпосылками исследования. Понятие «исследовательская работа студентов» связано с такими понятиями, как «исследование», «научное исследование», «исследовательская деятельность». Понятие «исследование» рассматривается в современной науке как «процесс выработки новых научных знаний, один из видов познавательной деятельности» [1, с. 226], как процесс научного изучения какого-либо объекта с целью выявления его закономерностей возникновения, развития и изменения, и преобразования его в интересах общества [3, с. 33].

Определению теоретических основ развития исследовательской компетентности студентов в образовательном процессе вуза содействует совокупность идей, разработанных в философских трудах о культуре как способе творческой самореализации личности (М. М. Бахтин, М. С. Каган), деятельности как самосозидающей силе личности (гуманисты эпохи Возрождения, Г. В. Ф. Гегель), субъективном и индивидуальном характере процесса познания (Э. В. Ильенков, О. Шпенглер), творчества как условия самостроительства личности (Н. А. Бердяев, М. К. Мамардашвили).

Осмыслению педагогического аспекта проблемы развития исследовательской компетентности студентов способствовало изучение концепций личностно ориентированного и личностно развивающего обучения (Е. В. Бондаревская, В. В. Давыдов, И. Л. Лернер, О. Л. Подлиняев, В. В. Сериков, И. С. Якиманская), положений о педагогической поддержке как элементе любого сотрудничества и взаимодействия в соответствии с точкой зрения Н. Б. Крыловой, о построении педагогической деятельности на основе принятия личности студента (О. С. Газман, Н. Н. Михайлова), о педагогическом общении как духовном ценностно-личностном взаимодействии (Н. Б. Крылова, А. В. Мудрик, Е. Л. Федотова).

Вопросы развития исследовательских умений студентов стали предметом изучения ряда диссертационных работ последних лет (О. В. Алюнина, Л. А. Казанцева, Е. В. Набиева, Т. В. Самодурова, Е. П. Тарасова), однако проблема развития исследовательской компетентности студентов в образовательном процессе вуза не являлась предметом специального исследования.

Исследовательская деятельность должна стать основой современной подготовки студентов ВУЗов, т.к. современное общество нуждается в специалистах способных к восприятию новых идей, принятию нестандартных решений, к активному участию в инновационных процессах, и готовых компетентно решать исследовательские задачи.

Высшее образование должно строиться на том основании, что оно является фактором стратегического развития человека, государства, науки, культуры, производства, экономики и должно способствовать формированию индивидуальной жизненной позиции, определенного стиля деятельности, который часто обозначается как инновационный, творческий, проектный, исследовательский и позволяет отыскивать и осуществлять лучшие решения возникающих проблем.

Современный специалист должен быть способным к системному действию в профессиональной ситуации, к анализу и проектированию своей деятельности, самостоятельным действиям в условиях неопределенности, обладать стремлением к самосовершенствованию (самопознанию, самоконтролю, самооценке, саморегуляции и саморазвитию) и стремиться к творческой самореализации. Проблема формирования исследовательских умений, составляющих основу исследовательской деятельности, особенно актуальна для учащихся высших учебных заведений, так как в этом возрасте завершается формирование когнитивных процессов и, прежде всего, мышления. Именно в этот период характерны развитые формы теоретического мышления, владение методами научного познания, способствующие выработке потребности в интеллектуальной деятельности и проявлению исследовательской инициативы.

Организация исследовательской работы студентов может успешно осуществляться при изучении дисциплин общепрофессионального блока, а так же специальных дисциплин и дисциплин специализации, где создаются необходимые условия для наиболее полной реализации исследовательского подхода в обучении.

В образовании цель исследовательской деятельности заключается в приобретении студентами функционального навыка исследования, как универсального способа освоения действительности. Этому способствует повышение мотивации к учебной деятельности и активизации личностной позиции учащегося в образовательном процессе, основой которых является приобретение субъективно новых знаний т.е. самостоятельно получаемых знаний, являющихся новыми и личностно значимыми для конкретного учащегося. Следовательно, под исследовательской, понимается деятельность студентов, связанная с поиском ответа на творческую, исследовательскую задачу с заранее неизвестным решением и предполагающая наличие основных этапов, характерных для исследования в научной сфере: постановку проблемы, изучение теории, посвященной данной проблематике, сбор собственного материала, его анализ и обобщение, подбор методик исследования и практическое овладение ими, собственные выводы.

Таким образом, можно предположить, что главной целью исследовательской деятельности студентов является приобретение и совершенствование навыков исследовательской работы. Знания, полученные в результате исследования, являются следствием познавательной деятельности, направленной на выдвижение,

формирование, объяснение закономерностей, фактов, процессов, а, следовательно, и неотъемлемой частью обучения.

Исследовательские умения заключаются в способности осознанно совершать действия по поиску, отбору, переработке, анализу, созданию, проектированию и подготовке результатов познавательной деятельности, направленной на выявление объективных закономерностей обучения, воспитания и развития.

Исследовательская деятельность студентов в современном ВУЗе достаточно разнообразна как по содержанию и направлениям, так и по формам и методам. Она включает два элемента: учебно-исследовательскую работу студентов (УИРС), подразумевающую исследовательскую работу студентов в учебное время, и научно-исследовательскую работу (НИРС), подразумевающую исследовательскую работу студентов во внеучебное время [2, с. 3].

Исследовательская работа студента является обязательной. Её основные этапы регламентированы учебным планом и рабочими программами дисциплин. В то же время УИРС допускает определенный свободный выбор путей решения поставленных проблем, т.е. формирует у студента навыки исследовательской работы. Выделяют следующие формы учебно-исследовательской работы:

- выполнение лабораторных работ;
- написание рефератов;
- участие в предметных олимпиадах;
- подготовка докладов;
- выполнение заданий, содержащих элементы научных исследований;
- выполнение конкретных нетиповых заданий научно-исследовательского характера в период учебных и производственных практик;
- изучение теоретических основ методики, постановки, организации выполнения научных исследований по курсам специальных дисциплин и дисциплин специализации;
- курсовые работы и проекты.

Высшей и завершающей период обучения формой учебно-исследовательской работы студентов является выпускная квалификационная работа. Научно-исследовательская работа студентов также организована в разных формах:

- научные кружки;
- работа в студенческих научных семинарах;
- участие в научно-практических конференциях;

- подготовка научных статей и тезисов докладов;
- участие студентов группами или в индивидуальном порядке в работах по творческому содружеству в рамках государственных, межвузовских или внутривузовских грантов;

– работа в студенческих конструкторских, проектных, технологических, научно-информационных, экономических и других бюро, в творческих мастерских и студиях;

– участие в выставках творческих, научных и учебно-методических работ; участие в конкурсах мультимедийных работ.

Особого внимания заслуживает моделирование исследовательской деятельности. Метод проектов сегодня занимает ведущее место среди инновационных методов обучения и предоставляет обширные возможности для формирования исследовательских умений, непосредственно сопряженных с опытом их применения в практической деятельности. Исследовательская работа студентов по методу проектов является непрерывной и проводится в течение всего процесса обучения. Студентами выполняются творческие проекты различного уровня сложности. Основными критериями уровня сложности проекта для студентов разных курсов служат:

- наличие основных компонентов проекта;
- наличие дополнительных компонентов проекта;
- используемая последовательность обучения в рамках проекта.

Объектами оценки являются портфолио проектной деятельности студента, презентация продукта, а также наблюдение за способами деятельности, владение которыми демонстрирует студент при работе над проектом. Для оценки проектной деятельности студентов используются следующие критерии: сбор, изучение и обработка информации; анализ проблемы, оригинальность выбранной темы; перечень идей, обоснование выбранной темы; практическая значимость проекта; технологический этап; качество изделия; экологичность; презентация изделия (качество сообщения, убедительность, полнота, глубина); самооценка (объективность); дизайн-папка (уровень сложности, творчество в оформлении) [2, с. 5].

С целью совершенствования управления качеством подготовки будущих специалистов к исследовательской деятельности на кафедре «Психология и педагогика» Павлодарского государственного университета (далее – ПГУ) был проведен опрос студентов. Программа исследования составлялась с применением критериально-диагностического инструментария [6, с. 25–29], с учетом содержания нормативных документов, в которых изложены требования к

исследовательской подготовке бакалавров, и с использованием современных продуктивных подходов к оценке их исследовательской компетентности. Анонимное анкетирование осуществлялось на выборке студентов, состоявшей из 72 обучающихся по программе «Образование». Перепроверка и уточнение полученных данных происходили посредством педагогических наблюдений и индивидуальных бесед методом случайной выборки.

Качество процесса подготовки к исследовательской деятельности оценивалось по его организации, методологическому, теоретическому и практическому аспектам содержания образования, научному руководству исследовательской деятельностью будущих специалистов и используемым методам, технологиям и средствам обучения.

Качество созданных для образования условий – по его материально-техническому, программно-методическому, информационному и кадровому обеспечению.

Результаты исследования

По собранной информации, большинство обучающихся удовлетворены организацией образовательного процесса: равномерной загруженностью всех дней учебной недели, выделением специальных дней для самостоятельной работы обучающихся, дней и времени консультаций научными руководителями. Обучающиеся считают, что для успешного обучения в университете созданы необходимые условия. Высоко оценено качество материально-технической базы ПГУ.

В режиме полного дня бакалаврам предоставляются лекционные аудитории, компьютерные классы, читальный зал, оборудованный компьютерами с доступом к электронному каталогу информационно-библиотечного центра и онлайн-библиотечным ресурсам ПГУ, мультимедийные аудитории с проекторами и аудиосистемами, тестотека, Wi-fi доступ к сети Интернет по всему зданию и актовый зал. Студенты полностью обеспечены учебниками и учебно-методическими комплексами по всем дисциплинам учебного плана. Все УМК соответствуют требованиям ГОСО ВО. Студенты позитивно отнеслись к изменениям, внесенным в содержание профессионального образования с целью повышения качества подготовки обучающихся к исследовательской деятельности. В учебные планы введены дисциплины, прямо ориентированные на развитие исследовательской компетентности.

Качество подготовки обучающихся к исследовательской деятельности опрошенные связывают, прежде всего, с «проведением

квалифицированных теоретических занятий» (56 %), справедливо полагая, что демонстрация лекторами «исследовательских образцов» инициирует у обучающихся внутренний диалог с преподавателем, стимулирует исследовательское мышление и рефлексивную деятельность. Характеризуя собственный вклад в подготовку будущих специалистов к исследовательской деятельности, 91 % студентов отметили, что они владеют исследовательским подходом:

– 61 % часто и 33 % иногда используют его в своей профессионально- учебной деятельности;

– 47 % довольно часто и 37 % иногда слушают проблемные лекции;

– 84 % применяют в обучении выявили наличие проблемного изложения знаний;

– 81 % задействуют поисковые методы;

– при планировании занятий студентов отметили 68 % всегда и 28 % иногда наличие развития у обучающихся исследовательских умений.

По мнению преподавателей, наибольшие затруднения у студентов вызывают не только определение творческого ядра педагогического исследования (формулирование проблемы, идеи, замысла, гипотезы), его новизны и научной значимости, что представляет объективную сложность, но и отбор научно-теоретического материала, выстраивание логики изложения, аргументация своих действий, разработка программы эксперимента, выбор критериев оценки и диагностических средств, формулирование выводов [7, с. 219–221].

Научные руководители оказывают поддержку обучающимся в преодолении исследовательских трудностей в основном во время индивидуальных консультаций.

Несмотря на то, что качество подготовки студентов к исследовательской деятельности 58 % опрошенных связывают с «собственной теоретической и практической работой самих обучающихся», они, по их собственному признанию, «вместе выполняют каждый этап проводимого исследования», «проговаривают каждый его шаг», «приводят примеры из уже защищенных работ», «ориентируют в литературных источниках», «делятся собственным опытом исследовательской работы», а некоторые идут и по наиболее легкому пути: «правят», «пишут за них», «анализируют», «редактируют тексты». Однако подобные действия преподавателей вряд ли можно считать помощью.

Полученные в ходе экспериментальной работы результаты, показали, что отношение студентов к приобретению исследовательских умений и навыков проявляется в познавательной активности. Это сложное, многогранное явление, выступающее составной частью профессионального становления.

Для эффективности организации исследовательской деятельности студентов необходимо соблюдение следующих педагогических и дидактических условий.

Во-первых, необходимо сформировать ценностное отношение студентов к исследовательской деятельности и ее результатам.

Во-вторых, грамотно организовать субъект-субъектное взаимодействие между студентом и преподавателем в процессе реализации метода проектов.

В-третьих, создать в образовательном учреждении такую среду, которая бы способствовала развитию исследовательской деятельности, обеспечивающей синергетическое изучение учебных дисциплин и научно-исследовательской работы студентов.

В-четвертых, развивать творческую активность каждого студента на основе предоставления свободы выбора тематики исследования, использования интегративного характера содержания исследовательской работы и учета индивидуального познавательного опыта.

Таким образом, исследовательская деятельность является необходимой составной частью системы подготовки высококвалифицированного, ориентированного на современный рынок труда специалиста, инициативного, способного критически мыслить и заниматься исследовательской работой.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бережнова Е. В., Краевский В. В. Основы учебно-исследовательской деятельности студентов / Е. В. Бережнова, В. В. Краевский. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 128 с.

2 Бордовский Г. А. Научно-исследовательская деятельность – решающее условие повышения качества подготовки специалиста / Г. А. Бордовский // Подготовка специалиста в области образования: Научно-исследовательская деятельность в совершенствовании профессиональной подготовки. – СПб., 1999. Вып. VII. С. 3–7.

3 Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

4 Кулюткин Ю. Н. Творческое мышление в процессе профессиональной деятельности учителя // Вопросы психологии, 1986. – № 2. – С. 21–30.

5 Неустроев Н. Д., Романова М. Н., Неустроева А. Н. Выполнение курсовых и дипломных работ как научно-исследовательский процесс. Якутск, 2004. – 64 с.

6 Пидкасистый П. И. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.

7 Симоненко В. Д. Технологизация и инновационность образования как стратегический фактор промышленного

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ТАСЫБАЕВА Г. А.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ЖУМАДИРОВА К. К.

к.п.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Глобальной задачей является гуманизация образования, предполагающая признание ценности человека, которая заключается в той уникальности, которую он воплощает [9].

Учитывая уникальность каждого обучающегося, его потенциал, можно определить следующую ступень личностного развития при создании определенных педагогических условий, не нарушая при этом природы человека и удовлетворяя его потребность в саморазвитии и самоактуализации.

Однако целостного представления о структуре личностного потенциала, путях и психологических механизмах его развития, о влиянии различных факторов на личностный потенциал студентов в учебно-воспитательном процессе в педагогике пока не существует. Очевидна необходимость комплексного подхода к разработке и исследованию личностного потенциала, определению содержания и условий его развития в учебно-воспитательном процессе.

В акмеологическом понимании личностный потенциал включает в себя не только потенциальные, природно-обусловленные качества и способности человека, но и систему постоянно возобновляемых интеллектуальных и волевых ресурсов, которые

могут быть ею использованы и приведены в действие для достижения определенной цели или результата [8].

Личностный потенциал в научной литературе трактуется как обобщенная характеристика индивидуально-психологических особенностей личности (Д. А. Леонтьев), дающий человеку возможность принимать решения и регулировать поведение, прежде всего из своих внутренних представлений и критериев. Личностный потенциал человека находит проявление в осознании им потребностей и в познании себя, в ценностном отношении к личностным ресурсам, в возможности активно и ответственно действовать на основе целеполагания и рефлексии.

Таким образом, понятие личностный потенциал включает целый ряд признаков: когнитивных, экзистенциально-ценностных, деятельностно-креативных. Являясь достаточно сложным личностно-деятельностным образованием, потенциал личности, наряду с ресурсами, данными человеку от рождения, включает также мировоззрение, мотивацию к самореализации и личностные качества. В связи с чем в научной литературе изучаются различные виды личностных потенциалов: интеллектуальный (Н. А. Грищенко), коммуникативный (Ю. Н. Емельянов), творческий (В. И. Загвязинский), духовно-творческий (В. В. Игнатова), профессионально-культурный (Е. А. Мухамедвалеева), профессиональный (В. А. Адольф), аксиологический (Л. Д. Столяренко).

Личностный потенциал включает в себя такие составляющие, как здоровье, степень активности, уровень усвоенной культуры, совокупность знаний, умений, навыков профессионального и бытового характера, совокупность личностных качеств и уровень духовно-нравственного развития человека [5]. Как отмечают исследователи (А. Г. Асмолов, Б. А. Вяткин, А. В. Петровский), характерным свойством личностного потенциала является его непрерывное изменение под влиянием внутренних и внешних факторов, в числе которых особую роль играет активная деятельность личности.

В педагогическом аспекте (В. В. Игнатова) личностный потенциал представляет собой сущностную видовую характеристику человека, заключающуюся в совокупности врожденных и приобретенных способностей относиться к окружающей действительности, определяющую норму его возможного реагирования на социально-педагогические условия, имеющую объективную направленность в зависимости от потребностей личности и ее ценностных ориентаций и реализующуюся в деятельности. Опираясь на имеющийся личностный

потенциал, человек формирует себя как личность и как профессионал, вырабатывая определенные индивидуальные эталоны личностного и профессионального развития.

В данной логике профессионализм человека представляет собой не только уровень профессиональных знаний и способов деятельности, но и степень реализации его личностного потенциала, включая его отношение к реалиям внешнего мира и самому себе. Эффективное поведение человека в определенной деловой ситуации обеспечивает личностная компетенция специалиста (Н. Н. Реутов, Н. В. Уварова и др.). В общем виде личностная компетенция включает в себя умения принимать решения, правильно распоряжаться временем, ориентироваться на результат, устанавливать целесообразные контакты, желание трудиться и добросовестное отношение к делу, адекватное оценивание своих возможностей, намечать новые мобилизационные задачи и реализовывать способы самосовершенствования. Это тот личностный потенциал, который позволяет человеку, расти в личностном и профессиональном плане. Личностный потенциал студента представляет собой личностно-деятельное образование, отражающее совокупность их знаний, умений, потребностей, возможностей, ценностных отношений, личностных качеств, позволяющих адаптироваться к условиям образовательной среды и обеспечивающих познавательную направленность, а также стабильно высокую эффективность учебно-познавательной деятельности. Признаками личностного потенциала студента являются: наличие профессиональной направленности; осознание собственных возможностей в решении образовательных задач; проявление ценностного отношения к личностным ресурсам; ориентированность на самостоятельное, целенаправленное овладение знаниями и способами деятельности; выбор путей достижения поставленной цели [7].

Личностный потенциал предполагает наличие личностных свойств и качеств, обеспечивающих человеку, как развитие его личности, так и ее внешнее проявление в создании предметов материальной и духовной культуры. Понятие личностные качества рассматриваются нами, исходя из понимания качества как устойчивой во времени и пространстве характеристики личности, проявляющейся в поведении человека в различных ситуациях.

Как было отмечено выше, в исследованиях многих ученых обязательным условием развития личностного потенциала является

внутренняя мотивация. Если исходить из того, что мотив – это внутреннее побуждение личности к тому или иному виду активности (общение, творческая деятельность, учебная деятельность), связанное с удовлетворением определенной потребности, то внутренняя мотивация студента – это удовлетворение познавательной потребности, потребности творческого развития, желание выразить себя. Внешняя мотивация студентов чаще всего связана с получением хороших оценок, социального престижа, с соревновательностью и имеет мало общего с внутренней потребностью развития.

Развитие личностного потенциала студентов зависит скорее от силы внутренней мотивации каждого. Высокий уровень сформированности нравственных, интеллектуальных, эмоционально-волевых и коммуникативных качеств личности студентов в значительной степени обеспечивает продуктивность их познавательно-профессиональной деятельности и создает благоприятную основу для обогащения и развития личностного потенциала [8]. Нравственные качества, выражающиеся, прежде всего, в позитивной мотивации избранной профессии, в личностном соответствии ценностей общественно значимым нормам, задают общий тон учебно-профессиональной деятельности. Интеллектуальные качества личности обеспечивают эффективное осуществление той или иной деятельности в образовательном пространстве вуза. Эмоционально-волевые качества, регулируя эмоционально-волеву сферу личности студентов, мобилизуют их на выполнение необходимых учебных действий, тормозят нежелательную активность. Коммуникативные качества позволяют студенту выстраивать эффективные способы взаимодействия со всеми участниками образовательного процесса вуза.

Рассматривая профессиональное педагогическое образование как социокультурный институт, с одной стороны, и как педагогическую систему, с другой, отмечая направленность этого процесса на формирование активной познавательной деятельности самого студента, считаем целесообразным использовать его возможности, в том числе, и для развития личностного потенциала. Гуманистическая направленность профессиональной подготовки дает возможность поэтапно стимулировать стремление студента к самовыражению и развитию личностного потенциала в процессе освоения профессиональных знаний и способов деятельности посредством актуализации личностной субъектной позиции с учетом интересов личности и ее индивидуальных возможностей. Выделяя студенческий возраст в качестве центрального периода становления характера и интеллекта, исследователи отмечают,

что характерной чертой нравственного развития в этом возрасте является усиление сознательных мотивов поведения и повышение интереса к моральным проблемам, переосмысление ценностных ориентаций (Н. В. Прокопьева, Л. Д. Столяренко, И. В. Шаповаленко). Период наиболее активного развития нравственных и эстетических чувств, становления и стабилизации характера позволяет заметно активизировать процесс развития потенциальных возможностей личности. Ведущей деятельностью в этот возрастной период признается учебная деятельность, которая является частью познавательной деятельности и определяется как деятельность по самоизменению, поскольку ее продуктом являются изменения, происходящие в ходе ее выполнения в самом субъекте, осуществляющем эту деятельность. Целью учебной деятельности и является изменение самого субъекта деятельности в виде приобретаемых им знаний и способов действий. Эффективное осуществление учебной деятельности предполагает владение студентами учебными действиями, универсальными для всех предметов и основных сфер человеческой деятельности. Концепция универсальных учебных действий, разработанная на основе личностно-деятельностного подхода, коллективом авторов под руководством А. Г. Асмолова, определяет универсальные учебные действия как обобщенные действия, обеспечивающие умения учиться.

Исследователи отмечают многофункциональность универсальных учебных действий, которые не только открывают обучающимся возможность широкой ориентации в различных предметных областях и в организации учебной деятельности, но и создают условия для развития личностного потенциала в процессе освоения компонентов учебной деятельности. Регулятивные, познавательные, личностные и коммуникативные учебные действия, освоенные в процессе общеобразовательной подготовки, создают основу для эффективного овладения общекультурными и профессиональными компетенциями в сфере высшего образования.

Анализ психолого-педагогической литературы, опыт собственной педагогической деятельности убедительно доказывают, что эффективное овладение знаниями, целенаправленное их применение в планировании и реализации деятельности, развитие потенциальных возможностей в значительной степени зависит от сформированности ценностного отношения студентов к собственным индивидуальным ресурсам (А. А. Деркач, Е. В. Есипова, А. В. Кирьякова).

Ценностное отношение студентов к личностному потенциалу мы понимаем как осознание личных потребностей и возможностей,

выделение значимой области их применения в процессе учебно-познавательной деятельности и обретение через них личных смыслов будущей профессиональной деятельности. Выработке ценностного отношения к личностному потенциалу, развитию интеллектуальных, аналитико-рефлексивных, организаторских способностей, активизации процессов само- воспитания и саморазвития в образовательном пространстве вуза во многом способствует использование методов активного и интерактивного обучения.

Эффективными развивающими возможностями в обогащении личностного потенциала, по нашему мнению, обладают личностно-деятельностно-ориентированные технологии обучения (контекстное обучение, игровые технологии, имитационно- игровое моделирование, метод проектов). Особую значимость приобретают также коллективные и групповые формы самостоятельной работы, которые создают особое рефлексивное пространство. В ситуации коллективной и групповой мыследеятельности формируются способы взаимодействия, мышления, оценки и рефлексии, активизирующие процесс развития и саморазвития личностного потенциала каждого участника. Коллективные формы работы позволяют нейтрализовать негативные проявления, препятствующие достижению общего результата, вырабатывают ценности, значимые для дальнейшего процесса самоактуализации и саморазвития. Игровые технологии позволяют раскрыть и продиагностировать индивидуальные возможности личности в совместной деятельности, обеспечивая высокую мотивацию и эмоциональную насыщенность процесса обучения. В деловой игре формируется осознание принадлежности ее участников к общему делу, критическое мышление при коллективном обсуждении вопросов, воспитывается уважительное отношение к мнению других участников игры, развивается логика и речевой этикет. Игровой метод, обеспечивая наглядно-образное восприятие и осмысление реалий образовательного процесса, создает условия для развития личностного потенциала, стимулируя проявление нравственных представлений и чувств, мотивов поведения, которые лежат в основе проявления деятельно-волевых личностных качеств.

Так, учебно-деловая игра «Модель будущего преподавателя», имитируя определенную педагогическую ситуацию, создание портрета идеального учителя, позволяет не только образно представить модель специалиста в действии через разыгрывание ролей, но и стимулирует интерес к будущей профессии, как социально-ценному виду деятельности, активизируя процессы самооценивания и

самосовершенствования. Коллективное обсуждение, выделение и обоснование сущностных характеристик профессионально-педагогической компетентности способствует развитию аналитических и коммуникативных способностей. Занятие-практикум, организованное в методике квеста, приключенческой игры, требующей от участников при прохождении маршрута демонстрации интеллектуальных возможностей и организационно-волевых качеств, способствует формированию умений эффективно выполнять ориентировочные, исполнительские, общеучебные действия, актуализируя и развивая личностный потенциал студентов. Узловыми пунктами маршрута являются несколько станций: «Техника тайм-менеджмента», «Гигиена умственного труда», «Методы учения», «Поиск информации». Содержательную канву игры образуют разнообразные задания теоретико-практической направленности (составление режима дня, работа со словарями и справочниками, аналитическая обработка текста, работа с каталогами, подготовка до-кладов и др.). Личностные ресурсы активизируются посредством включения личности в систему учебно-познавательных действий и отношений. Это сопровождается поиском личностью оптимальных способов перевода индивидуальных возможностей в реальную образовательную практику, овладением и личностным принятием норм и форм учебно-познавательной деятельности. За счет активизации способов организации учебно- познавательной деятельности происходит повышение интеллектуального, познавательного потенциала.

Важную роль в формировании мотивационной основы развития личностного потенциала играют театрализованные (ролевые) игры. В игровых условиях ролевое перевоплощение становится средством осмысления, оценки, изменения отношения к себе. При этом установки, формируемые в игре, закрепляются в дальнейшем и становятся устойчивыми личностными характеристиками. Игра-инсценировка «Путешествие по образовательному процессу педагогического колледжа» позволяет через ролевое исполнение основных форм обучения в колледже, сформировать знания об особенностях обучения в колледже, выработать личностно-значимое к ним отношение, определить стратегию поведения в процессе профессиональной подготовки.

Показателем развития рефлексивных способностей является готовность к внутренней содержательной оценке своей деятельности. Самооценка является важным видом оценочных способностей и понимается как отношение человека

к своим возможностям, личностным качествам. Рефлексивно-оценочные умения позволяют определить, какой вид деятельности наилучшим образом способствует раскрытию личностного потенциала, понять какие внутренние особенности личности являются препятствием для самореализации в образовательном процессе, сформулировать рекомендации по дальнейшему самосовершенствованию. Диагностический практикум «Я и образовательный процесс колледжа» предполагает выявление и оценку студентами индивидуальных возможностей. При этом развиваются аналитические и проективно-конструктивные умения на основе рефлексивной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абульханова-Славская К. А. Типология личности и гуманистический подход / К. А. Абульханова-Славская // Гуманистические проблемы психологической теории. – М. : Наука, 1995. – С. 27–48.
- 2 Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – С. 10–19.
- 3 Зеленев Л. А. Становление личности / Л. А. Зеленев. – Горький : Волго-Вятское кн. изд-во, 1989. – 168 с.
- 4 Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
- 5 Келле В. Ж. Человеческий потенциал и человеческая деятельность / В. Ж. Келле // Человек. – 1997. – № 6. – С. 5–14.
- 6 Краева О. Л. Социально-философский анализ потенциала человека : автореф. дис. д-ра фило-соф. наук : 09.00.01 / О. Л. Краева. – Н. Новгород : НГСА, 1999. – 46 с.
- 7 Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып. 1 / под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – С. 56–65.
- 8 Марков В. Н. Потенциал личности: акмеологическая постановка проблемы / В. Н. Марков, Ю. В. Сиягин // Мир психологии: научно-методический журнал. – 2000. – № 1. – С. 250–261.
- 9 Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека. Парадигмы, проекции, практики / А. Б. Орлов. – М. : Академия, 2002. – 272 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «МАШИНОСТРОЕНИЕ» С ПРИМЕНЕНИЕМ ПРОГРАММ САПР

ТУСУПОВ М. К.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Основной проблемой технического образования в настоящее время является подготовка специалистов, способных решать задачи производства современной сложной техники с использованием информационных технологий. Профессиональная подготовка инженера является одной из актуальных задач технических вузов [1]. При внедрении технических средств в процесс обучения геометро-графическим дисциплинам, прежде всего, реализуется принцип наглядности обучения, обеспечивающий усвоение знаний обучающимися, разработанный в дидактике давно и отстаиваемый всеми прогрессивными педагогами. В преподавании геометро-графических дисциплин принцип наглядности приобретает первостепенное значение, так как и графика, и геометрия изучают форму, размеры и взаимное расположение различных предметов в пространстве. Использование компьютерных технологий является обязательным условием современного процесса обучения.

В настоящее время из всего многообразия способов педагогического применения новых средств информационных технологий особо следует выделить использование систем автоматизированного проектирования (САПР) в связи с их возрастающей потребностью в производстве. САПР – организационно-техническая система, входящая в структуру проектной организации и осуществляющая проектирование при помощи комплекса средств автоматизированного проектирования (КСАП) [2, с. 1].

Студенты машиностроительных специальностей технических вузов изучают следующие виды САПР:

- САД-системы (Computer Aided Design Systems) – информационные системы автоматизированного проектирования изделий (3D модели, чертежи, конструкторская документация);
- САЕ-системы (Computer Aided Engineering Systems) – информационные системы автоматизированных инженерных расчетов (прочность, деформации, вибрации и т.д.);

- САРР-системы (Computer Aided Process Planning Systems) – информационные системы автоматизированного проектирования технологических процессов изготовления изделий и подготовки технологической документации;

- САМ-системы (Computer Manufacturing Systems) – информационные системы автоматизированного проектирования обработки изделий на станках с числовым программным управлением (ЧПУ) и подготовки программ для этих станков [3].

Для обучения навыкам работы в САПР технические кафедры выбрали наиболее подходящее для выполнения инженерных операций программное обеспечение. В этот перечень входят программы: КОМПАС, АРМ, T-Flex, а также программы иностранного производства: AutoCAD, ANSYS, Comsol, Simufac, Adams, Nastran. Все перечисленные программы используются для выполнения различных инженерных задач и соответствуют международным стандартам [4, с. 34].

По проведенным сравнительным анализам программ САПР в работах [5, с. 41, с. 77], авторы для работы студентов рекомендуют применять программу КОМПАС 3D, разработчиком которого является российская компания АСКОН. Программа КОМПАС 3D имеет следующие особенности:

- русскоязычный интерфейс и справочная поддержка на уровне языка разработчика;
- широкий набор стандартизованных элементов в рамках системы ЕСКД;
- большое количество библиотек стандартных изделий, выполненных по требованиям стандартов русскоязычного пространства;
- наличие стандартных элементов для оформления конструкторской документации;
- наличие средств для автоматизированного создания конструкторской документации.
- наличие подробного меню, предусматривающего все этапы выполнения работы;
- наличие помощи в том числе, – контекстной;
- ведение диалога на профессиональном языке пользователя моделируемой предметной области;
- наличие в программном продукте демонстрационных примеров для обучения;

Таким образом, наиболее удобным для использования в преподавании азов компьютерной графики является графический редактор «КОМПАС 3D» [6], предназначенный для прямого проектирования в машиностроении. Опыт преподавания основ работы в графическом редакторе «КОМПАС 3D» показал, что студенты осваивают его быстро и легко, значительно ускоряется процесс разработки чертежной документации и заметно повышается ее качество.

Преподаватели кафедры «Машиностроение и стандартизация» ПГУ имени С. Торайгырова начинают обучать графическим дисциплинам студентов специальности «Машиностроение» с первого курса. В учебном процессе используются программа КОМПАС 3D. Основы навыков студенты приобретают на первом курсе, при изучении дисциплины «Начертательная геометрия и инженерная графика», на втором курсе проходят такие дисциплины как «Теоретическая механика», «Сопротивление материалов», «Теория механизмов и машин», на третьем и четвертом курсе изучают такие дисциплины как: «Машинная графика», «Детали машин и основы конструирования», «Конструкторско-технологическое обеспечение качества машин», «Проектирование и производство металлорежущих инструментов», «Технология производства машин», «Проектирование технологической оснастки», «Технологическая подготовка производства». Согласно учебного плана студенты выполняют 4 курсовых проекта (работ), по дисциплинам: «Теория механизмов и машин», «Детали машин и основы конструирования», «Гидравлика и гидропневмопривод», «Технология производства машин», а также дипломный проект, которые сопровождаются также графической частью. Таким образом, для успешного изучения вышеперечисленных дисциплин и написания курсовых работ и выпускной дипломной работы студент должен обладать определенными навыками и умениями в программах САПР, которые в дальнейшем будут не мало важны в профессиональной деятельности.

Применение компьютерных технологий позволяет существенно интенсифицировать образовательный процесс, устранив из него рутинные операции, сократить время обучения, сделать возможным проведение различных экспериментов на графических моделях, а также значительно повысить качество чертежей и проектной документации. Роль информационных технологий в таких учебных ситуациях трудно недооценить. Именно моделирование в ходе

создания чертежей позволяет, начиная с первого курса, студентам сформировать образ изучаемого объекта или явления во всей его целостности и многообразии связей. Для организации учебного процесса по изучению инженерной и компьютерной графики, начертательной геометрии и компьютерного проектирования планируется разработать электронные методические рекомендации, в которых в соответствии с учебной программой по данным дисциплинам будет подобрана последовательность предлагаемого для изучения материала. Выполняя упражнения и графические задания, студенты не только изучают КОМПАС, но и получают первоначальные профессиональные знания по своей специальности.

Как правило, повышение качества профессиональной подготовки будущих инженеров зависит от организации образовательного процесса и требует изучения основ компьютерной графики. Сегодня на рынке труда выявлен дефицит специалистов инженеров, владеющих компьютерными технологиями в своей базовой профессиональной инженерной деятельности. Преподаватели кафедры «Машиностроение и стандартизация» находятся в постоянной работе над этими тенденциями и корректируют технологии обучения в соответствии с социальным заказом и использованием компьютерных технологий. В связи с этим планируется разработка методических указаний с учетом современных требований и комплексным подходом к обучению.

ЛИТЕРАТУРА

1 Чопова Н. В. Педагогические условия применения современных компьютерных технологий в процессе обучения студентов инженерной графике [Электронный ресурс] / Н. В. Чопова // Актуальные проблемы современной педагогики : матер. Междунар. заоч. науч.-практ. конф., Новосибирск, 15 февраля 2010 г. – Режим доступа : <http://sibac.info/11789>. (дата обращения 28.03.2015 г.).

2 ГОСТ 23501.101- 87. Системы автоматизированного проектирования. Основные положения.

3 Штерензон В. А., Сажаев А. В. Современные САПР как мультимедийные средства обучения бакалавров по инженерным направлениям подготовки // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 8. Ч. 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2015/08/57367> (дата обращения: 23.09.2018).

4 Касенов А., Жанбулотова Л., Обзор и анализ возможностей прикладных программ// САПР и графика. 2017. № 2. С. 34-36.

5 Информационно-коммуникационные технологии в подготовке учителя технологии и учителя физики : сборник материалов научно-практической конференции. Ч. 2. КОМПАС-3D в образовании / отв. ред. А. А. Богуславский. – Коломна : Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, 2010. – 141 с.

6 Система трехмерного моделирования «КОМПАС» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kompas.ru/>. (дата обращения 28.03.2015 г.).

3 Секция. БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар
3 Секция. Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

ҚАЗАҚ ҚАЛАМҒЕРЛЕРІ ЖАНРЛЫҚ МӘТІНДЕРІНДЕГІ ӨТКЕН МЕН БҮГІН БІРЛІГІ

ЖҰМАБЕКОВА Г. А.
 аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жалпы жанрлық мәтін турасында сөз болғандықтан, жанр ұғымы, жанрлық мәтіндердің өткені мен бүгін туралы сөз қозғаған заңды. Жанрлық мәтіннің маңыздылығы жөнінде тұшымды ойын ғалым К. Қамзин былай жеткізеді: «Ұлт пен қоғам кемелденуінің бір көрінісі – саяси, экономикалық, ғылыми-технологиялық, мәдени және информациялық тәуелсіздік. Ал ақпараттық өз еркіндік дегеніміз азат пікір айту ғана емес, ол – ұлттық бояудың басымдылығы, төл үннің ерекшелігі, қолтаңба даралығы, формалық өзгешелік. Осыған байланысты көсемсөз мәтіндерін жаңаша жүйелеу мен жіктеу журналистика жанрларының жаңа танымдық биікке көтерілгенін, өзіндік дүниепайымдық сапаға ие болғандығын, эволюциялық үдерістің тоқтамсыз екенін анық аңғартады» [1, 405 б.].

Жанр турасында ғалым Б. Жакып мынадай құнды пікірін ортаға салады: «Қазақ публицистикасының теориясын қалыптастырушы ғалымдар да жанр мәселесіне баса көңіл бөлді. Профессор М. Барманқұлов өз зерттеулерінде баспасөз, радио, телевизия жанрларының салыстырмалы анализін жасады, жанрлар эволюциясы туралы соны ойлар айтты. Профессор Т. Амандосов өз еңбектерінде публицистика теориясы хақында ғылыми жүйелі тұжырымдар жасады. Публицистика жанрлары туралы сөз қозғағанда публицистика әдебиеттен бөлек, дербес пән екендігін анықтай кетуіміз керек. Публицистика дербес пән болғандықтан, оның мазмұны, формасы мен әдісі және функциясы бар. Сөйтіп, публицистикалық шығармалар мынадай үш түрлі жүйеге бөлінеді: **публицистикалық хабар, талдамалы және көркем публицистикалық жанрлар**» дей келіп, **хабар жанрларына**: заметка, репортаж, есеп, сұхбат, **талдамалы (аналитикалық) жанрларға**: корреспонденция, мақала, рецензия, шолу және **баспасөзге шолу, хат (письмо); публицистиканың көркем**

жанрларына: очерк пен сатиралық жанрларды (памфлет, пародия, эпиграмма, фельетон) жатқызады.

Профессор Т. Қожакеев жанрлар жүйесін **хабарлама, талдамалы, көркем-публицистикалық** деп үш топқа бөліп қарастырады. «Қазақ радиожурналистикасы» атты монографиясында профессор Н. Омашев радиохабар пішіндері мен қазақ радиожурналистикасы жанрларын публицистиканың жалпы теориясымен байланыста айқындап берді» [2, 398 б.].

Сондай-ақ, көсемсөз зерттеушісі Б. Жакып «Публицистикалық шығармашылық негіздері» еңбегінде 1917–1990 жылдардағы көсемсөзді талдай келе, кеңес дәуіріндегі публицистиканы тегіне және түріне қарай жіктейді. Мәселен, көсемсөздіңтегін мынадай үш топқа бөледі: **ақпараттық-оқиғалы публицистика; талдамалы публицистика; көркем публицистика**. Ал көсемсөздің түріне **қоғамдық-саяси, экономикалық, моральдық-этикалық, әдеби, сыни, ғылыми-танымдық, әскери публицистиканы** жатқызады. Жанрлық тұрғыдан былайша топтайды: **ақпараттық-оқиғалы публицистика тобына**: заметка (қазіргі кезде ғалым К. Қамзиннің ұсынысымен «байқам» деп айтылып жүр – автор Г. Ж.), *есеп, репортаж, сұхбат*; **талдамалы публицистика тобына**: корреспонденция, мақала, шолу, рецензия, баспасөзге шолу, хат (эпистолярлық жанр ретінде), түсіндірме (комментарий), қамту (обозрение), саяси портрет, журналистік тексеріс; **көркем публицистика тобына**: суреттеме, очерк, эссе, фельетон, памфлет жанрлары. Публицистикалық шығармаларды стильдік жағынан сегіз түрге жіктейді. Олар: *полемикалық (қақпайлы), үгітшілік, насихатшылық, сатиралық, эпистолярлық, талдамалы-сыни, деректі, іскерлік публицистика*. Бұқаралық ақпарат құралдарында көрініс табуына қарай *газет публицистикасы немесе баспасөздегі публицистика, радиопублицистика, телепублицистика, фотопублицистика, кинопублицистика* деп жіктейді.

Ал қазіргі кезеңге, яғни тәуелсіздік жылдарындағы көсемсөздің жанрларына келетін болсақ, ғалым-теоретик К. Қамзин «Публицистика жанрларының эволюциясы» атты зерттеуінде алты топқа, отыз жеті түрге бөлген. Мысалы, бірінші **деректі-ақпараттық жанрлар тобына**: мақал-мәтел, тұрақты тіркес, қазіргі қанатты сөздер, дәстүрлі (стандартты) ақпарат, байқам (заметка), құлаққағыс (реплика), хабарландыру, құттықтау, қазанама, аннотация, сұрақ-жауап, кеңес, аңдатпа (анонс), дайджест, екінші **деректі-сипаттаушы жанрлар тобына**: дәстүрлі репортаж,

дәстүрлі сұхбат түрлері, корреспонденция түрлері, есеп түрлері, түсіндірме (комментарий), үшінші **деректі-талдамалы жанрлар тобына:** талдамалы репортаж, жайылма сұхбат түрлері, саяси портрет, қамтыма (обозрение), кезеңсөз, рецензия, төртінші **деректі-зерттемелік жанрлар тобына:** мақала түрлері, хат түрлері, хатқа шолу түрлері, баспасөзге шолу түрлері, журналистік айқындама (журналистское расследование), бесінші **деректі-бейнелеуші (образды) жанрлар тобына:** суреттеме, очерк түрлері, фельетон түрлері, тұрмыс-тіршілік оқиғалары, пародия, сатиралық жазбалар, алтыншы **деректі-дүниепайымдық жанрлар тобына:** памфлет түрлері, рисала (эссе) түрлері, ғылыми мақала түрлерін жатқызады. Мұндай жіктеулерден біз тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ көсемсөзінің қаншалықты қарқынды даму үстінде екенін бажайлаймыз. Сонымен қатар, ең маңыздысы қазақ көсемсөзіндегі жанрлар эволюциясын жаңаша, тұшымды жүйелеп, жіктеген алғашқы зерттеу еңбегі екендігі сөзсіз.

Жұмысымыздың зерттеу нысанына алынған ақын-жазушылар көсемсөздің тектік, түрлік және стильдік тұрғыдан түрлі жанрда қалам тартқан дей аламыз. Мысалы, түрлік жағынан алғандағы типологиясы бойынша:

- қоғамдық-саяси публицистикаға және деректі-дүниепайымдық жанрлар тобындағы ғылыми мақала түрлеріне Ә. Кекілбайдың, М. Қабанбайдың;
- деректі-талдамалы жанр бойынша жайылма сұхбат түріне Н. Оразалиннің;
- моральдық-этикалық публицистикаға және деректі-дүниепайымдық жанрлар тобындағы рисала (эссе) түрлеріне О. Сәрсенбайдың;
- сыни публицистикаға және деректі-сипаттаушы жанр бойынша дәстүрлі сұхбатқа Д. Әшімханның;
- көркем публицистика бойынша эссе жанрына С. Иманасовтың;
- ғылыми-танымдық публицистикаға М. Мағауиннің;
- деректі-бейнелеуші (образды) жанрлар тобындағы очерк түрлеріне Е. Раушановтың көсемсөзін жатқызуға болады.

Қазіргі кезде әлемдік тұрғыдан көз жүгіртер болсақ, көсемсөздің түрлері жағынан дамуы әрқилы жолдармен жүзеге асырылып жатыр. Заманға сай жеке-жеке сала ретінде бой көрсетіп, қалыптасуда. Мәселен, посткөсемсөз, IT көсемсөзі, елтану көсемсөзі, қылмыстық көсемсөз, медициналық көсемсөз, діни көсемсөз, әскери көсемсөз, тарихи көсемсөз, көркем көсемсөз, бейне (образная публицистика)

көсемсөз, биографиялық көсемсөз, музыкалық көсемсөз, театр немесе өнер көсемсөзі, экономикалық көсемсөз, спорт көсемсөзі, қоғамдық-мәдени көсемсөз, патриоттық көсемсөз сияқты түрлерін атауға болады.

Бүгінгі күні ұлттық руханиятымызды жаңғырту кезегінде ақын-жазушыларымыз көсемсөз саласында аянбай еңбек етіп, қос бірдей ғылымның жүгін арқалап, ұлттық көсемсөз кеңістігіндегі тарихи зәруліктің орнын толтыруда. Оны біз көсемсөзшілердің түрлі жанрлық мәтіндерінен және көсемсөзді тақырыптық және формалық тұрғыдан ілгерілетіп, байытуларынан көреміз.

«Кеңестік дәуір кезеңдерінде қазақ публицистикасының әр жанры әр түрлі деңгейде баспасөзден орын алып отырды. 20, 30-шы жылдары заметка, хат, мақаланың проблемалық түрі, фельетон сияқты публицистика жанрлары көбірек көрініс тапты. 40-шы жылдары публицистикалық мақала, памфлет, үндеу, рух көтеруге бағытталған хаттар түріндегі публицистика ерекше дамыды. 50, 60, 70-ші жылдары очерк, өз дамуының биігіне жетті. 80-ші жылдары сұхбат жанры мен репортаж кең қолданылды. Кеңестік дәуірдің барлық кезеңдерінде де заметка, корреспонденция, есеп, бас мақала, рецензия, шолу, баспасөзге шолу, мақала жанрлары баспасөз бетінен түскен жоқ. Мұның бәрі де дәуір мазмұны – сол дәуірдің өзіне тән түрді қажетсінетіндігінің айқын көрінісі» [2, 401 б.]. Ал тәуелсіздік кезеңінде жанрлар заман ағымына сай жоғалып, кейбіреулері қайта бой көрсетіп жатса, енді біреулері барынша көркем көсемсөздің аясын кеңейтіп, жаңа жанрлар легі қалыптасты деуге болады. Мәселен, рисала, эссе, натурастік очерк, ғылыми-танымдық мақалалар және т.б.

Ә. Кекілбайдың «Қазақ әдебиетінде» 1970 жылы жарық көрген «Дүлдүл» проблемалық очеркінде күйші Қали Жантілеуовке арналған. Оның өнердегі алатын орнын, қазақ күйінің дамуына елеулі үлес қосқандығын былайша жан-жақты саралап береді. Мәселен, «Қалимен бірге қазақ музыкасына Дәулеткерей, Баламайсаң, Мәменнің күйшілік мектебі келді. Ол – біздің жаңа мәдениетіміздің негізін салған, бір ғасырдың күйін екінші ғасырға, бір ұрпақтың сырын екінші ұрпаққа, бір өлкенің өнерін екінші өлкеге жеткізген алтын көпір тәрізді ардақты буынның, қазақ совет мәдениетінің ата буынының өкілі. Қалидың домбырасы Құрманғазы, Дәулеткерей, Баламайсаң, Мәмен, Түркеш, Сейтек, Қауен күйлерін қазақ даласының шар-тарабына түгел тыңдатты. Қали – дүлдүл орындаушы. Дәулеткерей, Баламайсаң, Мәмен күйлерін тап ондай жеріне жеткізіп, бар нәр, бар әрін сарқып орындайтын өзге күйші табылмайды десек, артық айтқан болмаймыз» [3, 2 б.].

Ә. Кекілбай қадірменді ұстаз, өзіне тән күйшілік мектепті қалыптастырған, музыкалық училищеде он жыл, өнер институтында он екі жыл ұстаздық еткен Қ. Жантілеуовке педагогикалық атақ-дәреженің берілмеуін проблема ғып көтеріп, сынға алады. Бұдан біз жеке бастың мәселесімен қатар сол кездегі бүкіл халық мүддесіне тиесілі жағдайды көреміз. Автор мұндай әйгілі күйшінің бағаланбауын әділетсіздік деп есептейді. Ә. Кекілбай ұлттық өнерді дәріптеп қана қоймай, зерттеуге ден қойған. Айталық, қандай күй қалай келгендігін, күйшілер мектебінің өкілдері күйлерді кімнен үйреніп, әкелгендігін, тарих қойнауларына дейін үніледі. Күй өнерінің, күйшілер мектебінің тарихын жете білетіндігін аңғарамыз. Бұл очерк қазақ мәдениетіне қосылған сүбелі үлес деп айтуға әбден болады. Көсемсөзшінің осы іспетті мақалаларынан оның өнертанушы екендігін де бағамдауға болады. Бұл мәселе қай заман болсын қазақ ұлтына қажет дүние. Өйткені, қазақтың күй өнері қазақ ұлтымен бірге жасасып келе жатқан ұлттық мұра. Ә. Кекілбай көтеріп отырған бұл мәселенің төркіні кеңестік идеологияға барып тіреледі. Осы проблемалық очеркке қарап қазақ өнерінің бағалануы өз деңгейінде болмағанын байқаймыз. Қазір тәуелсіздік алғалы бері ұлттық мұра, мәдениет, өнерді қайта жаңғырту, жариялау, насихаттау, қалпына келтіру сияқты іс-шаралар көптеп атқарылуда.

Д. Әшімхан «Киелі өнер иелері» очеркінде өнер арқылы қазақ рухын көтеру мәселесін қозғайды. «Әзірге біздің халыққа жетпей жатқан да осы – рух. Оны әркімдер әр қандай жолмен үнемі басып отырғаны белгілі. Енді егеменді ел болған кезде ең бірінші біз сол езілген еңсе мен басылып қалған рухты қайта көтеруіміз керек» [4, 378 б.].

Ұста өнер иелерінің азайғандығын көтереді. Ағайынды Қалменовтер туралы сөз болады. «Жапонияда қолөнер шеберлері елдің қай жерінен шеберхана ашам десе, қайда барып тұрам десе – ерікті дейді. Бұның өзі мемлекеттің заңдарында көрсетілген көрінеді. Өйткені жапондықтар өз тарихын, өз дәстүрін, байырғы салт-ғұрыптарын құрметтеу арқылы кейінгі ұрпаққа ұлттық, адамгершілік тәрбие беруді мұрат тұтса керек. Бұны біз де үлгі етсек қандай ғанибет болар еді» [4, 380 б.]. Бұдан түйетінміз – тәуелсіздік алсақ та біз барымызды бағалай алмай отырмыз, бұл тұрғыдан Жапонияны үлгі тұтуымыз керек. Кеңестік дәуірдегі ұлттық мұраға қатысты мәселелерді сол кездегі идеологияның салдары деп қабылдадық. Ал қазір мұндай мәселелер әлі толық шешімін таппай келеді.

Қорыта келе, очерк жанрының қазіргі күнде кеңес өкіметі кезеңіне қарағанда саябырлап қалғанын байқаймыз. Очерк жанры идеологияның ауысуына байланысты өз қызметін өзгерткенін аңғарамыз. Бұрынғыдай өкіметтің тапсырмасымен біреуді мадақтау үшін жаппай науқаншылықпен очерк жазу қазіргі кезде кездеспейді. Әр қаламгер өз қалауымен қалаған тақырыбында жазатын болды.

Әссе жанрын сөз ететін болсақ, кеңес дәуірі кезінде бұл атау мүлде қолданылмады десе де болады. Бұл жанр тәуелсіздік кезеңінде қарқынды дамыды, мол нәтижелерге қол жеткізді. Бүгінде әссе жанры тек публицистиканың жанры ғана емес, мектеп, жоғары оқу орындарының бәрінде талап етілетін болды. Зерттеуші Н. Ақыш айтып өткендей, бірнеше әдіс-тәсілдерді бойына жинаған, қазіргі заманауи талап пен сұранысқа ие әссе жанры ұлттық көсемсөзімізді жандандыра түсті. Мысалы, С. Иманасов, Т. Медетбек, Ұ. Есдәулет, Қ. Түменбай, А. Мұқибек, Б. Омарұлы және т.б. көсемсөзшілерді атауға болады.

Ә. Кекілбайдың «Өркениет өзегі» әссесі бүгінгі күнде әлемдік көкейтесті мәселе болып отырған кітап оқу дағдарысы тақырыбына арналған. Тәуелсіздік алғалы бері кітап оқу үрдісі азайып кеткендіктен Қазақстанда республикалық «Бір ел – бір кітап» акциясы ҚР Мәдениет министрлігінің қолдауымен және ҚР Ұлттық академиялық кітапханасы мен ҚР Кітапханашылар Ассоциациясы бастамасымен 2007 жылдан бастап өткізіліп келеді. Бұл тақырыпты зиялы қауым баспа бетінде көптен бері көтеріп келеді.

Ә. Кекілбай осы тақырыпты бастамас бұрын әдетінше жазудың шығу тарихына тоқталады. Көне дәуірдегі руна (сына) жазуы, сурет жазу (пиктография), аборигендердің сурет хаты, шумерлер ойлап тапқан логограмма, идеограмма, бабыл жазуы, Авеста, ұйғыр, моңғол, манжур жазуларына шолу жасайды. Көсемсөзші кеңес өкіметі және тәуелсіздік алғаннан кейінгі жағдайдағы кітап шығару мәселесін бір-бірімен салыстыра келіп, былай дейді: «Экономикалық қиыншылықтар тұсында ең оңбай тұралаған – ұлттық кітап басу саласы екені рас. Ол азын-аулақ қайта басылған шығармалар болмаса, кәсіби авторлардың атымен айырылып, бұрын әдебиет маңына жоламайтын әуесқой немесе мақтанқұмар жазғыштықтың қанжығасына бөктеріліп кетті» [5, 202]. «Қанжығасына бөктеріліп кетті» деген ұлттық нақыш түріндегі бейнелі сөз арқылы автордың шешендігіне куә боламыз. Кеңес өкіметі кезінде кітап шығару оңай шаруа емес еді. Жазушылар одағында шығарма талданып барып, басуға жіберілетін. Ал қазір ақшасы бар адамның кез келген кітабын баса беруіне болады. Мұндай кітаптарға ешқандай қадағалау,

тыйым жоқ. Мұндай жағдайлар оқырманды бездіретіні рас. Автор да кітап басу мен сатудың білім беру мен денсаулық қорғау сияқты стратегиялық міндеттердің қатарында тұру керектігін алға тартады.

«Өркениет өзегі» эссесінен мынадай қорытынды жасауға болады: Ә.Кекілбай жазудың шығу тарихына үніліп, көптеген құнды деректер келтірген. Гутенбергтен басталған типографияның әлемдік масштабтағы даму тарихына шолу жасайды. Жазулардың әлем бойынша қолданылу көрсеткішін анықтайды. Латын, түбірлік-қытай, буындық-үнді, араб, кириллицажазуларын ең көп, ал грек, еврей, эфиоп, гүржі, эрмен жазуларының қолданылу жағынан ең аз үлес алатындығын көрсетеді. Қазіргі әлемдегі ең өзекті мәселе – кітап оқу дағдарысын сөз ете келе, оның кейбір себеп-салдарларына тоқталады. Кітап оқу дағдарысын шешу жолдарына байланысты өз ұсыныстарын білдіреді. Қазіргі техниканың кітап оқуды ығыстыра алмайтындығын зерттеулермен дәлелдейді.

М. Мағауиннің «Абайдың суреті» [6] эссесінде Абай шығармаларын өз шығармашылығының темірқазығы ретінде ұстанып, қаламгерлік көзқарасының бағдар берушісі ретінде санайды. Өзінің бар жазғанын Абайдың жаңғырығы деп есептейді.

М. Әуезовтің «Абай жолы» мен Р. Тоқтаровтың «Абайдың жұмбағы» романдарында Абайға қатысты кездеспейтін деректерді келтіреді. Көсемсөзші Абайдың жеке басына, мінезіне көп тоқталады. Жазушының арғы атасы Құрымбаймен Абайдың достығы жайлы биографиялық мәліметтерге қанық боламыз. Жалпы Абайдың ойшылдығы туралы автор былай деп толғанады: «Абай туралы арнайы сөз ете алмай келемін: жүрегім дауаламайды. Дана туралы толғаным үстінде шалалығым көрініп қала ма, биікке бой салғанда аласалығым байқалып қала ма, тереңге үңілген талабым таяздығымды әйгілей ме деп қорықтым» [6, 8 б.]. Бұдан аңғаратынымыз, «мен – тарихшымын, мен – жазушымын» деп эгоцентристік мінез танытатын М. Мағауиннің өзі Абай поэзиясын талдауға келгенде дәрменсіз екенін мойындайды. Бұл сөздерге қарап біз М. Мағауиннің ой өрісі, білімі Абайды талдауға жетпей қалады деп ойламаймыз, бұл сөздермен қаламгер Абай тұлғасының қазақ ұлтының бірегейі, рухани көсемі, қайталанбас шедевр екенін дәлелдейді.

Абай сөздері қазақ-мұсылман сөз мектебінің айқын көрінісі деп санайды. М. Мағауин Абайды дарын мен түйсік, парасат пен мінез қабатынан дарыған, шығыстың даналығын, батыстың білігін бір басына сыйғызған, қазақтың бар қасиетін бойына құйған тұлға деп қабылдайды.

Талдауымызды түйіндей келе, М. Мағауиннің Абай өміріне, ақындығына, ойшылдығына байланысты өзгеше ой түйіп, тың байламдар жасағанына көз жеткіземіз.

Көсемсөзші Д. Әшімханның 2016 жылы шыққан көптомдық шығармаларының екінші томына енген біраз жазбалары кеңес дәуірінде жазылса да, әдеби эсселер деп аталыпты. Бұл атауды автордың өзі емес, кейінгі құрастырушылар берсе керек.

Д. Әшімхан ақын-жазушылардың болмысын, бейнесі мен мінезін естелік түрінде **«Қаламгерге қайраткерлік те керек»** [4] атты эссесінде көрсеткен. Ақын Ф. Қайырбеков, жазушы Қ. Исабаев, ақын Ж. Сомжүреков, сықақшы Ү. Уайдиндердің қайраткерлігін үлгі тұту керектігін, олардан бөріне уақыт табуды үйренуді айта келе, азаматтық қырларыналдыңғы қатарға шығарады. Қоғамдағы проблемалардың дер кезінде көтерілмей жатуын, өтіп кеткеннен кейін көлдей-көлдей мақала жазудың қажетсіз екендігін ескертеді. Автор атап кеткен жоғарыдағы қаламгерлерге тән болған жақсы қасиеттер қазіргі күнде сиреп кеткені шындық. Өйткені кеңес дәуірінде ақын-жазушылардың мәртебесі биік, материалдық жағдайлары да көңіл көншітерліктей болды. Сондықтан олар өздерінің біреуге көмектесуін азаматтық борышым деп санады. Ал қазіргі нарық заманына байланысты ақын-жазушылардың әлеуметтік жағдайы басқаша.

Қорыта айтқанда, тәуелсіздік алғаннан кейін қаламгерлердің көсемсөздегі көзқарас, сана ауысымынан жанрлардың алмасқанын байқадық. Жаңа заманға лайықты, жаңа жағдайға оңтайлы формалар іздеген қаламгерлер эссе жанры арқылы әртүрлі тақырыптағы мәселелерді қозғады. Очерк қазіргі кезде жанрлық түрлері жағынан өзгеріске ұшырады. Мысалы, натуралистік очерк, жолсапар очерктерімен толықты. Кеңес заманындағы сана, көзқарастың ауысымына байланысты жанрлық мәтіндер де өзгерді. Очерк жанры идеологиядан босап, сөз бостандығына ойысты. Жаңа заманға сай, қазіргі жағдайға ыңғайлымазмұн мен пішін бірлігін іздеген көсемсөзшілер **эссе** жанры арқылы әртүрлі тақырыптағы мәселелерді қозғады. Естелік жанры арқылы ақын-жазушылар өмірі, тұлға мен қоғам қарым-қатынасы, кеңес дәуірінің бізге беймәлім тұстары арқылы қазіргі жас ұрпақ мол мәлімет алып қана қоймай, танымдық-тәрбиелік өнеге алады. Сұхбат жанры арқылы өткен ғасыр мен қазіргі заман келбетін танимыз.

Тәуелсіздік жылдары қазақ көсемсөзі кеңістігі жаңа ұғымдармен толығып, жаңа жанрлық мәтіндермен кенейіп, өткен мен бүгіннің бірлігі барлығына көз жеткіздік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қамзин К. Публицистика жанрларының эволюциясы. А., Қазақ университеті, 2015. – 425 б.
- 2 Жақып Б. Публицистикалық шығармашылық негіздері. А., Қазақ университеті, 2007. – 486 б.
- 3 Кекілбай Ә. Дүлдүл. / Ә. Кекілбай // Қазақ әдебиеті. – № 105. – 6 март. 1965. Б. 2.
- 4 Әшімханұлы Д. Көптомдық шығармалар: Т, 2. Ақшоқы. Әңгімелер мен әдеби эсселер, мақалалар. А., Нұра-Астана, 2016. – 480 б.
- 5 Кекілбаев Ә. Шығармаларының жиырма томдық толық жинағы. Т. 10. Көсем сөздер. А., Жазушы, 2010. – 328 б.
- 6 Мағауин М. Абайдың суреті / М. Мағауин // Жұлдыз. № 8-9. 2000. Б. 3–33.

АҚЫН-ЖАЗУШЫЛАР ОЙ-САНАСЫНДАҒЫ ПАРАДИГМАЛАР АУЫСЫМЫ

ЖҰМАБЕКОВА Г. А.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі қазақ көсемсөзіндегі ақын-жазушылардың жанрлық мәтіндеріндегі парадигмалар болашақтың ғылыми, рухани моделін дамыту мәселелерімен айналысуда дер едік. Қазіргі жаһандану дәуірінде адамзатқа дамудың парадигмаларын өзгерту жолдарын қарастыру қажет. Кеңес заманындағыдай «қатып қалған қағидамен» емес, бүгінгі күні парадигмалар өрісі ғылыми, интеллектуалдық, рухани ой-санаға ойыса бастады. Оны біз қазақ ақын-жазушыларының жанрлық мәтіндеріндегі парадигмалар ауысымынан бажайлаймыз. Парадигма ауысымы – кеңестік идеологияның өзгеруіне байланысты сананың трансформацияға ұшырап, толысуы. Бұрын кеңестік идеологияны пір тұтып келгендер енді ұлттық арнаға ауыса бастады. Мысалы, біздің зерттеуімізге арқау болған Ә. Кекілбай, М. Мағауин, О. Сәрсенбаев, С. Иманасов, Е. Раушанов, Н. Оразалиндер кеңес өкіметі заманында партия қатарында болған адамдар. Сол кеңес өкіметі жолында қызмет етіп, бірсыпыра шен-шекпен киген қайраткерлер. Бұлар – мінез-құлқы, тіршілік салты, өмірлік идеалдары әртүрлі адамдар. Осы орайда тәуелсіздік алғаннан кейін бұл қаламгерлердің ой-санасы неге өзгерді деген заңды сауал туатыны анық. Кеңес өкіметі кезінде қаламгерлердің бәрінде болмаса да, санаулыларында

қазақтың тарихына, тіліне, дініне, тәуелсіздігіне қатысты ойлар саналарында түмшаланып жатты. Реті келгенде ақын-жазушылар бұл ойларын кеңестік дәуірде шығармаларында астарлап жеткізіп отырды. Негізінде бұл тәсіл Б. Майлин, М. Әуезов, Ф. Мүсірепов, Ф. Мұстафин, Х. Есенжанов шығармаларында латентті қолданылды. Сол секілді М. Мағауиннің «Көк мұнар» романында да кеңес өкіметін байқатпай сынау аңғарылады. Кеңес өкіметі құлағаннан кейін ұлтжанды ақын-жазушыларымыз іштерінде бұғып жатқан ұлттық идеяларын сыртқа шығарып, өздерінің бар күш-жігерін, қажыр-қайратын ұлтқа қызмет ету жолында жұмсады. Осы мәселелерді қарастыру – біздің зерттеуіміздің міндеттерінің бірі.

Жоғарыда аты аталған қаламгерлерді біріктіріп, басын қосатын қандай күш дегенде, тәуелсіздікті баянды ету мақсатында елге қызмет ету, ұлттық құндылықтарды қалпына келтіру жолында жетпіс жыл бойы айтылмай қордаланып жатқан ұлтымыздың тарихына қатысты келелі мәселелерді паш ету, әлеуметтік, қоғамдық кеселдермен баспасөз бетінде күресу, ұлттық психологизм иірімдеріне бойлай отырып, қазақ болмысындағы патшалық отарлау кезінен келе жатқан кейбір кемшіліктерден арылуды қолға алу. Қаламгерлер келбетімен бірге заман сипатын да ашып көрсету, тәуелсіздік алғаннан кейінгі ел болу жолындағы ауыр сыннан өткенімізді ұмытпай, тәуелсіздікті бағалай білу, Елбасына қолдау жасай отырып, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығару арқылы тәуелсіздігімізді сақтап қалу, осылардың барлығы түптеп келгенде ұлттық мүдде үшін жасалған жоғарыдағы қаламгерлер көсемсөзіндегі игіліктер қазіргі рухани жаңғыруымыздың бастамасы болды деуге болады.

Парадигмалар ауысымы адамдарға тұрмыстық, психологиялық жағынан әсер етті. Жалпы, контент, мәтіндер сөздің материалдану, заттану қасиетіне ие болады. Ал заттанған нәрсені сатуға болады, яғни ол тауарға айналады. Сөйтіп рухани игілік пен материалдық игілік синтезделеді. Қазіргі кезде шығармашылық өнер емес, технология алдыңғы қатарға шығып отыр. Әрине технологияның да қазіргі кезде қажеттілігін жоққа шығара алаймыз, оның көмегімен бүгінгі заманға сай оперативтілік, әдемілік жасалуда. Бірақ еш уақытта технологияның адам талантын бере алмайтынын ұғуымыз керек. Сондықтан да әр уақытта алдыңғы қатарға адамды шығаруымыз қажет. Асылында, шығармашылық бірінші қатардан орын алғанда, оған технология қосылғанда ғана игі жемісін бермек. Яғни ол шығармашылық талантпен астасып жатыр деген сөз. Осы ретте біз тұлғалардың қоғамдағы рөлі зор деп білеміз. Зерттеу жұмысымызда нысанға алынған ақын-жазушылар

– жеке бір-бір тұлға, жеке әлем. Яғни бұлар – пассионарлар, қоғамның көшбасшысы, жетекшісі ретіндегі тұлғалар. Осы орайда әр заманның өз тұлғасы болады, демек, тұлға – дәуір үндестігі деген ұғым алға шығады.

Бүгінде қазақ ақын-жазушыларының тәуелсіздік жылдарындағы көсемсөзінің өрлеу заманы болып отыр. Жоғарыдағы қаламгерлеріміздің әрқайсысының публицистік қызметі бір-бір данғыл жол деп айтуға болады. Өйткені, олардың көтерген мәселесі тұтасып, ұлтымыздың бүкіл қажеттілігін қамтиды, яғни қазақтың тәуелсіздік шаңырағын көтеріп тұрған бір-бір уық секілді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін кеңес өкіметі кезіндегі жалған ұран, жаттанды сөздер, коммунизмге жетеміз деген құрғақ қиял, коммунистік моральдің болымсыздығы, коммунистік идеология деген ұғымдар біржола санадан арылып, қазақ ұлты қолдан жасалған мәңгірттікпен кұтылды. Осыған орай ұлттық парадигма ұғымы бірден бой көтерді.

«90-шы жылдар публицистикасының басты өзгешелігі – бұрын жазуға болмайтын, бұрын айтуға болмайтын мәселелерге еркін қалам тербелді. Ақын-жазушылар, ғылыми, мәдени зиялылардың публицистикаға қалам тартуы бұрынғыдан да жиіледі. Сөйтіп ел тәуелсіздігімен бірге, мәселенің мәнісін тез ашатын, қоғамдағы оқиға, құбылысқа жедел түрде үн қататын публицистика заманы туды. Бұл қазақ публицистикасының даму жолындағы жаңа дәуір еді» [1, 443 б.]. Осы ретте ақын-жазушылар ой-санасындағы парадигмалар ауысымына әсер еткен түрлі жағдаяттардың орын алғанын айтқан жөн. Сөз бостандығы, ой еркіндігі мен алуандығы негізінде проблемаларды айтып отыруға жол ашылды. Кеңес дәуірінде көп тақырып айтыла бермейтін. Мысалы, нашақорлар, наркобизнес туралы айтылмайтын. «Жаманын жасырып, жақсысын асырып» деген идеология болды. Тәуелсіздік алған соң мәселелер де көбейіп сала берді. Сондықтан ақын-жазушылардың көсемсөзге қалам тартуының жиілеу себебі соған байланысты болса керек. Біз зерттеуімізге нысан болған ақын-жазушыларымыз көкейтесті түрлі тақырыптағы күрделі ұлттық мәселелер бойынша жеңіл-желпі бір-екі мақаланың көлемінде емес, ұлт санасын оятатындай дәрежеде өнімді еңбек етіп, замансөзге өз қомақты туындыларымен үлес қосты.

Біз сөз етіп отырған авторларымыз кеңес өкіметі кезінде де азды-көпті көсемсөз саласында қалам тартқаны белгілі. Олардың кеңес идеологиясы кезінде ой-санасы қандай деңгейде болды, баспасөз бетінде қандай тақырыптарды қозғады, коммунистік партияның шашбауын қаншалықты көтерді деген сауал туындайды. Өйткені бұл авторлардың барлығы тәуелсіздік кезінде өздерін нағыз

ұлтжанды көсемсөзші ретінде танытты. Біз осы мақаламызда Ә. Кекілбай, М. Мағауин ой-санасындағы парадигмалар ауысымының ерекшеліктеріне зер салғымыз келеді.

Көсемсөзші **Ә. Кекілбайдың «Азат деген күй тартып»** мақаласы (1965 ж.) І. Жансүгіровтің «Күйші» поэмасын талдауға арналған. Қаламгер ақынның «Күйші» шығармасын талдау арқылы, яғни поэма кейіпкерлерінің тәуелділігімен қоса азаттығын сөз ете отыра кеңес дәуіріндегі қазақ халқының Ресейге тәуелділігін астарлап көрсетуді мақсат тұтқан деген ой түйеміз. Қазіргі кез үшін бұл мақаланың құндылығы да осында деп ойлаймыз. Бір жағынан алпысыншы жылдардағы әдебиеттегі «жылымықтың» әсері байқалады. Қайраткер бодандықты І. Жансүгіровтің күйші дастаны арқылы көрсеткен. Мәселен былай дейді: «Адам жүрегі үшін ең ауыр трагедия – тәуелділік. Әлемдегі барлық бақытсыздық пен барлық қиянаттың түп-төркіні де сол» [2, 2 б.]. Осы екі-ақ сөйлемде үлкен бір ой жатыр. Ол – отарлыққа қарсылық. Мақала атауының өзі осыны аңғартады. Азат ел болу мұратынан шыққан ой.

Қаламгер «Социалистік Қазақстан» газетіндегі **«Жыр көк жиегі»** (1968 ж.) [3, 3 б.] мақаласында қазақ поэзиясы, жас буын ақындарының жырларына оң баға береді. Әдеби сын тақырыбына жазылған бұл замансөзде сыншы Ә. Кекілбай қазақ поэзиясындағы кемшіліктерді де сөз етеді. Айталық, «боратып жазу», жылына қалайда бір кітап шығару сияқты әрекеттердің жиі байқалатынын сынға алады. Ол заманда ақындық деген атау зор беделге ие болды. Өкімет ақын-жазушылардың кітаптарын тегін шығарып, қаламақы төлейтін. Ақындардың жылына бір кітап шығару себебі осыған байланысты болса керек. Боратып өлең жаза беру, Абай айтқандай, «Өлең – сөздің патшасы» қағидасына қайшы келеді, өлеңнің қадірін түсіреді. Автордың бұл мақаласы келешекке дұрыс бағыт-бағдармен қарауға септігін тигізетіні анық. Бұл, біріншіден, ұлттық әдебиетіміздің даму үрдісін көрсетсе, екіншіден, қоғамды ілгерілету сатысына көтереді.

Қорыта келгенде, көсемсөзші Ә. Кекілбайдың кеңес өкіметі және тәуелсіздік кезіндегі публицистикасындағы ой-сана ауысымына мән берер болсақ, бүгінгі айтқан ұлт мүддесі жайлы ойларының қайнар бұлағы кеңес дәуірінде бастау алғанына көз жеткіздік. Автор кейбіреулер сияқты компартияның сойылын соғып, шашбауын көтеріп, бүгінгі күні бір күнде ұлтжанды болып шыға келмеген. Оның ұлт үшін күрескерлігі отарлық езгі кезінде-ақ қалыптасқан. Осы ойымызды ғалым К. Қамзиннің мына пікірі бекіте түседі: «Публицистиканың барлық жанры коммунистік құрылыста,

халықты коммунистік тәрбиелеуде жағымды нәтижелерге жетуді көздейді деген моноидеологиялық, монополистік таным ұсынылды. Негізінен, тарих, әдебиеттану, лингвистика, педагогика және философия ғылымдарына кеңестік социалистік жамылғымен енгізілген бұл модельдердің арғы жағында ұлы орыстық мән-мағына мен пішіндер жатыр еді. Дегенмен қазақ көсемсөзі тәжірибесінде идеялық нысана өзгергенімен, оның мәтіндік орамдарында ұлттық бедер мен өрнек сақталып қалды» [4, 122 б.]. Демек, Ә. Кекілбай сияқты тұлғалардың ұлт жолындағы күрескерлігі себебінен қазақтың ұлттық рухы жоғалмай, ұлттық код пен жады сақталып қалды. Осының салдарынан қазақылық түп-тамырынан ажырамай, қазақ ұлты өзінің дербес иелігіне, мемлекетке қол жеткізіп, әлемдік аренаға ұмтылуға игі қадамдарын жасауда.

М. Мағауиннің 2002 жылы жарық көрген он үш томдық шығармалар жинағының ішіне кеңес дәуірінде жазған әдеби сын, ғылыми-зерттеу мақалалары да енген.

Көсемсөзшінің Х. Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы жайында 1966 жылы жазған **«Тақырып жауапкершілігі»** [5, 44 б.] сыни мақаласында романдағы образдарға қатысты, сюжет және композициясына, тіліне байланысты көптеген кемшіліктер айтады. Классикалық туынды деп бағаланған бұл романды ортанқол шығармаға жатқызады. Көсемсөзші көрсеткен кемшіліктер сол кезеңдегі көркем шығармалардың көбінде жиі кездесетін олқылықтар еді. Жазушы бұл шығармаға социалистік реализм әдісі, кеңестік идеология тұрғысында сын айтпайды. Кезінде Ж. Аймауытов талап еткендей, тек көркем шығарма ретінде талдайды. М. Мағауиннің сыншы ретіндегі ерекшелігі – кеңес өкіметі кезінде көп айтылған «тап тартысы», «үстем тап», «каналышы тап», «социалистік реализм», «Ұлы Октябрь революциясы» және т.б. жаттанды, ұран сөздерді мүлде қолданбаған. Демек, М. Мағауиннің қаламгерлік ой-санасы кеңестік идеологияға тәуелді болмағандығын аңғарамыз.

1966 жылғы **«Өрелі әдебиетке озық аударма»** мақаласында қазақтың көркем шығармаларын әлемге таныту туралы айта келе қазақ әдебиеті туралы мынадай тұшымды ой айтады: «Қазақ әдебиеті – әлденеше ғасырлық ұзақ тарихы бар бай да мазмұнды әдебиет» [5, 71 б.]. Осы ретте қазақ әдебиетінің тарихы туралы алпысыншы жылдары әдебиетші ғалымдар арасында талас-тартыс болғанын айта кеткен жөн. Әдебиет зерттеушісі, сыншы Д. Ысқақұлы бұл жөнінде мынадай дерек келтіреді: «Жас ғалым М. Мағауин «Әдебиетіміздің тарихы жөнінде бірер сөз» (Қазақ әдебиеті, 06.08.1965) деген

мақаласында ұстазы Б. Кенжебаевтың пікірін жалғастырды. ...қазақ әдебиетінің тарихы кейбір зерттеушілер айтып жүргендей, XVIII ғасырда жасаған Бұқар жыраудан емес, көп әріден басталатындығын көрсетеді» [6, 300 б.]. Бұдан түйетініміз – М. Мағауин жас болса да ақсақал әдебиетшілермен қатар әдебиет тарихы туралы тұжырымын батыл білдіре білген.

1989 жылғы **«Қайран қазақ әйелі»** [7, 310 б.] мақаласында қазақ әйелінің кеңес заманында ұлттық сипатынан айырылып қалғанын ашынып жазады. Бұған кеңестік идеологияны кінәлайды. XX ғасырдың басында «Ел боламын десен, бесігіңді түзе» деп айтқан М. Әуезов сөзін еске түсіре отырып, әйелдің бұзылуы ұлтымыздың ойран болуына әкеп соғатынын ескертеді. Кеңестік қоғамда қазақ әйелі жетпіс жылдың ішінде мүлде басқа кейіпке айналып үлгерді. Осы тақырып төңірегінде соңғы жылдары мерзімді басылымдарда бірен-сараң пікірлер бой көрсетті. Бұл – ұлтымыз үшін қасірет. М. Мағауиннің қазақ әйелі туралы көтерген мәселесінің көкейтестілігін осы жерден көреміз. Бұл орайда, Б. Майлиннің «Раушан – коммунист» повесін еске түсірсек, Раушан ауылнай болғанда бүкіл ауыл болып одан теріс айналды, отбасында кикілжің басталды, бір отбасы ойран бола жаздаған еді. Жалпы әйелдің қоғамдық жұмысқа араласуы осы кезден басталып еді. Қалаға шұбатылған ұзын көйлек, жаулықпен келген Раушандарға оқыған Әбіш темекі ұсынып, ішімдік ішкізген еді. Демек, қазақ әйелінің ұлттық болмысынан айырыла бастауы осы кезден басталса керек. Жазушы Б. Майлин осы мәселені сол кезде болжаған секілді. Ал М. Мағауинге дейін қазақ әйелінің болмысына жат әдет-қылықтар қалыптасып үлгерген еді. Бұл мәселе әлі де шешімін тапқан жоқ, қазіргі қоғамымызда қыздар тәрбиесі аландатуда. Қаламгердің кеңес дәуірінде өмір сүрсе де, кеңестік ұранның жетегінде кетпей, қазақ әйелі мәселесін көтеру арқылы ұлт мүддесінің қамын жеді. Демек, М. Мағауиннің ой-санасы түгелдей кеңестік идеологияға байланбаған деген тұжырымға келеміз.

Жоғарыда аталған көсемсөзшілердің замансөзін қорытындылай келгенде, *кеңес кезеңіндегі ақын-жазушылардың жанрлық мәтіндеріндегі парадигмалық ерекшеліктерінің көріністері* мынадай:

Ә. Кекілбайдың көсемсөзі бойынша:

– кеңес өкіметі және тәуелсіздік кезіндегі публицистикасындағы ой-сана ауысымына мән берер болсақ, бүгінгі айтқан ұлт мүддесі жайлы ойларының қайнар бұлағы кеңес дәуірінде бастау алғанына көз жеткіздік;

– жазушы көсемсөзінде өз заманына сай идеологиялық сөздерді қолданған: коммунистік моральдің салтанат құруы, Ұлы Октябрь жемісі, совет адамдары өз қоғамын сүйеді және т.б.

– көсемсөзшінің кеңес дәуірінде көтерген негізгі тақырыптары: туған жерінің тарихы, қазақ өнері, әдеби сын;

– кеңес дәуіріндегі кейбір көсемсөзінде қазақ елінің тәуелді болып отырғанын астарлап жеткізеді.

М. Мағауиннің көсемсөзі бойынша:

– көсемсөзшінің әдебиет сыншысы, зерттеушісі ретіндегі ой-санасы кеңестік өкіметінің әдебиетке қойған талаптарына тәуелсіз болғандығы;

– көсемсөзші алпысыншы жылдардың өзінде-ақ қазақ поэзиясы мен прозасы саласында сындар айтып, жас та болса, өзінің әдебиет саласының теориялық тұрғыдағы білгірі екендігін танытқан;

– қаламгердің азаматтық ұстанымының сол кезден-ақ өзгеше болғандығы, оның бүкіл шығармашылығының арнасы ұлттық мүддемен қабысып жатуы;

– көсемсөзшінің кеңес дәуірінде қалам тартқан тақырыптары: әдеби сын, әйел мәселесі, тарих, зұлмат жылдардағы ашаршылық.

Әр қаламгердің ешкімге ұқсамайтын өзіне тән психологиясымен қоса жазу мәнері, стилі болатыны белгілі. Олар саусақ капиллярлары сияқты бір-біріне ешқашан ұқсамайды. Біз бұны көсемсөздегі «капилляризм стилистикасы» дер едік. Жоғарыдағы біз ұсынған жеке-жеке тұжырымдамалар осы «капилляризм стилистикасына» дәлел бола алады.

Жалпы, тәуелсіздік жылдардағы көркем көсемсөзді зерттеп жүрген ғалым Н. Ақыш қазақ көсемсөзінде ұлттық, жалпыадамзаттық, рушылдық парадигмалардың қалыптасқандығын айтады. Зерттеу мақалаларында қаламгерлердің көсемсөзіне осы аталған парадигмалар тұрғысынан талдау жасайды. Ғалым мынадай пікір білдіреді: «Тәуелсіздік жылдарында жалпы адамдық және ұлттық парадигма шеңберінде жазылған осындай сипаттағы көсемсөз үлгілерінің толық бір шоғыры өмірге келді. Олардың баршасына зер салып, салиқалы талдаудың өзегіне айналдырып шығу да онай-оспақ шаруа емес» [8, 511 б.].

Біз филология ғылымдарының докторы Н. Ақыштың осы байламдарын журналистикаға бейімдей отырып, зерттеу нысанымызға алынған ақын-жазушылардың көсемсөзі бойынша мынадай парадигмалар ұсынамыз:

– зияткерлік (Ә. Кекілбай);

– руханият, ұлттық сана (М. Мағауин);

– мәдени, саяси-әлеуметтік (М. Қабанбай);

– ұлттық мінез (Д. Әшімхан);

– исламдық философия (О. Сәрсенбай);

– танымдық (С. Иманасов);

– саяси-экономикалық (Н. Оразалин);

– экологиялық (Е. Раушанов).

Қорыта келгенде, сана толыса бастағаннан кейін ұлттық, жалпыадамзаттық, рушылдық парадигмалар түрінен басқа да парадигмалардың қалыптасқанына көз жеткіздік. Бұл дегеніміз қазақ көсемсөзінің қаншалықты қарқынды даму, ілгерілеу сипатын көрсетсе керек. Қазақ газет-журналдарында әлеуметтік-саяси, қоғамдық мәселелерге қалам тартып, көсемсөзгерлік шеберліктерімен танылған авторлардың мақалалары қазақ көсемсөзінің жаңа дәуір өрісіндегі сипатын ерекше танытқан еді. Мәселен, Әбіш Кекілбай шығармашылығындағы ел мен жер философиясы, Мұхтар Мағауин толғаныстарындағы тұлға мен қоғам қарым-қатынасы сияқты қадау-қадау мәселелер тәуелсіздік кезеңіндегі, әсіресе алғашқы жылдары қазақ көсемсөз кеңістігіндегі ұлттық, тарихи зәрулікті тудырып, ұлт руханиятындағы қажеттілікті талап етті. Мұндай көсемсөз шоғыры тәуелсіздігіміздің ұстанымына, өркендеуіне септігін тигізбей қоймады. Әсіресе қазақ көсемсөзінің тәуелсіздік жылдарындағы кемелдену жолы осындай түрлі парадигмалардың дүниеге келуімен сабақтасып жатыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жақып Б. Публицистикалық шығармашылық негіздері. А., Қазақ университеті, 2007. – 486 б.

2 Кекілбай Ә. Азат деген күй тартып. / Ә. Кекілбай // Лениншіл жас. – № 105. – 1965. Б. 2.

3 Кекілбай Ә. Жыр көк жиегі. / Ә. Кекілбай // Социалистік Қазақстан. – № 36. – 1968. Б. 3.

4 Қамзин К. Публицистика жанрларының эволюциясы. А., Қазақ университеті, 2015. – 425 б.

5 Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. А., Қағанат, 2002. 6 том. – 600 б.

6 Ысқақұлы Д. Әдеби сын тарихы. – А., Таңбалы, 2012. – 580 б.

7 Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. А., Қағанат, 2002. 9 том. – 400 б.

8 Ақыш Н. Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар. А., Ewo Press, 2014. – 708 б.

ЖАРНАМАНЫҢ МАРКЕТИНГІ МЕН МЕНЕДЖМЕНТІ

ЖУМАБЕКОВА Д. А.
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ЗЕЙНУЛИНА А. Ф.
ғылыми жетекші, ф.ғ.к., профессор,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Инновация деп саналып жүрген кітапхана жарнамасының әріден келе жатқан тарихы бар. Тек оның мазмұны өзгеріп, қызметтері күрделеніп, әдістері жаңарған.

Жарнама өзінің кемшіліктері мен артықшылықтарына қарамастан, нарықтық қатынастардың негізгі индикаторы болып табылады, қоғам өмірінің дамуының ашық сипатын көрсетеді. Қоғамдық институт болғандықтан, кітапхана жарнаманың адамдарға әсеріне немқұрайды қарай алмайды. Өзінің ақпараттық ресурстарына сүйене отырып, пайдаланушылар үшін аса жайлы жағдай жасайды, жарнаманың қолайсыз әсерін азайтып, жақсы жағын асыруға тырысады. Бұқаралық ақпарат құралдары коммерциялық фирманың жарнама әдістерін қайталамай озық тәжірибесін пайдаланып, өз жарнамалық стилін табуға болады.

Соңғы жалдары кітапхана мен пайдаланушылар ара қатынасы көп өзгерді. Кітапханалардың өзін-өзі қаржыландыруға өтуі бірқатар кемшіліктеріне қарамастан, кітапхананы пайдаланушылар аудиториясын өзіне қарату жолында жаңа ізденістерге жетелейді, өз мәртебесі жайлы ойлануға мәжбүр етеді.

Ал бұл үшін пайдаланушыларға не маңызды, анық қызығушылығын не нәрсе және қалай тудырады, осы мәселелерді білу қажет. Жарнама маркетингтік байланыстың ең бір көзге түсер белігі ретінде кітапханалық қызмет көрсетуде кітапханашыға маңызды боп көрінбесе де, пайдаланушыға қажетті қызметтер мен олардың формаларын біріінші кезекке қоюға мүмкіндік береді.

Жарнама маркетингтің ең бір ықпалды құралы болып табылады. Жарнаманың бастапқы кезеңінің өзінде пайдаланушылардың сұранысын зерттей келе, сұраныстардың мазмұнын, зерттеу әдістерін, оларды кітапхана жарнамасына пайдаланатындай етіп тандайды. Өйткені тек кітапханаға келушілер арасында ғана емес, көшедегі жүргіншілер мен жергілікті телефон станциясына т.б. келушілер арасында да сұрақ-жауап жүргізіледі. Сұрақтар тұтынушылар біле бермейтін кітапханалық қызмет түрлері, мүмкіндік аясы туралы болуы мүмкін (компьютерлік топтан бастап, әйелдер шығармашылығы

орталығына дейін). Сұрақтың стилінің өзі кітапхана жарнамасына қызмет ететінін жүргізілген анкеталардан көруге болады.

Сонымен жарнама кітапханалық қызмет көрсетуге маркетингтік көзқарасты жүзеге асырудың бастапқы кезеңінен бастап, кітапхананың соңғы жылдардағы көп жақсы өзгерістерін сан қырынан көрсетуге ұмтылады. Өйткені, жасыратын несі бар, халықтың көпшілігі әлі күнге дейін кітапхананы керекті кітапты немесе соған байланысты ақпарат алатын орын деп қана біледі. Тіпті саяси ағарту жүйесінің бір бөлігі деп те қарайды, өйткені кеңес дәуірінде кітапхана үшін негізгісі – идеологиялық қызмет болғаны өтірік емес. Қызыл бұрышта ылғи өзекті саяси тақырыпқа арналған көрме тұратын. Кітапханаға келушілерді саяси үгіттеу, оқыту, тәрбиелеу – басты міндет деп қарайтын идеологиялық стереотиптер келмесе кеткенін көрсетеді. Ашық көрмелерде, кітап қорларында кітаптарды кітапханаға келушілердің «көзі сол кітаптарға сүрінетіндей» етіп орналастыру керек. Абонементті жекелеген бөлімдерге (учаскелерге) бөлу пайдаланушылардың жекелеген категорияларының мүддесін көздей отырып жүргізіледі. Кітапхана ішін жағдайларға байланысты ашық-жарқын (әсіресе балалар үшін) немесе қарапайым, талғаммен тандалған түрінде әрлейді. Кітапхананың сыртқы дизайнын көркем етіп жасау (әсіресе, ол көшенің адам көп жүретін жерлерінде орналасса), оның ішкі құрылымының дизайны кітапхана имиджіне зор әсер етеді. Осылайша біртіндеп, жарнаманың көмегімен халықтың көзқарасында кітапхана – бұрынғы қоңырқай, сұрғылт «үкіметтік» мекеме емес, тартымды жылы Үй бейнесін құрайды.

Жарнаманың ролі кітапхана мүмкіндіктерін көрсететін, маркетинг құралы ретінде өте зор, ол кітапхананы көзге көрінетіндей «мөлдір» етеді. Бұл жерде ең алдымен ауызға ілінетіні баспа жарнама – жол көрсеткіштер, жадынама, кітапшалар, жергілікті баспасөзде, радио–теледидардағы баяндамалар. Соңғы кезде кабельді телеканалдар тұрғындары аз аймақтарда кең таралған.

Маркетинг мақсаттарына қызмет ете отырып, жарнама ерекше, өзгеше кітапханалық әдістерге халықтың жауабын (құптау немесе құпталмауын) зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы: болатын конкурс туралы әзіл-қалжың сөзбен баяндау, телеканалдарда қаптап кеткен «сабын су» телесериалдар туралы суретті-иллюстрациялық пародия-көрме, кептірілген өсімдіктердің композициясын холлға орналастыру, күрделі жөндеуден кейінгі оқу залының немесе музыкалық қонақжайдың ерекше алқызыл немесе ашық жасыл түсті гаммасы, т.б. Кітапханаға келушілердің бұндай жарнамалық әдістерге берген

бағасы – қуана құптаудан жайбарақат өте шығу, құптамауға дейінгі аралығы – біздің инновациялық ізденістеріміздің нәтижесін көрсетіп қана қоймайды, сонымен бірге кітапхана қызметкерлері өздері қызмет көрсететін адамдар туралы көбірек біле де алады. Жарнамалық қызметті тек дәстүрлі бағдарламалар ғана атқармайды. Бұл бағдарламаларда міндетті түрде алдын ала хабарлау, соңында жалпы сараптама жүргізу болады. Жаңадан шыққан әдістерге жаңа қызметтер түрі, үйірмелер мен клубтардың тұсаукесері жатады. Кең көлемде өткізілетін іс-шараларға қызмет сіңірген еңбеккерлердің мүшел тойы, кітапхананың мерейтойын еткізу, кітапханаға жерлес жазушының атын беру, т.б. мерекелердің атап өтілуі де жарнаманың бір әдісі.

Жарнама әдістері кітапханаға аумақтық мәдени іс-шараларға араласуына, театр, музей, мәдениет сарайларымен, үйлерімен бәсекелес болуына мүмкіндік береді. Көптеген суретшілер өз туындыларының көрмесін, қалада сурет галереясы бар болса да, кітапханада өткізгенді жөн көреді. Көптеген облыстық және қалалық кітапханаларда әйгілі шеберлердің вернисаждары барған сайын жиі өткізілуде.

Сонымен бірге кітапхана дизайны, сыртқы және ішкі көркемдеу, тіл мәдениетін баулитын жарнамалық хабарландырулардың стилистикасы – осының бәрі эстетикалық әсерді күшейте түседі. Үйреншікті істі көрмені көркемдеу, интерьер элементі ретінде балалар суретін пайдалану, оқу залын жаңадан жоспарлауды жарнама әрлендіріп, әсірелеп жібере алады. Сондықтан жарнаманы кейде заманымыздың жетістіктерін көрсетіп, кемшіліктерін жасыратын макияжбен салыстырады.

Жарнамалық әдістер, әсіресе ең алдымен фирмалық стильді жасап алу – іскерлік байланыстарды дамытып қана қоймайды, сонымен бірге кітапханашының кәсіби сана-сезімін де өзгертеді. Бұған фамилиясы мен аты жазылған кеуде белгісін тағу, барлық белім қызметкерлерінің визиткалары болуы жағымды әсер етеді. Бірақ бір бұлар ғана емес, жарнама дегеніміздің езі қатал шектеуге қарсы тұратын нәрсе. Ол қиялды ұшқырлап, шығармашылық өрлеуге жол ашады, мүмкіндік береді. Сонымен жарнама кітапханашыларға да, пайдаланушыларға да керек. Әрине екі жақтың да оның жақсы жақтарын пайдалана білуге үйренуі қажет екені даусыз.

Кітапхананың жарнамалық қызметінің мақсатын өркениетті елдерде қабылданған нарықтық талаптарға негізделген. Жарнама адал, шыншыл, қоршаған ортаға, мекемелерге, адамдарға зиян келтірмеу, күштеу-зорлық, қатерлі іс-әрекеттерді туғыздырмауы тиіс. Кітапхана коммерциялық емес ұйым ретінде әлеуметтік жарнамамен айналысатын

жарнаманы жасап, тарату, орналастыруда және пайдалану үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етуде, заңды және этикалық талаптарды сақтамаған жағдайда қозғалыс тәуекелдікке барады.

Жөнсіз жарнама – жеке тұлғалардың нәсіліне, ұлтына, тіліне, кәсібіне, әлеуметтік жағдайына, жасына, жынысына, діни, саяси және өзге де нанымдарына қатысты қорлайтын сөздерді, тенеулерді, бейнелерді пайдалану арқылы жалпыға бірдей қабылданған ізгілік пен адамгершілік талаптарын бұзатын мәтіндік көріністі, дыбыстық ақпаратты қамтитын жарнама.

Мысалы, кітапхана пайдаланушыларға электронды тасымалдағыштардағы ақпаратты пайдалану оңай, тек сауатсыз адамдар ғана онымен ізденіс жасай алмайды деп жарнамалық хабарландыруда көрсетсе, осы жарнамалық қызметпен пайдаланбайтын адамдарды сенімсіздендіреді, болмаса ғылыми-көпшілік кітапханалар жоғары оқу орындарының студенттерін өзіне тарту үшін оқу орындарының кітапханаларында кітап аз деп хабарлайды, өзгеге нұқсан келтіреді. Сондықтан анықталмаған жарнама өзекті мәселе.

Заңға сәйкес кітапхана жарнама беруші, жарнама жасаушы және жарнама таратушы бола алады. Егер жарнамалық агенттікке фирмалық белгі дайындауға немесе жарнамалық компания өткізуге келісім жасалса, ол тапсырыс беруші (жарнама беруші) болып саналады. Кітапхана жайын, көрме, тұсау-кесер өткізе беруге келісім жасап, оның сценарийін дайындауға қатысса, жарнама таратушы ретінде қызмет көрсетеді, ол жарнамаға әсер етуші объект, алынған ақпарат негізінде іс-әрекет жүргізеді (кітап, жиһаз, техникалық құралдар, т.б. алады), яғни ол жарнаманы тұтынушы. Сонымен кітапхана өз қызметін ауыстыра отырып, бір жағынан, жарнамалық ақпараттың мағынасына, екіншіден, жарнаманың безендірілуіне, дайындалуына, үшіншіден, жарнаманы орналастыру құралдары, орны және уақытына жауап береді.

Көптеген кітапханалар қызмет көрсету аясын кеңейте баспа, білім беру қызметтеріне лицензия алады. Онсыз бірде-бір бұқаралық ақпарат құралдары жарнамалық агенттіктері жарнаманы орналастыруға тапсырыс қабылдай алмайды. Жарнама жарнама ретінде танылуы тиіс, мысалы, кітапханаға экономика, бизнес туралы түскен ақпарат үшін жарнама таратушылар жарияланымға төлем талап ете алмайды.

Кез келген жарнама ең кем дегенде екі жағдайда тиімді, біріншіден, кітапхана дамуының маркетингтік концепциясының бір белгісі ретінде қызмет көрсету сапасын, ақпараттық өнімдер мен сұраныстағы қызметтердің жылжу үрдісін зерттеу, екіншіден, пайдаланушылардың

жалпы қажеттіліктерін анықтауға бағытталған. Жарнаманы дұрыс ұйымдастыру арқылы кітапхана өз пайдаланушыларымен ғана емес, міндетті түрде ықтимал пайдаланушылармен де жұмыс істейді. Кітапхананы жарнамалайтын материалдар ең әуелі кітапхана ғимараты ішінде, ал сыртта – адам кеп жүретін жерлерге ілінеді. Сонымен қатар хабарлаудың ресурстық аспектінің сервистік қызмет керсету аспектісі толықтырса, жарнамалаудың әсері арта түсетінін білген жөн.

Іс жүзінде, өзін жарнамалайтын кітапханалар Ресейде, Қазақстан мен жалпы Тәуелсіз мемлекеттер достығы елдерінде өте көп, бірақ тиімді істің көзін таба алмай жатуы мүмкін. Ал басқа кітапханаларды жарнамасыз қазіргі кезеңде өмір сүру қиын екеніне сендіру қажет.

Қорыта айтқанда, жарнама пайдаланушылардың барлық топтарының қызығушылықтарын ескеруі қажет: жұмыссыздар, зейнеткерлер, оқушылар – бірінші жағынан, коммерциялық топ өкілдері – екінші жағынан; қызмет көрсету бірдей, ал төлем ақы әртүрлі болуы тиіс.

МҰСА ШОРМАНОВТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОЙЛАРЫНЫҢ БҮГІНГІ ӨЗЕКТІЛІГІ

КАДИРОВА Ж. А.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

XIX ғасырда өмір сүрген Баянауыл сыртқы округінің аға сұлтаны, саясаткер, ағартушы, этнограф Мұса Шорманов өзінің публицистикалық еңбектерінде халықтың әлеуметтік жағдайын «бай» және «кедей» деп бөліп, өзара салыстыру арқылы бағалаған. Оның пікірінше, бай қазақтар – мейлінше бақуатты, өзін-өзі қамтамасыз еткен топ. Кедей қазақтар – аз қамтамасыз етілгендер. Мұндай салыстыру Мұса Шорманов еңбектерінде мал түрлерін сипаттағанда да кездесіп отырады [1, б. 3]. «Қазақ халқының хал-күйі мен байлығының бәрі малға байланысты: кімде-кімнің малы көп болса, сол бай, кімде аз болса, сол кедей. Қазақтарда – жылқы, қой, түйе, ірі қара секілді малдың төрт түлігі бар. Осы төрт түлік малдың ішінде жылқы малын қазақтар ең жоғары деп санайды.

Бай қазақ үшін жылқы бір есепті тамақ, сусын, киім үшін, ал кей кездері атак-абыройы үшін де қажет. Жылқыға бай қазақтар өздерін басқалардың алдында мақтан қылып көтеріп қалуы үшін кез келген сәтті пайдаланып қалады. Мысалы, мынадай жағдайларда: құрметті

қонақ келсе, ас берілсе, той болса және т.б. Осындай кездерде ол алдына қазақтардың ең сүйікті асы болып саналатын ту биелер мен құлындардың етін тартады. Жас құлындары бар биелердің сүтінен қымыз ашытып, өздері ішіп, сонан кейін қонақтарды бай, кедей деп немесе жас, кәрі деп бөлмей бәріне береді, бұл қазақтардың жақсы дәстүрлерінің бірі» [2, б. 12].

Жасыратыны жоқ, «бай» термині технология дамыған бүгінгі заманда жиі қолданылады. Және бүгінгі «бай» немесе «миллионер», «миллардер» ұғымдары табиғат байлығын өндіруші, ұқсату өнеркәсібін дөңгелеткен немесе мыңғыртып мал айдаған адамдарға қатысты айтылады. Жалпы, қарап отырсақ, Мұса Шорманов қозғаған әлеуметтік жайттардың бәрі де қазақ тіршілігі мен тұрмысына қайта оралып, бүгінгі қазақтың қажеттілігіне айналып отыр.

Елбасымыз Н. Назарбаев «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты биылғы Жолдауында еліміздің «агроөнеркәсіп кешенінің әлеуетін толық іске асыру керек», – деп ерекше атап өткені белгілі. «Негізгі міндет – еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын 2022 жылға қарай 2,5 есе көбейту. Мемлекеттік қолдаудың барлық шараларын елімізге заманауи агротехнологияларды ауқымды түрде тартуға бағыттау қажет.

Біз икемді әрі ыңғайлы стандарттарды енгізу және ауыл шаруашылығы саласындағы беделді шетелдік мамандарды – «ақылды адамдарды» тарту арқылы саланы басқарудың үздік тәжірибесін пайдалануымыз керек.

Ауыл кәсіпкерлеріне шаруашылық жүргізудің жаңа дағдыларын үйрету үшін жаппай оқыту жүйесін қалыптастырған жөн.

Үкіметке алдағы 3 жыл ішінде осы мақсаттарға жыл сайын қосымша кемінде 100 миллиард теңге қарастыруды тапсырамын», – деді Елбасы [6].

Ғылыми-зерттеулерге сүйенсек, әлемдік экономикада ауыл шаруашылығының негізін шағын отбасылық фермалар құрайды екен. Жапонияда олардың саны 1,8 миллионға жетеді, Оңтүстік Кореяда – 1,5 миллион, ал біздің елде небәрі 200 мыңдай ғана, ал миллиондаған гектар жайылымдық жерлеріміздің пайдаланылмай, тектен-текке бос жатқаны баршамызға аян. Яғни, ұсақ жекеменшік шаруашылықтар санын бүгінгіге қарағанда әлденеше есеге көбейтудің мүмкіндігі бар.

Қазіргі кезеңде бірқатар қарқынды дамушы мемлекеттер үшін агроөнеркәсіп кешені экономиканың драйверіне айналғандығы

шындық. Сондай мемлекеттердің қатарына бүгінде Еуропалық одақ аймағының қарқынды дамушы экономикаларының біріне айналған Польша мемлекетін жатқызуға болады. Польшаның жылдам дамуына серпін беруші бағыттардың бірі – елдің дәстүрлі ауыл шаруашылығы. Поляктар ғасырлар бойы жерден несібесін терген, мал шаруашылығынан пайда көре білген халық екендігі мәлім. Бірақ соңғы онжылдықта Польша агроөнеркәсіпте «дәстүрлі сапа» мен «технологиялық жаңашылдық» ұғымдарын өзара үйлестіре білді. Аграрлық сала технологияның соңғы жетістіктерімен жаратандырылып, сала өнімдерін экспортқа шығару бағытында қыруар жұмыс атқарылды. Нәтижесінде, Польша ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттау саласындағы көшбасшы мемлекеттердің біріне айналды. Мұндай жетістікке поляк кәсіпкерлері саланы технологиялық тұрғыдан жаңғырту, сыртқы нарықтарды, олардың талаптары мен сұраныстарын жіті зерттеу, зерделеу, тұтынушылардың талап-тілектерін ескеру арқылы қол жеткізді.

Олай болса, қазақ халқының атадан балаға мирас болып қалған кәсібі – мал шаруашылығын дамыту үшін жаңашылдыққа ұмтылмас бұрын негізін, табиғатын зерделей білу керек. Біздіңше, мал өсіру кәсібінің әліппесі Мұса Шорманов еңбектерінде егжей-тегжейлі жазылған. Бір сөзбен айтқанда, қазақ халқының әлеуметтік даму картасын жасап кеткен. Онда төрт түлік малдан алынатын азық-түлік, киім, отын, мал қоректенетін шөптер, малдың көлік ретінде қолданылуы, ауа райына бейімділігі, сән-салтанатқа пайдаланылуы талданып жазылған.

Қазақстан бүгінде ұқсату өнеркәсібі жағынан кенже қалды. Ал қазақ халқы әуелден ісмерлікке, ұқсатымдылыққа әуес, бейім, осы қасиеттерді бойына туа бітті сіңірген халық еді. Мұса Шорманов бұл тақырыпты да айналып өтпеген: «Жылқы терісінен мынандай киімдер тігеді: құлын жарғақ (жас құлындардың көктемдегі терісі), тайтері (құлындардың күзгі терісі). Теріден мынадай ыдыстар даярлайды: саба, торсық, көнек (жылқы сауатын ыдыс), қауға (құдықтан су алатын ыдыс), камшы, қайыс, белдік, т.б.»

Енді этнографтың әлеуметтік жағдай туралы ой-пікірлерін жалғастырар болсақ, былай дейді: «...Енді кедейлерге келейік. Бұларға жылқы қандай пайда әкеледі? Жылқы кедейлердің мініп жүруіне, қарауыл қарауына болмаса, ешқандай пайда келтірмейді. Сол себептен кедей адамдардың бәрі, әсіресе, баласы көп отбасылар сүт, майларын алу үшін екі, үш сиыр ұстайды. Сиырлар бағуды қажет етпейді. Олар танертең өздері жайылып кетсе, кешкісін

ауылға қайтып оралады. Ұрғашы тайыншалар үшінші жылы бұзаулап, сүт береді. Бай адамдарда 10-нан 50-ге дейін сиыр болады, бұл сиырлардан өздеріне сүт, қаймақ, май алып, кедейлерді де осымен қамтамасыз етеді. (Кедейлер осы үшін байдың қол астында жұмыс істейді. Кедейлерге сүтін ішуге сиыр берілсе, мініп жүруге ат беріледі). Сонымен қатар, жазғы уақытта 50-ге дейін сауын бие байлайтын қазақтар кедейлермен бірге көшіп-қонып жүргендерді қымызбен қамтамасыз етеді. Осындай жолмен кедейлер жаз бойы байлардың тамақтарын ішіп, қарындары тоқ болады. Ал енді өздерінің жеке сауатын сиырларынан қысқа ірімшік, май және құрт дайындайды» [4, б. 177].

Мұса Шормановтың жер өңдеу, егін шаруашылығына қатысты жазғандары да өте қызық: «Қазақтар қалай жер өңдеп, егін себеді? Егінжайды қалайша күтіп қадағалайды? Жер өңдеу жұмыстарын қазақтар да орыстар сияқты атқарады: соқамен жыртып, тырмамен тырмалайды. Орыстар сияқты сепкенімен, көбінесе бидай мен тары егеді. Егістік жерлер өзендер мен көлдердің жағалауларында болады, әсіресе, Сарысу өзені мен Қорғалжын көлінің жағасында көбірек, себебі егінжайларға байланысты бұл жерлерден жайлауларына ешкім көшіп кетпейді. Ыстық күндері жыртылған жердің қасынан тартылған арықтарға тоған, көл, өзендерден су жәберу арқылы суарады. Қазақтар егінді күту үшін жаз бойы басында болады. Егінді орыстар сияқты орады. Орылған егінді сол жерде бастырып, бидайды қыстаққа тасып, қол диірменмен ұнға айналдырады. Кейбір диқаннар егін басында қыстап қалады» [3, б. 75].

Атап өтерлік жайт, бүгінде көпшілік мал ұстауға құмартқанымен, малға жайлы жер жайы, мал жейтін өсімдік жайын біле бермейді. Ал Мұса Шорманов мұның бәрінің білгірі болған: «Жеуге жарамды, сіңімді шөптер: көде, бетеге, ақселеу, жауылша, тарлау, қызғалдақ, жұмыр қиық. Бұл шөптердің бәрі тау мен құмдақ тасты, көгалды жерде өседі. Тұзды шөптер: жалманкұлақ, сарықазан, қараматау, көкпек, алабота, жусанның түрлері. Бұл шөптер ащылы өзендер мен көлдер маңында өсіп, көбінесе түйелер мен қойлар жейді, сиырлар мен жылқылар бұл шөптерді сирек жейді, оның өзінде ашылағанда тұз орнына. Шалғынның түрлері: ақөлең, қараөлең, бидайық, жоңышқа, бояусабақ, тілқияр. Бұл шөптер көгалды жерлерде өседі. Аталған шөптердің бәрін төрт түлік мал жейді, сондықтан шауып алуға болады».

Мұса Шорманұлының мал шаруашылығының білгірі болып қана қоймай, мықты өсімдіктанушы, жер жайының білгірі де болғанын

өлкетанушы Серік Жақсыбаевтың мына бір жазбасынан да аңғарамыз: «1978 жылғы 30 қыркүйекте Алматыдан Семейге келіп, Жидебайдағы хакім Абайдың әдеби-мемориалдық музейіне бармақшы болдым. Ертеңінде ойлаған жерімізге жетіп, шырақшы шалға жолықтық. Амандасып, жөн сұрасып: «Ата, бабамыз өз заманында мүмкіндігі бола тұра сонау ғажап көрікті Шыңғыстауда тұрмай, мына сайын дала – желдің өтіндегі жерді неліктен мекендеді екен, дедім. Бұл сұраққа шырақшы былай деп жауап берді: «Балам, көресің бе, біз тұрған жердің терістік пен шығыс жақтары созылып жатқан кең жазық. Мұнда ұзын сабақты шөп пен сары көде өседі, қыста бұл жерде нығыздалған қалың қар болмайды. Оның себебі, жауған қар қатты желдің үрлеуінен қаудырап қалады, кейін жауған көбік қарды да жел сырғытып әкетіп отырады. Осындай жұқалаң келген ала қанат қарда қолда ұстап отыратын ешкі, қой, сиыр, жылқы қыс бойы үйдің жанында тебін теуіп жайылып жүреді. Сондықтан жазда қолда ұстайтын осындай малдарға қысқа керекті шөп дайындалмайды. Ал Шыңғыстаудың қары қалың болады. Бұл жердің тағы бір қасиеті: көк те ерте шығады». Осы әңгімеден соң мен ол кісіге: «Баяғыда аға сұлтан Мұса Шорманов та Баянауыл тауынан 90 шақырым қашықтықтағы Ақкелін деп аталатын қыраттың бауырындағы жер бедері мен шөптері де дәл осындай жерде алты бөлмелі ағаш үйде тұрыпты», – дегенімде, ол: «Япыр-ай, балам-ай, сен Баянауылдан екенсің ғой», – деп маған ілтипатпен қарады»... [5]

Жалпы, Мұса Шорманұлының мал шаруашылығына қатысты ой-пікірлері зерттеп, жинақтауды, топтастырып, салалық сөздіктер құрастыруды қажет етеді. Қазақ елінің әл-ауқаты мен тұрмыс сапасын арттыру жолында баба мұрасына терең үнілу бұл салада бастаған ісімізді берекелі етпек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мұса Шорманов. 19-кітап. – Павлодар : «ЭКО» ҒӨФ, 2003.
- 2 Муса Шорманов. Казахские народные обычаи. – Астана : «Алтын кітап», 2007.
- 3 Мұса Шорманұлы. – Павлодар : ПМПУ, 2018.
- 4 Джаксыбаев С. И. Нухұлы А., Рахимов Е. К. Муса Шорманов. Монография. – Павлодар : Издательство ПГПУ, 2018.
- 5 Жақсыбаев С. Абайдың соңғы өлеңі, 1 қараша, 2014 жыл, Вақ.kz
- 6 Мемлекет баасшысы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. 5 қазан 2018 жыл. – akorda.kz.

**4 Секция. «Рухани жанғыру» бағдарламасы:
қоғамдық сананы жаңғырту
4 Секция. Программа «Рухани жанғыру»:
модернизация общественного сознания**

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ В КАЗАХСТАНЕ

АБДРАХМАНОВА Р. Т.
учитель истории, СОШ № 23, г. Павлодар

Философские идеи берут начало с древних времен. У древнего человека было мифологическое, сказочное представление о мире, он начинал думать и размышлять о законах развития природы, пытался найти ответы на многие вопросы мироздания.

У кочевников философские взгляды имеют определённую специфику. В статье казахстанских философов Л. Р. Заурбековой и Г. Р. Коянбаевой «Казахская философия: история и методология вопроса» верными являются утверждения о том, что «акцент исследователей на вопросах истоков, развития, культурных и идейных предпосылок казахской философии происходит в процессе духовного национального возрождения», и «казахская философия в широком смысле представляет совокупность философских идей, образов, концепций, присутствующих во всем контексте отечественной культуры, начиная с ее возникновения до сего дня».

Для определения начального этапа становления философской мысли в Казахстане необходимо начать с анализа философских воззрений тюркского периода. Здесь желательнее вспомнить о взглядах людей того периода об окружающем мире, об истории возникновения тенгрианства. Тенгрианство – это наиболее ранняя форма религиозно-философского представления кочевников о мире. Тенгри (небо) считался Верховным божеством. Тюрки верили в то, что он распоряжается судьбами людей. Умай-ана – богиня плодородия. Также, по мнению тюрков, были и другие божества, помогающие кочевникам в их трудной жизни. Понятие и представление о Тенгри сохраняются у казахов до сегодняшнего дня [1, с. 61].

Научной общественности известно произведение Мухаммеда ал-Кашгари «Дивани лугат ат-тюрк», который является самой настоящей энциклопедией жизни тюрков, отразившей духовно-нравственные ценности и этику поведения кочевников, традиции

и обычаи, мировосприятие и мировоззрение тюркских народов в XI веке. Тюркский период в истории Казахстана является наиболее значимым и актуальным для понимания внутреннего мира кочевников, их духовных ценностей. Учёные-исследователи уделяют именно этому этапу в истории Казахстана особое внимание, так как в тюркский период формировались основные философские понятия, объясняющие отношение кочевника к миру. Философские основы и теоретическое осмысление происходящего, зародившиеся в тюркский период, сохранились в духовной культуре, в общественном сознании казахов [2].

По мнению Л. Р. Заурбековой и Г. Р. Коянбаевой, длительное время «эпический жанр оставался главным способом существования философской мысли в казахском традиционном обществе». Процесс возникновения и развития философской мысли в Казахстане всегда был тесно связан с поэзией, с устным народным творчеством.

Интересны взгляды другого общественного деятеля, поэта и писателя Хайдара Дулати, который в книге «Тарих-и-Рашиди» описывает важнейшие исторические события, философски рассуждает о жизни и смерти. Автор анализирует роль личности в истории, обращает особое внимание на принципы государственного устройства, даёт оценку историческим событиям. Весьма оригинальными и своеобразными являются философские размышления легендарного Асана Кайгы, поэта и философа. Он был автором слов-назиданий, философских поэм. В трудах Асана Кайгы описаны значительные по исторической значимости факты того периода. Он не только отражает в своих произведениях крупные политические события той эпохи, но и пытается их анализировать с точки зрения философа и государственного деятеля. Великий казахский учёный-демократ Шокан Уалиханов называл его философом кочевого ногайско-казахского народа. По мнению Ш. Уалиханова, Асан Кайгы беспокоился об укреплении казахского ханства. Асан Кайгы считал, что на земле есть рай под названием «Жеруйык», который необходимо человеку найти. «Жеруйык» Асана Кайгы – это утопическое произведение о земном рае, который не существует [3].

Можно сравнить философские взгляды Асана Кайгы с идеями европейских социалистов-утопистов, которые в своих трудах описывали идеальное общество.

Девятнадцатый век стал поворотным в развитии философской мысли в Казахстане. Огромную роль в дальнейшем становлении казахской философии сыграли творчество великого Абая и научная

деятельность Шокана Уалиханова. Абай является не только великим поэтом, но и великим мыслителем. Абай размышлял над проблемой духовности и сознания человека, развивал учение о совершенствовании нравственных качеств.

У Абая философские взгляды несут воспитательный заряд. Он размышляет о себе, пытается найти ответы на многие животрепещущие вопросы своего времени. Это философия мудрого и дальновидного человека, общественного деятеля, для которого народные интересы превыше всего. Большое значение великий поэт уделял вопросам нравственного самоанализа, самоусовершенствования, этическим проблемам [4].

Значительную роль в развитии философской мысли Казахстана в девятнадцатом веке сыграла научная деятельность Шокана Уалиханова. Великий демократ пытается осмыслить философские проблемы управления народом, проблемы власти, способы управления. По мнению Ш. Уалиханова, человек и общество являются частью природы. Существуют законы развития общества и природы. Великий демократ был убеждён, что законы развития общества сложнее, чем законы развития природы. Его, как просветителя и ученого, сильно беспокоила тяжёлая участь казахского народа. Ш. Уалиханов считал, что только образование и просвещение принесут счастье народу.

Новые веяния внесли в развитие философской мысли Шакарим Кудайбердыулы и Машхур-Жусип Копейулы. В «Трёх истинах» Шакарим размышляет о душе, приходит к решению философской проблемы субстанции, затрагивает вопросы о природе человека. М.-Ж. Копейулы был выдающимся философом-мыслителем, поэтом, учёным-энциклопедистом. Одним из самых выдающихся философских произведений М.-Ж. Копейулы является его поэма «Жер мен Көк». Здесь уместно процитировать А. Нысанбаева: «Поэма построена в форме философской и нравоучительной проповеди-беседы, и носит, прежде всего, религиозную функцию. М.-Ж. Копейулы выступает здесь не только как поэт, но и как истинный философ, по-своему трактующий религиозные положения, древние учения о космогенезе, народные предания и легенды, эзотерическую мудрость» [5, с. 41].

По мнению современных учёных, философская мысль в Казахстане имеет богатую историю. Философские взгляды начинают формироваться уже у древних кочевников. Появляются мифологические представления о мире, обо всём окружающем. Люди обращаются к силам природы, считают их святыми и всемогущими. Яркий пример – Тенгрианство, которое до сих пор в

сознании народа. Со временем более чётко определяются очертания и тенденции национальной философии.

В более поздние периоды времени философское звучание приобретают взгляды великих просветителей-демократов [6].

ЛИТЕРАТУРА

1 «История Казахстана», серия «Талапкер», изд-во «Арман-ПВ», 2006 г. с. 60–68.

2 Амрекулов Н. А. Междисциплинарные исследования. Философия истории. Тюркское Возрождение истории. Алматы, 2006. – 536 с. Источник: <http://e-history.kz/ru/contents/view/553>.

3 Выдающиеся исторические личности Казахстана. Энциклопедия «Лучшие люди Казахстана». <http://silkadv.com/ru/node/1676>.

4 Жизнь и творчество Абая. Сборник статей / Под редакцией М. Ахинжанова и З. Ахметова / Алма-Ата, Издательство АН Каз ССР, с. 38–64.

5 Нысанбаев А. Абай и Шакарим: концепция Бога и концепция Разума // Становление исламской философии в Казахстане. – Алматы : ИФП МОН РК, 2000. – с. 41–48).

6 Рысымбетова Д. А. Философия А. Кунанбаева о принципиальном значении духовности // Научное сообщество студентов XXI столетия: общественные науки: сб. ст. по мат. XIV международная студенческая научно-практическая конференция № 14.

ПОТЕНЦИАЛ ПРОГРАММ «ТУҒАН ЖЕР» И «САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА» В ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ (НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ)

АЙТПАЕВА Н. Е.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ШАМШУДИНОВА Г. Т.

доктор PhD, ассоц. профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В подходах к определению приоритетов государственной политики в области гражданско-патриотического воспитания молодежи основной категорией является понятие «патриотизм» и «казахстанский патриотизм». Это направление государственной политики нашло отражение в таких программах, как Программа

«Рухани Жангыру», являющейся результатом обращения Президента в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Эта программа стала очередным импульсом всплеска интереса к теоретическим проблемам концепции «казахстанского патриотизма». Программы «Туған жер» и «Духовные святыни Казахстана» являются составной частью концепции «Рухани Жангыру», внедряемой в нашем государстве после опубликования статьи.

Понятие патриотизма имело различное наполнение и понималось по-разному в разные исторические эпохи. В античности термин patria («Родина») применялся к родному городу-государству и означал приверженца своего города-государства, в Римской империи патриотизм существовал в виде имперского патриотизма [2, с. 122].

В условиях образования наций и национальных государств патриотизм становится составной частью общественного сознания, отражающего общенациональные моменты в его развитии. В эпоху американской и французской буржуазных революций понятие «патриотизм» было тождественно понятию «национализм», при политическом (неэтническом) понимании нации. По этой причине во Франции и Америке в тот период понятие «патриот» было синонимом понятия «революционер».

Во времена становления СССР гонения на патриотические воззрения нашли самое широкое выражение в литературе, искусстве, науке, особенно исторической и образовании. Необходимость уничтожения патриотических взглядов в обществе объяснялась тем, что именно патриотизм являлся серьёзной идейной преградой на пути к созданию мирового пролетарского государства [4, с. 144].

Проанализировав данные дефиниции, можно выделить следующие аспекты патриотизма: патриотизм как сильное устойчивое чувство, как социальный долг, как уважение к культуре и национальным традициям, как готовность к служению Родине вплоть до самопожертвования, как нравственный принцип, подкреплённый сознательной гражданской позицией и находящийся на уровне устойчивого состояния личности

Понятие «казахстанский патриотизм» возникло после обретения Республикой Казахстан независимости 16 декабря 1991 года.

Первому Президенту страны Н. А. Назарбаеву удалось в таких чрезвычайных политических и экономических условиях положить начало процессу консолидации населения республики в единую нацию. Как отмечают эксперты, неопенимую роль в современной истории Казахстана сыграло решение Президента положить в

основу создания новой нации принцип гражданства, а не этническую принадлежность [7, с. 558].

Наиболее популярным вариантом был в прошлом патриотизм, основанный на этническом признаке, часто оказывавшийся национализмом. В этом есть отличительная особенность Казахстанского патриотизма, основанного на признаке гражданства. Дружба, единство, стабильность казахстанцев стали мировыми эталонами. Астана признана духовной столицей мира.

Н. А. Назарбаев подчеркивает, что: «Быть патриотом своей Родины – это носить Казахстан в своем сердце» [5, с. 11]. Новый казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества. Ведь фундаментом казахстанского патриотизма является равноправие всех граждан и их общая ответственность за Родину и ее будущее. Какие же цели должна преследовать политика развития патриотизма в современных условиях? Прежде всего, она должна быть нацелена на укрепление у казахстанцев чувства любви к Родине и гордости за свою страну, формирование активной гражданской позиции. Долгосрочной целью политики по воспитанию патриотизма должно являться единение граждан, восприятие гражданами ценностей и достижений независимости, их консолидацию вокруг государственных символов и идеологии.

В теоретических исследованиях казахстанских ученых по проблемам «казахстанского патриотизма» подчеркивается, что: «в основе казахстанского патриотизма должны лежать, казахский патриотизм, который может формироваться на основе уважения к государству, почтения к истории, традиции, культуре и языку самого казахского этноса» [1, с. 69].

Программа «Рухани Жангыру», внедряемая в нашем государстве после опубликования статьи Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» стала очередным импульсом всплеска интереса к теоретическим проблемам концепции «казахстанского патриотизма» [6].

Реализация программ «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана» в Павлодарской области, по мнению автора, имеет огромный потенциал в качестве методов активизации гражданско-патриотического воспитания на основе памятников духовно-культурного наследия нашего народа

Данное утверждение обосновывается рядом аргументов: во-первых, в нашем регионе имеется большое количество объектов

культурного значения древности и средневековья (древние святилища, курганы, места скопления петроглифов и т.д.). мест жизни и захоронения известных хазретов, аулие. Во-вторых, на территории нашей области сконцентрированы объекты, которые связаны с важными историческими событиями, деятельностью общественно-политических деятелей, например знаменитое место сражения казахов и джунгар «Калмак кырылган». Немаловажное значение для активизации гражданско-патриотического воспитания молодежи в рамках реализации программ «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана» играет тот фактор, что наш регион обладает серьезным научным потенциалом крупнейших университетов страны, одним из которых является ПГУ им. С. Торайгырова.

В рамках реализации программ «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана» в Павлодарской области действует целый комплекс организаций, в которых молодежь может принять практическое участие в реализации идей «Рухани жангыру»: региональный проектный офис по реализации программы «Рухани жангыру», областное отделение ЦРМИ, кабинеты «Рухани жангыру» в школах и учебных заведениях и т.д.

Научные центры Павлодарской области, в частности ПГУ имени С. Торайгырова превратились в места проведения международных научно-практических конференций и круглых столов по вопросам реализации программы «Рухани жангыру». Ученые и преподавательский состав учебного заведения включились в целый ряд мероприятий регионального и республиканского масштаба. Проект «Сакральная география Казахстана» по Павлодарской области реализовывался под руководством бывшего директора института истории и культуры Казахстана, к.и.н., ассоциированного профессора К. Батталова

Об успешности усилий в этом направлении свидетельствует тот факт, что если в список сакральных мест Павлодарской области изначально вошли 7 объектов, то после проведения заседаний экспертной комиссии, запроса дополнительных списков объектов по акиматам районов и городов, привлечения представители общественности, он был расширен до 48. Самыми значительными объектами проекта «Сакральная география Казахстана» по Павлодарской области являются – мавзолей Машхур-Жусупа, Олентинские петроглифы, скала Кемпиртас, Жасыбай асуы и другие.

В настоящее время в области составлен список сакральных мест, состоящий из 75 объектов. 5 объектов из которых вошли в республиканский список сакральных мест. Это Мавзолей Машхура

Жусупа Копеева (Баянаульский район, Местность Ескельди), Мавзолейный комплекс Исабека Ишана (сельская зона города Экибастуз), пещера Коныр Аулие (Баянаульский район), городище Акколь Жайылма, монумент Жасыбай батыру (Баянаульский район). В этом постоянном расширении списка сакральных мест Павлодарской области значительный вклад внесли ученые ПГУ им. С. Торайгырова. Ученые ПГУ подали свои проекты в республиканский реестр в рамках программы «Рухани жаңғыру», примером чего является проект по реконструкции и музеефикации археологического памятника Сабындыколь-3.

В Павлодарском государственном университете имени С. Торайгырова была проведена презентация 18 книг, изданных в рамках программы «Рухани жаңғыру», которые стали частью проекта «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке». 19 октября ПГУ им. С. Торайгырова прошла творческая встреча с общественным деятелем, культурологом М. Ауэзовым. В рамках визита состоялась презентация книг «Времен связующая нить» и «Ділім». В мероприятии приняли участие представители интеллигенции, научная общественность региона.

Сотрудники ПГУ им. С. Торайгырова вносят вклад и в создание виртуальной карты сакральных объектов с 3D-турами, наполнении интернет-ресурса Dalatunes, обеспечивающего доступ в цифровом формате к лучшим казахстанским музыкальным произведениям. Магистрант ПГУ им. С. Торайгырова по специальности «Информационные системы» К. Кабылбеков разработал мобильное онлайн-приложение сакрального туризма Павлодарской области для iOS и Android, содержащее информацию о сакральных местах области, с которым можно ознакомиться по ссылке kielimeken.kz.

Студент ПГУ им. С. Торайгырова Абай Уахит в составе казахстанской делегации принимал участие во Всемирном фестивале молодежи и студентов в Сочи, на котором были презентованы проекты «Рухани жаңғыру». Председатель студенческой Ассамблеи ПГУ им. С. Торайгырова Рамиль Смаилов принимал участие в ходе работы круглого «Алаш идеясы – Тәуелсіздік идеясы» в сельской школе им. К. Шулембаева поселка Аксу, проведенного в целях реализации программы «Рухани Жаңғыру»

Из всего вышеперечисленного можно сделать вывод о том, что Потенциал программ «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана» в гражданско-патриотическом воспитании молодежи в Павлодарской области огромен. Молодежь имеет все возможности для

включения в его реализацию. Как представитель молодых ученых ПГУ им. С. Торайгырова, считаю необходимым и обязательным условием для успешности своей карьеры и повышения уровня гражданско-патриотического воспитания подрастающего поколения, принять непосредственное участие в их реализации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абдыгалиев Б. Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. – Астана - Март. - №1 (1). - С. 69.
- 2 Азарова А.В. К вопросу об истории развития идеологии патриотизма в России / В.Азарова // Вестник Военного университета – 2010. – № 3 (23). – С. 21–25.
- 3 Гармаев Б.Б. Природа патриотизма и формы его проявления / Б.Б.Гармаев // Вестник Бурятского государственного университета – 2013. – № 6. – С. 120–124.
- 4 Жуков Ю. Сталин: тайны власти. – Москва : Вагриус, 2005. – С. 720.
- 5 Назарбаев Н. А. Послание Президента народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства». /<http://strategy2050.kz/ru/>
- 6 Назарбаев Н. А «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [www.akorda.kz/].
- 7 Нурлигенова З. Н., Жиенбаев М. Б. Исторический аспект патриотизма и его роль в жизни общества и государства: новый казахстанский патриотизм // Молодой ученый. – 2015. – № 20. – С. 556–560

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР УСПЕШНОСТИ НАЦИИ

АЛЬЖАНОВА А.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ТОРАЙГЫРОВ Е. М.
к.и.н., директор, Институт «Рухани жаңғыру»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Программная статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» по сути является идеологическим сопровождением ранее опубликованного Послания Главы государства народу Казахстана «Третья модернизация

Казахстана: глобальная конкурентоспособность». Обозначенные в ней задачи по модернизации общественного сознания станут интеллектуальным стержнем масштабных реформ в нашей стране.

По словам Президента страны, «опережающая модернизация общественного сознания не просто дополнит политическую и экономическую модернизацию - она выступит их сердцевинной».

Концептуальность и национальная идейность рассматриваемого документа состоит в том, что в нем технологический, экономический и политический прорыв Казахстана органично связан с идеологией необходимости модернизации общественного сознания. Говоря о ней, Глава государства оперирует такими понятиями, как конкурентоспособность и прагматизм, не допуская революционности в умах казахстанцев, которая, по его мнению, в подавляющем большинстве случаев кончается насилием и экономическим крахом.

Глава государства делает акцент на таких направлениях модернизации сознания общества в целом и каждого казахстанца, как конкурентоспособность и прагматизм. Сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность, для которой необходимо обладать набором качеств, достойных XXI века. И среди безусловных предпосылок этого выступают такие факторы, как компьютерная грамотность, знание иностранных языков, культурная открытость [1].

В условиях развития новейших технологий, роста и объема количества информации, термин «компьютерной грамотности» эволюционирует в «новую грамотность», приобретая новые формы и более широкий метафорический смысл. Грамотность владения информационными технологиями начинает включать в себя понятия, связанные с приобретением основных навыков для получения, восприятия, производства и передачи информации, коррелирующие с понятием «функциональной грамотности», «критической» и «риторической» грамотности.

Для компьютерной информационной грамотности большое значение имеет использование разнообразных источников информации с применением навыков критического осмысления полученной информации, необходимой для полноценного участия в информационном современном сообществе с применением навыков критического восприятия полученной информации. ИКТ-грамотность охватывает все медиа, в том числе телевидение, кино, радио и аудиозаписи, прессу, интернет и любые другие цифровые средства связи.

Значимость подобного медиа образования определяется следующими факторами:

- медийная грамотность важна для создания возможностей участия граждан в жизни общества;
- СМИ и информация играют центральную роль в демократических процессах;
- СМИ и другие поставщики информации играют основополагающую роль в формировании культуры;
- все более широкое распространение получает контент, созданный пользователями, использование виртуального пространства.

Существуют различные определения и подходы к интерпретации взаимоотношений двух смежных областей – медийной грамотности и информационной грамотности. Эти два понятия вливаются в единое целое - обширную глобальную область исследования, которая включает в себя разнообразные формы, виды и типы владения как базовыми, так и профессиональными, специальными компетенциями.

Стремительный рост количества цифровых ресурсов и устройств за прошедшее десятилетие практически сформировал ландшафт новой эпохи – эпохи цифровых устройств, ресурсов и услуг, с одной стороны, и развертывания глобальной информационной медиа среды - с другой. При этом отмечается рост влияния глобальной медиа-среды на человечество как системы трансляции, передачи, накопления, создания и распространения знаний в информационном обществе (своего рода виртуальную версию единого информационного поля человечества).

Понятие «цифровая грамотность» как инструмент информационной деятельности вышло за рамки умения только использовать компьютер и стало рассматриваться в ряду понятий, связанных с технологической грамотностью: компьютерной и ИКТ-грамотностью, и далее основам программирования и Веб-дизайном.

На сегодняшний день цифровая информационная грамотность служит катализатором развития новой информационной эпохи, потому что содействует самообразованию и приобретению других важных жизненных навыков гражданина информационного общества, потребителя электронных услуг. Цифровая грамотность – понятие, объединяющее важные группы навыков: компьютерная грамотность включает и пользовательские, и специальные технические навыки в области компьютеров, ИКТ грамотность включает коммуникационную составляющую как набор пользовательских навыков для использования сервисов и культурных предложений, которые поддерживаются

компьютером и распределяются через Интернет, и информационную составляющую, которая сосредоточена на ключевых аспектах сообщества, основа которых – способность находить оптимальные решения, получать, выбирать, обрабатывать, передавать, создавать и использовать цифровую информацию [2].

Взаимосвязанный компонент компьютерной грамотности – владение иностранными языками.

Все больше и больше наших сограждан в своей профессиональной и повседневной жизнедеятельности вовлекаются в непосредственное взаимодействие с представителями других стран. Такое взаимодействие, контакты, обмен опытом не могут происходить без владения иностранными языками, представляющими возможность осуществлять межкультурную коммуникацию на профессиональном и частном уровне.

Знание иностранных языков имеет большое значение при самоидентификации специалиста и преодолении барьеров входа на множество сегментов рынка труда. Трудно представить специалиста в области внешнеэкономических связей без возможности коммуникации с зарубежными коллегами. При этом следует различать минимальную языковую подготовку, обеспечивающую базовые знания, знания в рамках школьных и вузовских программ, и специальную подготовку. Не менее важной проблемой является изучение языка в целях трудоустройства на отечественном и зарубежных рынках труда, востребованность полученных знаний на рынке труда.

Многими социологическими опросами фиксируется следующая закономерность: чем свободнее человек владеет иностранными языками, тем лучшими перспективами карьерного роста он обладает. Иностранный язык позволяет найти работу в перспективных компаниях, развиваться вместе с ними. Для перспективных компаний характерно быстрое обновление специальных знаний, приобретение которых специалистами возможно только при наличии у них фундаментальных знаний, в том числе языковой подготовки как инструмента поиска необходимой информации.

После того, как глобализация в сфере торговли и производства приобрела огромные масштабы, потребность рынка труда в сотрудниках, которые могут общаться на английском, немецком, французском, китайском, арабском, японском и других языках, возросла и стабильно продолжает расти. Поэтому сегодня работодатели смотрят не только на профессиональные качества

специалиста, но и на его способность пользоваться иностранными языками в своей профессиональной деятельности, свободно общаться на языке клиентов, деловых партнеров, начальников (в иностранных фирмах), понимать их привычки, менталитет, национально обусловленные особенности и тонкости ведения бизнеса. Таким образом, возрастает доля секторов экономики, связанных с международными контактами, в том числе многосторонними, требующими владения несколькими языками одновременно [3].

И это касается не только молодежи, которой предоставлен самый широкий спектр возможностей для получения образования, но и старших поколений, если они хотят идти в ногу со временем, вносить свой вклад в развитие Казахстана.

Поддержка и развитие конкурентоспособности молодежи является очень актуальным и стратегическим приоритетом государственной политики Республики Казахстан. Конкурентоспособная казахстанская молодежь – залог успешного вхождения нашей страны в число 50-ти конкурентоспособных стран мира. Основным фактором формирования и дальнейшего устойчивого развития социально-ориентированного государства является формирование и развитие, отвечающей современным, международным требованиям и стандартам в условиях усиливающейся глобализации, отечественной конкурентоспособной молодежи. Основопологающим фактором формирования конкурентоспособной молодежи является ее высокая квалифицированность и востребованность в условиях рыночной экономики. Такая молодежь формирует активное гражданское общество, составляет средний класс – основу любого государства. Наличие в стране активной конкурентоспособной молодежи есть гарант эффективного функционирования гражданского общества, стабильного развития среднего класса. Что является фундаментом страны для дальнейшего процветания и укрепления казахстанских позиций в международном сообществе. В Республике Казахстан одним из приоритетных направлений государственной политики является доступ и качество молодежи к высшему образованию. Конкурентоспособная молодежь – это квалифицированный, востребованный в современных рыночных условиях, мобильный и легкообучаемый молодой специалист с хорошим уровнем английского [4].

При всем этом, как указано в статье, мы должны сохранить национальную идентичность.

Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, – одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами [5].

ЛИТЕРАТУРА

1 Жусупов А. Конкурентоспособность и прагматизм. Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4876261-konkurentosposobnost-i-pragmatizm-a..html>

2 Багутдинов Р. А. Компьютерная грамотность - как фактор развития образовательных компетенций и стандарт подготовки высококвалифицированного конкурентоспособного специалиста. Режим доступа: <https://kopilkaurokov.ru/vsemUchitelam/prochee/komp-iutiernaia-ghramotnost-kak-faktor-razvitiia-obrazovatiel-nykh-kompiententsii-i-standart-podghotovki-vysokokvalifitsirovannogho-onkurientosposobnogho-spietsialista>

3 Буданова А. И. Владение иностранными языками как фактор конкурентоспособности на отечественном рынке труда // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН, 2018. – С. 261–263.

4 Ташмагамбетова Д. С. Проблема трудоустройства молодых специалистов в Казахстане // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. V междунар. студ. науч.-практ. конф. – № 5.

5 Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». – Астана : Ак-Орда, 12 апреля 2017.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ И СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҒЫРУ»

ЖУБАЕВА Ш. К.

учитель математики, СОШ № 16, пос. Солнечный, Павлодарская область

Духовно-нравственная основа личности закладывается в семье и в учебных заведениях. Духовно-нравственное воспитание начинается путём формирования соответствующего поведения, основанного на традиционных добродетелях.

Приоритетным направлением в системе образования является нравственное развитие личности ребенка, формирование

ценностных мотивов, самостоятельности, любознательности, приобщение детей к общечеловеческим ценностям (Т. Н. Доронова, Л. Н. Галигузова, А. В. Запорожец, В. Т. Кудрявцев) [1].

Ребёнок учится осуществлять моральный выбор посредством освоения этических эталонов, направленности и соподчинения мотивов, их устойчивости. Если у личности не сформированы нравственные нормы поведения и взаимоотношения, то формирование нравственности будет носить характер усвоения знания, запоминания, а не принятия и понимания этих норм. Обществу нужна личность, обладающая позитивными нравственными знаниями и нравственными качествами (Е. В. Субботский) [2].

Сложное становление личности с первых дней жизни ребёнка протекает в своеобразии сложных семейных и общественных отношений. Семейные и народные традиции и обычаи выступают в роли регуляции поведения и деятельности взрослых и детей в семье и обществе, формируют основы нравственных качеств, способствуют возрождению новых духовных ценностей, обогащают культурное наследие народа.

Традиции – это исторически сложившиеся устойчивые и наиболее обобщённые нормы и принципы общественных отношений людей, передаваемые из поколения в поколение и охраняемые силой общественного мнения. Традиции также древны, как само человечество. Они носят исторический характер, ибо возникли и формировались в процессе трудовой и общественной деятельности людей, складываясь не по желанию отдельных лиц и групп, а имели под собой объективную основу. Традиции возникали как закономерное явление общественного развития и играли огромную роль в организации усилий рода и племени в борьбе с силами природы, в формировании лучших черт человеческой личности. Нарушение традиций в древние времена считалось недопустимым, и каралось неминуемым наказанием [3].

Традиции – социальное и культурное наследие, передающееся из поколения в поколение и воспроизводящееся в определенных обществах и социальных группах в течение длительного времени. Функцией традиций является наследования социального накопленного опыта человечества в области воспитания и формирования личности в разных периодах жизни индивида. Традиции не могут быть только нормами и принципами общественных отношений, способами общественной деятельности, наследием прошлого или нормами поведения людей. В них закрепляются результаты и прошлой, и современной общественной практики. Они выражают характер

общественных отношений, присущих общности людей, нациям, этническим и социальным группам, коллективам и т.д.

Обычаи – это также общепринятые исторически сложившиеся в процессе эволюции правила и нормы, регулирующие поведение людей в определенной области общественной жизни. Это – правила социального поведения, воспроизводящиеся в определенном обществе или социальной группе, укоренившиеся в привычке, быте и сознании их членов. Обычай играет важную роль в воспитании, способствуя приобщению человека к духовной культуре, формирует унаследованный стереотипный способ поведения, знакомит с образцами поведения [4].

Практика показывает, что на протяжении веков традиции и обычаи были и остаются одним из действенных средств приобщения новых поколений к жизни общества, формированию определенного типа личности.

Особенность их воспитательного воздействия заключается в том, что они не ограничиваются каким-то одним возрастным периодом жизни человека. Каждый человек, живя в обществе, все время находится в сфере действия его обычаев и традиций. Выполнение их требований и предписаний оказывает значительное и постоянное воздействие на формирование мироощущения, культуры чувства и поведения личности, на её отношения к окружающему миру. Традиции и обычаи как педагогическое творчество народа представляют разнообразные формы и методы педагогического воздействия на чувства, волю, сознание и поведение человека. Будучи общественным явлением, традиции выступают также в виде принципов, норм и правил, регламентирующих взаимоотношения людей в обществе и личной жизни, они одобряются и поддерживаются общественным мнением.

Процесс формирования традиций и обычаев сложен и многообразен: в нём сочетаются стихийность и сознательность, целенаправленность и внезапность. Поэтому воспитание становится доминирующим фактором, центральным ядром всей педагогической стратегии. Оно осуществляется обществом, всеми его социальными институтами: семьей, дошкольными учреждениями, школами под влиянием появившихся новых общественных отношений.

Воспитательный опыт народа отражается и в пословицах и поговорках. Общеизвестно, что пословицы и поговорки как результат исторического опыта народа всегда используются в семье, детских дошкольных учреждениях, школах (в учебники начальных классов включены многие народные предания, изречения, наставления,

пословицы, поговорки). Пословицы и поговорки широко используются родителями, с учётом поставленных задач, педагогических ситуаций, воспитательного опыта возрастных особенностей детей.

Характерным является то, что дети с малых лет учатся не только слушать, понимать пословицы и поговорки, но и использовать их в процессе практической деятельности. Это свидетельствует о том, что использование пословиц и поговорок как прогрессивной традиции любого народа в нравственном воспитании детей передаётся из поколения в поколение.

Практикой воспитания доказано, что использование сказок, пословиц, поговорок и других средств словесного воздействия на нравственные чувства, сознание и поведение детей имеет важное значение [5].

Воспитательные возможности семейных традиций заключаются в том, что каждая семья является историей семейного поколения и каждое поколение, «что мал, что стар», имеют свои практические навыки жизни. А пожилые люди – бабушки, дедушки являются ни чем не заменимого жизненного опыта и мудрости. Хотя они нуждаются в помощи и уходе, пробуждают у молодых чувство сострадания, ответственности, доброты. В свою очередь, пожилые люди передают обычаи, обряды жизни, быта и воспитания молодым. Известно, что:

– семейные традиции способствуют родителям выполнению своих обязанностей по воспитанию и формированию личности ребёнка с учётом требований общества;

– облегчить повседневную воспитательную работу родителей, так как они являются проверенными в жизни методами воспитания детей;

– традиции контроля за поведением и деятельностью детей (игровой, трудовой, учебной) способствуют установлению нормальных взаимоотношений между членами семьи.

Необходимо учитывать тот факт, что традиции жесткого контроля не всегда положительные, они порождают и ответную реакцию:

– семейные традиции могут оказывать и отрицательные явления: деспотизм одного из взрослых членов семьи, алкоголизм, потому что дети не только являются свидетелями негативных явлений и взаимоотношений в семье, но и их участниками, жертвами;

– семейные традиции, обычаи способствуют стабильности в семье и её нравственному здоровью;

– семейные праздники, увлечения, общие интересы сплачивают семью;

– устанавливают не только связь поколений, но и связь человеческих добрых отношений.

Человек должен знать своё родство. Без этого нет корней. Человек должен не только хорошо жить, но при этом чувствовать и ощущать в себе память, связь поколений.

В нравственном воспитании детей народом широко используются традиционные общественные и семейные праздники, праздничные обычаи, обряды, ритуалы. Общественные праздники, как особый способ массового и публичного удовлетворения материальных и духовных потребностей людей, имея гуманистическую направленность, способствуют формированию личности.

В психолого-педагогическом плане традиционные семейные праздники – это совокупность действий членов семьи (их близких родственников, друзей), чаще всего приуроченных к какому-то событию семейного и личного характера и в современной семье – календарной дате.

Дети дошкольного возраста, принимая активное участие в общественных и семейных праздниках, получают эмоциональное удовлетворение, приобщаются к духовным ценностям и приобретают социальный опыт. Поэтому в нравственном воспитании детей дошкольного возраста имеет особое значение использование доброжелательных, ласкательных слов и они оказывают положительное влияние на эмоциональное состояние ребёнка, пробуждают радостное настроение, чувства привязанности к окружающим, нежность, заботу, веру в свои силы и возможности, которые необходимы в усвоении норм и правил поведения, нравственных чувств и представлений.

Готовность родителей к использованию народных традиций, обычаев определяется как состояние (удовлетворенность, интерес, собранность, активность, инициативность, творческий подход), являющееся первичным условием успешного выполнения воспитательной деятельности.

Ведущая система нравственного воспитания детей в семье должно в себя включать следующее:

- воспитание в труде,
- гуманизм,
- учет индивидуальных и психологических особенностей каждого ребёнка,
- систематичность и последовательность в воспитании,
- единство требований ко всем детям со стороны старших членов семьи,

- внимание и уважение к личности каждого ребенка,
- избежание конфликтов.

На нравственное воспитание и развитие детей оказывают влияние:

- стиль семейных взаимоотношений всех членов семьи, социальная направленность родителей,
- их нравственный уровень и авторитет,
- характер труда в семье,
- семейные традиции и обычаи,
- организация досуга и семейного коллектива,
- время общения с детьми и педагогическая культура родителей.

Все они взаимосвязаны и оказывают прямое и косвенное воздействие, независимо от пола и места жительства.

«Чувствовать людей», осмысление своей моральной ценности и общественной значимости у личности формируется благодаря положительной оценке окружающих.

Основой является оптимальная социализация дошкольника. Социализация дошкольника определяет будущие свойства личности, состоящие в преобладании нравственных и интеллектуальных интересов над материальными, которые обозначают в системе мотивов индивидуальную выраженность.

Получая от воспитательного микросоциума позитивные нравственные образцы, нравственные ценности и пропуская их через сознание, чувства и переживания, ребёнок осваивает нравственный опыт, нравственную культуру общества.

Многое зависит от уровня нравственности ближайшего окружения – сверстников, педагогов и родителей, качества нравственного воспитания, характера взаимоотношений с детьми, уровня личностного нравственного роста (Н. Ф. Виноградова, В. Н. Холмогорова, Т. И. Чиркова) [6].

На современном этапе возникает потребность в переосмыслении подходов к определению целей, задач, отбору содержания нравственного воспитания и оценке уровня нравственной воспитанности личности ребёнка старшего дошкольного возраста. В дошкольном возрасте необходимо совершенствовать нравственные способы обогащения нравственного опыта в процессе вхождения ребёнка в мир людей и мир культуры (Л. В. Коломийченко, В. Т. Кудрявцев, В. С. Мухина) [1].

Итак, присвоение личностью многих нравственных правил происходит на основе развития у него понимания различать состояния окружающих его взрослых и сверстников.

Это побуждает проявлять гуманное эмпатическое отношение (сочувствие, заботу, отзывчивость), оказывать содействие в ситуациях эмоционального дискомфорта (А. В. Запорожец, А. Д. Кошелева, Я. З. Неверович, М. И. Лисина, Т. А. Репина и др.) [2].

Активная позиция личности, усвоение нравственных норм и принципов в процессе общественно ценной деятельности в процессе их познания, переживания и личностного принятия — важное условие полного усвоения нравственных норм и принципов.

Практикой доказано, что педагогическая подавленность родителей иногда приводит к серьёзным ошибкам семейного воспитания. Поэтому подготовка родителей к воспитанию детей должна заключаться в повышении уровня их педагогической культуры. На педагогическую культуру родителей накладываются существенный отпечаток идеалы воспитания, представления о воспитанности, так же новые социально-экономические отношения, духовные и материальные потребности людей.

В мире, где идет глобализация развития экономических отношений между государствами на основе политических разногласий, и интенсивно проявляются новые негативно, влияющие факторы, способствующие перерождению человеческих ценностей на основе рыночных отношений.

Осуществление повышения педагогической культуры родителей включает в себя:

- средства массовой информации,
- периодическую печать,
- влияние педагогов воспитательно-образовательных учреждений,
- дошкольные учреждения,
- школы,
- ВУЗы.

Необходимо уделять особое внимание пропаганде народных и семейных традиций и обычаев с учётом возраста родителей и структуры семьи. Учебные заведения являются связывающим звеном в развитии духовно-нравственных ценностей подрастающего поколения.

Нравственная составляющая духовно-нравственного воспитания формируется преимущественно воздействиями на сознание и влияет на внешнее поведение человека, на его отношения к миру природы и миру людей и является результатом воспитания направленности, отражая при этом ценностные ориентации личности.

Сформулированные положения позволяют говорить о духовно-нравственном воспитании как о ведущем направлении воспитания подрастающих поколений.

Ожидаемые результаты духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения, соответственно модели воспитания современных школ:

- наличие у школьника научного мировоззрения;
- наличие нравственного сознания;
- стремление к самореализации;
- стремление к самовоспитанию;
- сформированность мотивов поведения в согласии с высшими принципами нравственности и духовным ценностями.

Духовность есть основа нравственного воспитания.

О «модернизации общественного сознания» говорят с момента выхода стратегической статьи Президента «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». В разделе: Модернизация сознания: что важно сохранить на века и от чего необходимо избавиться как можно скорее?

Если прежде все государственные реформы в стране были направлены на конкретные сферы, принцип работы которых людям более или менее понятен – политика, экономика, то теперь, когда речь зашла о модернизации сознания целого народа такой территориально крупной страны как Казахстан, начались бурные обсуждения – от разговоров на кухнях до публичных высказываний в социальных сетях. Informburo.kz коротко объяснило, что такое модернизация сознания в Казахстане и как она будет работать.

В этой связи актуальным становится поиск технологий, средств, методов социального воспитания, обеспечивающих нравственное развитие и нравственную воспитанность, преодоление негативного поведения, умение оценивать меняющиеся социальные ситуации, что необходимо для успешного вхождения дошкольников в социум. Наша система воспитания реалистична, мы стараемся учить детей абстрактным понятиям, но важнейшей задачей является воспитание личности, готовой к самостоятельной жизни, к человеческому общежитию, способной осуществить правильный выбор.

ЛИТЕРАТУРА

1 Аболин Л. М. Духовно-нравственное развитие личности в событийной деятельности. / Л.М. Аболин, Х.Х. Валиахметов. – Казань : Издательство «Карпол», 2002.

- 2 Абраменкова В. В. Генезис отношений ребёнка в социальной психологии детства. дис. д-ра психол. наук. / В. В. Абраменкова. – М., 2000.
- 3 Абрамова Г. С. Возрастная психология. / Г. С. Абрамова. – М.: Академия, 1997.
- 4 Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. / К. А. Абульханова-Славская. М.: Мысль, 1991.
- 5 Фоменко В. Т. Нетрадиционные системы организации учебного процесса. – Ростов н/Д: ГНМЦ, 1994.
- 6 Янушкевич Ф. Технологии обучения в системе высшего образования / Пер. с польского О.В. Долженко. – М.: Высшая школа, 1996.

ТӨКПЕ ЖӘНЕ ШЕРТПЕ КҮЙ ТАБИҒАТЫ, ОНЫҢ ТАРАҒАН АЙМАҒЫ МЕН СТИЛЬДІК КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЖЫЛЫБАЙ Г.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
МЕРГАЛИЕВ Д. М.
доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Дәстүрлі аспаптық музыка және күйшілік өнер қазақтың халықтық музыка мәдениетінің қос қанаты іспеттес. Қаншама ғасырлар бойы атадан балаға жалғасып келе жатқан күйшілік өнер, әсіресе бүгінгі күнге дейін шашау шықпай бізге жеткен домбыра мен қобызда орындалатын күйлер – дүние жүзінде теңдесі жоқ асыл қазына, ерекше құбылыс. Әр дәуірде ғұмыр кешкен күйшілік өнердің тарлан жүйріктері мен жансыз дүниеге жан бітіріп, тілін бұлбұлша сайратқан дүлдүлдері қаншама, орындаушылық өнердің сан тарау мектептері қаншама!

Домбыра мен қобызға арнап шығармалар жазған халық композиторларын, ұлттық дәстүрді әрі қарай дамытып, аспаптық музыка саласында айтулы еңбектерімен танылған Қазақстан композиторлары. Осыдан соң дәстүрлі күйшілік өнер мектептерін саралай келе Құрманғазы, Дәу-леткерей, Тәттімбет, Абыл, Ықылас, Қазанғап, Дина күйлері.

Мысалға, еуелі Құрманғазы күйшілігі мен күйлеріне шолу жасай келіп, «Сарыарқа» күйіне тоқталсақ. Неше рет жер аударылып, Сібір түрмелеріне қамалып, аяғына кісен салынып, «Кісен ашқан»,

«Түрмеден қашқан» күйлерін шығарған Құрманғазы «бірде түрмеден қашып келе жатып, Арқа, Алатауды басып өтіп, өз еліне жеткен екен, «Сарыарқа», «Алатау» күйлерін сол жерлерде жол-жөне-кей қона-түней жүрген кездерінде шығарыпты» деген әңгімелер бар. Сол әңгіме желісі бойынша Құрманғазы бір түрмеден қашқан жолында Арқадағы атакты күйші Тәттімбетке соғып, күй тартысып, сауық-сайран құрып, ұзақ күндер қадірлі қонағы болыпты. Сонда Тәттімбеттің сый-сияпатына риза болған Құрманғазы Тәттімбетке «Сізге арнаған сыйым болсын» деп осы «Сарыарқа» күйін шығарып, тарту етіпті дейді. «Сарыарқа» күйіне айызы қанып, рақат-танған Тәттімбет, «ендеше мен де саған бір күй арнайын» деп «Көкейкесті» күйін Құрманғазыға арнаған екен. Осыдан соң Тәттімбет Құрманғазының астына жарау ат мінгізіп, жанына жүз қаралы жігіт ертіп, жүз шақырымдай жерге шығартып салдырған екен деседі.

Ал енді «Сарыарқа» күйінің өзіне келетін болсақ, бұл күй тек Құрманғазының ғана емес, жалпы қазақтың ұлттық топырағында туған аспаптық музыкамыздың асқаралы шыңы деуге болады. Сондықтан да Құрманғазы атындағы Мемлекеттік академиялық халық аспаптары оркестрі барлық концерттерін осы күймен аяқтап отырады. Оркестрде осындай жайдың қалыптасуына ықпал еткен қалың көпшілік көрермен қауымының өзі. Себебі, әйгілі Құрманғазы атындағы оркестр концерттерінің бірде-бірінде көпшілік оркестрді «Сарыарқа» күйін орындатпай сахнадан жібермейді, «Сарыарқа» деп залдың әр тұсынан дауыстай қол шапалақтап отырып алатын болған.

1950 - 1956 жылдар аралығында Құрманғазы атындағы оркестр гастрольдік сапармен Қытай халық республикасына бірнеше рет барып, концерттері жоғары бағаланып, үлкен шығармашылық жеңіске жетті. Қытай жерінде өткен сондай алғашқы концерттерінің бірінде «Сарыарқа» күйі орындалғанда зал толы жұрт түгелдей орындарынан түрегеліп тұрып тындапты. Осы жайға куә болғандардың айтуынша тындарман көпшілік қауымның күй басталғаннан-ақ орындарынан ұшып тұруы оны біздің ұлттық өнұранымыз екен деп түсінгендіктерінен болса керек. Міне, күй құдіреті осындай.

Расында да әрі шаттық-қуанышты, әрі жігерлі, фанфармен бір тосын алапат күшті сездіретіндей «Сарыарқа» күйінің кіріспесінің өзі кім-кімді де елең еткізетіндей әсерлі естіледі. Күй үздіксіз алға ұмтылған қуаттылығымен қазақтың дүбірлі кең даласының бүкіл тіршілік-тынысын, елдігі мен еркіндігін, қайтпас қайсарлығы мен ерлігін, құдіретті жойқын күшін танытқандай. Күй толассыз ілгері ұмтылуы арқылы дала төсінде кеудесін желге қарсы тосып, ат

кұлағында ойнап, күйғыта күйіндатып шапқан, ертеңіне сеніммен бет түзеген, өмірсүйгіш қазақтың батырлық мінезінің образын бергендей болады. Былайынша жайбарақат жатқан жомарт тірлікті қазақтың сары даласында тынымсыз өмір өтіп жатқанын және ол халқымыздың елдігі, ар, намыс, абыройы үшін, өмір үшін күреспен өтіп жатқанын білдіретіндей.

Күйдің осынау арындаған алаулы екпіні сарынынан тек ат шабыс, жігер, күрестерді ғана емес, түйдектелген дыбыстар қатарынан сезімге сәуле түсірер лирикалық әуен нышандарын да байқауға болады (нотамен мысалдар келтіре отырып, осы тұста музыкалық талдау жасау қажет).

Бұл күйдің қорытынды бөлігі де (кодасы) ерекше. Мұндағы тақырыпты қорытындылау, түйіндеу тұсында автор бұрын кездеспеген әдіс-амалдарды қолданады. Құрманғазы - «Сарыарқа» күйі арқылы күй құрылысына үлкен жаңалықтар ендіріп, оны орындаушылық ерекшеліктерге де өзгерістер әкеліп, жалпы ұлт аспаптық музыкамыздың одан әрі дамуына зор үлес қосқан адам.

Ал Дәулеткерей 1821 жылдар шамасында бұрынғы Бөкей ордасындағы Қарамола деген жерде дүниеге келген. Ол Құрманғазыдай кедей табынан емес, белгілі төрелер тұқымынан. Әкесі Шығай сұлтан ауқатты адам болған. Шығай Дәулеткерейді Бөкей хандығының қол астындағы ел-жұртты билеп-төстеуші ұлық-әкім болады деп үміттенгенімен Дәулеткерейі әр кездері билік жұмысымен айналысқаны болмаса, оның таңдаған жолы мүлде басқаша, күйшілік өнер жолы еді.

Дәулеткерейдің күйшілік бағыт-бағдары да, қолтаңбасы да Құрманғазыдан өзгеше. Бірақ екі ұлы күйшінің бірін-бірі жақсы білгені, күйшілік өнерде бір-біріне әсер еткені анық. Мысалы, Құрманғазы мен Дәулеткерей бір кездескенінде екеуі күй тартысып отырып, Дәулеткерей өзінің «Бұлбұл» күйін тартады. Сонда Құрманғазы: «Ал енді сен менің «Бұлбұлымды» тындап көр», – деп өз күйін тартады. Құрманғазы күйін тартып болғаннан кейін Дәулеткерей сүйсініп: «Оу, мынауыңыз «Бұлбұл» емес, «Бұлбұлдың құрғыры» ғой депті. Сөйтіп, Құрманғазы сондағы тартқан күй күні бүгін де «Бұлбұлдың құрғыры» аталады.

Жалпы Дәулеткерей – өнер ұлағатымен Бапас атанып, «төре күйлері», «төре тартыс» деген атауларға өзіндік із салып, өзгеше дәстүрді қалыптастырған ұлы күйші-композиторлардың бірі. Сондықтан да оның күйлерінің құрылысы, тақырып мазмұны мен образдық өрнектері өзгеше болып келеді.

Мысалы, Дәулеткерейдің «Жігер» аталатын күйі - күйшінің; халық тағдырын ойлап, сол кездегі қоғамдық-әлеуметтік жағдайға, отаршылдық саясатқа қарсы қыр көрсете наразылық білдіруі, тіпті өзі өскен сұлтандық ортаға да қырын қабақ танытқандай философиялық ойын білдіретін Дәулет-керей шығармашылығындағы ең шоқтығы биік туынды.

Дәулеткерей мұнда айтар ойын Құрманғазыдай тура маңдайға ұрып, көзге шұқып дегендей етіп емес, сабырлы салмақпен астарлай жеткізеді. Ол жөнінде А. Жұбанов: «Бұл күйде босана алмай, булығып жатқан алапат күш, жалыны мол жігер бар. Сірә, күйші іште тұнған наразылық сезімін, нар төуекел деп бірден ашып тастамай, қабақпен, ыммен шымырлата жеткізген тәрізді», – деп жазады.

«Бұл күйдің атын «Жігер» деп неге қойды екен?» – деп А. Затаевич әуелі сұрақ қойып ойланады да, әрі қарай өзінің топшылауын былайша білдіреді: «Егер біз жігер дегенді күш-қуат деп түсінсек, күйдің өн бойында тасып-төгіліп, кемерінен асып бара жатқан ештеңе жоқ. Оның орнына сырт көзге жай қалыптағы жігер суреті бар, яғни мұнда тақсирет көрген ержүрек жанның сабырлы да салмақты, салиқалы тебіреніс-толғанысы шаң береді».

Бұл қазақ күйлерінің ішіндегі ең ұзақ күйге жатады. Күй құрылысында тақырыпты бірнеше рет қайталауы, оны ортаңғы буында, кіші сағада дүркін-дүркін әр түрлі желіде дамытуы, үлкен сағадағы екінші октаваның «ре» пернесіне баруы, төре тартыс күйлерінің құрылымдық даму жолдарына қосқан Дәулеткерейдің жетістігі деп түсінген жан. Күй тақырыбы пунктирлі ырғақпен синкопа, алты сегіздік, екі сегіздік, ширектік сияқты ноталық ұзақтықтарды қолдану арқылы дамиды. Буындар мен сағаларға бірнеше рет орала қайталап келу арқылы автор өз ойларын әр қырынан дамыта отырып, кейде өкініш, кейде сағыныш, кейде қажырлылық пен жігерлілік иіндерін жан-жақты көрсетіп, адам өмірінде күрсіністі сәттер де, қайғылы халдер де кездеседі, жарқын күндерге жеткізер даңғыл жол жоқ, бірақ оған барар жолда халқымыздың бойындағы қажыр-қайраты мен жігері сақталуы керек дегенге меңзейді.

Музыка табиғат сұлулығын, адамның жан тебіресінін сыртқы сұлулық пен ішкі жарасымдылықты асқақ сезіммен суреттеп бере алатын күдіреті бар күрделі өнер. Музыка өнерінде осы айтқанымызға күйлер жатады. Күйлер өзінің дәстүрлік орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты орындалу мәнеріне, құрылыс тәсілдеріне, қағыс түріне, саз әуені мен екпін ырғағына қарай негізінен екі үлкен мектепке жатады. Олар төкпе күйлер, шертпе күйлер деп аталады. Оның

біріншісі төкпе күйлерге музыкалық образы жағынан симфониялық сипатты бейнелейтін, көбіне тез қарқында орындалатын Қазақстанның батыс өңіріндегі күйлер жатады. Шертпе күйлерге құрылымы жағынан адамның ішкі жан сезімін тербететін әуендері күйдің атына сай ауызекі әнгімелеп отырғандай тыңдаушысына ұғымды, екі ішекті алма кезек сұқ саусақпен шертіп орындау түрлерімен асықпай орта екпінде баяндалатын күйлер жатады.

Дина Нұрпейіс келіні Батыс Қазақстан облысы Жаңақала ауданындағы Бекетай деген жерде 1861 жылы дүниеге келген. Ол туа біткен дарынының арқасында тоғыз жасар кезінде-ақ күйшілік өнерді еркін меңгеріп, әйгілі күйшілер Дәулеткерей, Байжұма, Баламайсан күйлерін нақышына келтіре тартып, ел ішінде «домбырашы қыз» атанады. Динаның тізгіннің екі ұшындай екі ұлы мектебі бар. Оның, бірі Құрманғазы да, екіншісі: – Дәулеткерей. Осы екі үлкен мектептен үлгі-өнеге алған Дина Құрманғазының өршіл рухы мен Дәулеткерейдің сыршылдық жүрек сезімін өз шығармаларында ұштастыра білген. Сонымен қатар Дина сол мектептер шеңберімен ғана шектелмей, әрі қарай өзіндік жол тауып, өзінің, шығармашылық қолтаңбасын қалыптастырған.

Тоғыз жасар Динаның күйшілігі Құрманғазыдай ұлы тұлғаның назарына ілігіп, күй атасы оны арнайы іздеп келіп жолығуының өзі Динаның біртуар үлкен өнер иесі екенін танытса керек.

Жұртшылыққа әйгілі Дәулеткерейдің «Бұлбұл», Құрманғазының «Бұлбұлдың құрғыры», Динаның «Бұлбұл» күйлері бар. Дәулеткерейдің «Бұлбұлына» еліктеп шығарған Динаның «Бұлбұлы» одан мүлде бөлек өзгеше түрге ие болған. Жалпы өзіндік сипат алған Дина күйлері ғана емес, ол күй тартудың да өзіндік мәнерін жасап қалыптастырған. Тоғыз жасынан он тоғызға келгенге – дейін Дина – Құрманғазы баулуында, Дәулеткерей ықпалында болса да, ол ұстаздар төлімінен үлгі ала отырып, өзіндік сүрлеу жолын салған шебер талант иесі болған күйші.

Енді Динаның «Бұлбұл» күйі жөнінде аздап тоқтала кетейік. Құрманғазының да, жоғарыда айтқандай, Дәулеткерейдің де, Динаның да алған тақырыптары бір – «Бұлбұл», алға қойған мақсаттары да бірдей. Сөйте тұра, Динаның «Бұлбұлында» ұстаздарының күйлеріне қарағанда бұлбұлдың сайрауы дәлме-дәл, анық естіледі. Динаның «Бұлбұлында» құстың сайраған үні тек жалаң түрде ғана емес, сезімнің еркіндігі ой-арман желілерімен ұштастырыла берілген. Қуаныш ләззаты мен бақыт рақатын білдіретін тұстары да бар. Мұнда автор дәстүрді сақтай отырып, асқан шеберлікпен ұсақ ноталар арқылы, ерекше қағыстар

арқылы бұлбұлдың сайрағанын бейнелейтін, табиғат сұлулығын айшықтайтын образды сурет жасайды.

Динаның бұдан басқа да: «Ана бұйрығы», «Әсем қоңыр», «Байжұма», «Бозшолақ», «Домалатпай», «Женіс», «Жігер», «Кербез», «Көгентүп», «Көкөніс», «Қарақасқа ат», «Қосалқа», «Мендікара», «Науысқы», «Он алтыншы жыл», «Өттің дәурен», «Сегізінші март», «Тойбастар», «Шынар» тағы сол сияқты толып жатқан күйлері бар.

Шертпе күйлер ежелден Қазақстанның Шығысы Алтай, Тарбағатай, арқа елінің Шыңғыстау мен Баянтау, Қарқаралы мен Ұлытау өңірінен бастап Жетісу, Қаратау және Сыр бойына дейін ел арасында кеңінен тарап, орындалып келген. Ел арасында «Шертпе күй» деп те «Нақысты күй» депте аталған. Қазақтағы «Сыр шерту», «Көңіл күйін шерту» деген сөздерге шертпе күйлер өзінің аты жағынан ғана емес, ішкі әуендік құрылым мазмұны жағынан да үйлесіп отырады.

Күйлердің орындаушылық ерекшеліктерін, олардың екі үлкен мектепке бөлініп: шертпе күйлер, төкпе күйлер болып дараланатынын сөз еткенде, екі мектептің де басында тұрған ұлы күйшілерді атамай болмайды. Олар 19 ғасырда өмір сүріп, артына өшпес мұра қалдырып кеткен халық композиторлары Құрманғазы мен Тәттімбет. Бірі төкпе күйдің, бірі шертпе күйдің алғашқы негізін қалап, қалыптастырып кеткен тұлғалар.

Шертпе күйдің атасы саналатын Тәттімбеттің қазақтың аспаптық музыкасы мен дәстүрлі күйшілік өнердегі алатын орны ерекше. Тәттімбет Қарағанды облысы, Қу ауданындағы Мөшеке бұлағы деген жерде 1817 жылдар шамасында өмірге келіпті. Мөшеке Тәттімбеттің атасы көрінеді. Бұлақтың Мөшеке атануының өзі де тегін емес. Кез келген адамға жер атын тели бермесі анық. Ел аузындағы аңыз-әңгімелерге қарағанда, Тәттімбеттің атасы Мөшеке ойға жүйрік, сөзге шешен, тапқыр да өрелі адам болса керек. Сондай ата тәлімін алып, өзі де зерделі туған Тәттімбет те тек асқан дәулескер күйші ғана емес, әрі арынды ақын, зерек ойлы, өткір тілді шешен адам болған деседі. Оның мұндай қасиеттері талай алқалы жиындарда, небір адуын, арынды ақсүйектер, белгілі де беделді топтар бас қосула-рында ақындық, тапқырлық, шешендік өнерімен танылған. Тәттімбет Дәулеткерей сияқты малбасы түгел, ауқаттылар әулетінен болғандықтан оның арақатынастық ортасының да, араластық аумағының да шекаралық ауқымы өте үлкен болған. Тәттімбет Қазанғапұлы - қазақ жерінің Орталық, Шығыс, Оңтүстік өңірлеріне ең тамаша талант иесі ретінде танылған күйші-композитор. Сондай-ақ ол - бүкіл қазақ жұртына әйгілі бұлбұл жүйріктері: Жана, Шөже, Кемпірбай, Біржан сал, Жаяу

Мұса, Жанай, Орынбай сияқты әнші-ақындармен, Тоқа, Ықылас, Итаяқ, Шашақ тәрізді дүлдүл күйшілерімен, Құнанбай, Алшынбай, Ерден, Шыңғыс, Шорманның Мұсасы, Ыбырай сияқты ел басқарған лауазымды адамдармен аралас-құраластықта болып, қадірлес-сыйлас болған адам. Керек десеніз, ол II Александр патшаны таққа отырғызу салтанатына (Омбы генерал-губернаторының құзырымен болса керек) қатысады. Омбы генерал-губернаторын атаудағы себебіміз - А. Жұбанов айтуынша, Шорманның Мұсасы, Қыпшақ Ыбырайлар сияқты айтулы адамдар ғана шақырылған генерал-губернатор жиынында Алшынбай би орнына барған Тәттімбет өзгелерден озық ділмар шешендігімен де, білгірлік дипломатиясымен де, күйшілік өнерімен де көзге түсіп, генералдың ықылас-ілтипатына бөленеді. Сондықтан да әрі дәулеттілер әулетінен саналатын, әрі әлгіндей атақ-абыйға ие болған Тәттімбеттің патшаның таққа отыру тойына баруы кездейсоқтық емес деп ойлаймыз. Сонымен бірге, бұл жай Тәттімбеттің аса дарынды, дарабоз күйші болумен қатар, халық қамындағы әлеуметтік мәселелерге де, ел басқару жұмыстарына да араласқан көкірек көзі ашық, білгір, қайраткер адам болғанын дәлелдесе керек.

Ал Тәттімбеттің күйшілік өнеріне келсек, өзіндік шертпе күй дәстүрінің қалыптасуына жол ашқан, осы саладағы ең, соқталы, аса көрнекті ірі тұлға. Тәттімбет домбырада күй тартудың, оң бұрау, теріс бұрау, шалыс бұрау, қалыс бұрау, қосақ бұрау сияқты техникалық түрлерін ендіріп, өзінің сондай тәсілдермен орындалатын көптеген күйлерін үлгі-өнеге етіп шығарған. Қазақ халқының дәстүрлі аспаптық музыкасының алтын қорына енген Тәттімбеттің шоқтығы биік шығармаларының бірі – «Саржайлау» күйі. Бұл күй – Арқа өңіріндегі күй тарту дәстүрінде өзінің құрылысы жағынан да, көркемдік суреттелуінің мазмұнға бай өрнектелуі жағынан да кең тынысты, өсем, сұлулық сымбатымен адамның жан дүниесін баурап алатын кесек туынды. Күйдің өне бойындағы алуан түрлі әшекейлі өрнектермен өрілген лирикалық өсем әуен тындаушыны рақат сезімге бөлегендей. Күйде табиғат тылсымының әдемі өрнекті сымбаттық сипаты мен адамдар тыныс-тіршілігінің жарастығы көріністерінің қосарлы желімен қатар үндесе үйлесім тапқанын ұққандаймыз.

Күй екі ішекті жеке-жеке қағу немесе керек жерінде қос ішекті оң қолмен түйдектете қағу тәсілімен орындалады. Күй буындарының ара-арасындағы қайырымдар арқылы шығарма шумақтық түрге ойысқандай болады. Бірақ байыптай барлап қарағанда, күй сол біртұтас лирикалық ба-ғытынан ауытқымай, дамыған түрін бейнелейді. Ал шығарманың соңындағы қорытынды үзіндіде (кодада) күйдің негізгі

желісінде кездеспеген жаңаша бір сөз сарынымен аяқталады. Қалай болғанда да Тәттімбеттің «Саржайлау» күйі – табиғаттың саялы тылсымы аясымен астаса, жарасымдылықпен ғұмыр кешіп жатқан адамдар болмысынан философиялық ой түйіндейтін өресі биік туынды.

Абыл Тарақұлы Маңқыстау өңірінің Оймауыт, Желтау деген жерінде дүниеге келген. Бір дерек бойышпа 1800-1872 жылдарда, екінші деректе 1820–1892 жылдар аралығында өмір сүрген күйші. Қалай болғанда да, 72 жыл өмір сүріп, өз жерінде қайтыс болған. Әкесі Тарақ ауқаттылар әулетінен, содан да Абыл әке дәулетінің арқасында дүниеден еш таршылық көрмей, ертерек айыл тартып ат мініп, еркін түлеп, ел аралап, өнерлі адамдарды көріп-біліп, әңгіме, өлең-жыр, күйлерін тындап өсті. Ол өзінің өнерге ден қойып, әнші-күйші, саятшыл сал-серілерімен етене жақын, қоян-қолтық араласып кетуі нәтижесінде көп жайларға қанығып, өзі де солардай болуға ынтыға құштарланды. Сондай өнер өлкесімен қауышқан сапарларында ол тек Маңқыстау, Атырау аймақтары ғана емес, Хиуа, Қарақалпақ, Түрікмен жерлерін де еркін аралаған кісі. Соның арқасында Абыл қазақ, өзбек, қарақалпақ, түрікмен халықтарының өнерімен, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, тұрмыс-тіршілігімен жете таныс болған, өзінің күйшілік-орындаушылық, сазгерлігімен қоса олардың да музыкалық өнерлерін бойына сіңіре білген. Мәселен, ол түрікмен дутарында да қазақтың домбырасымен бірдей кез келген күйді орындай беретін болған.

Өзін шынайы күйшімін деп есептеген адамдардың бәрі меңгеруге тиісті «алпыс екі тармақты Ақжеленді» Абыл түгелдей жетік меңгеріп, оларға өз «Ақжеленін» қосып тартқан. Абылдың «Ақжеленінен» басқа «Ақсақ құлан», «Өренжанның шалқымасы», «Кенес», «Нарату», «Абыл» деген тағы басқа күйлері болған. Сол күйлерінің ішіндегі ең көңіл аударып, зер салатын қызықтысы автордың өз атымен аталатын «Абыл» күйі. Бұл күй туралы А. Жұбанов былайша ой толғайды: «1858-1859 жылдар тарихта «жыл ауа» атанған оқиғалар болады. Билеушілер салған ауыр салықтан халық қиналды. Ел ішінде ірілі-ұсақты көтерілістер болады. Халыққа ауырлық түседі. Осы оқиғаларды көріп-біліп отырған Абыл билеуші топтың бұл ісіне ашулы ыза мен ауыр салықтан қиналған жарлыларға жан ашу ретінде күй шығарды. Автор ол күйіне ат бермеген. Ел ішіне «Абыл» атымен (осы оқиғаға арнаған Абылдың күйі дегенді білдірсе керек) жайылған бұл күй Абыл шығармашылығының шыңы және ақырғысы болып есептеледі. Оның бұдан соңғы күйлері бізге мәлімсіз».

Енді бұл күй туралы А.Затаевич пайымдауларына келсек, ол былайша баяндалады: «Басталуы, аяқ алысы ауыр, зілді, салмақты

болып келгенімен аздан соң ол құлашын кең тастап, аспандап, өзінің қарқынды күшін көрсетеді. Мұндай сипат бұл тектес шығармаларда сирек кезігетін жайт. Енді өткінші бөлімнен кейін күйдің нәзік, майда әуенді екінші бөлімі басталады. Мұнан соңғы өрістеу негізгі элементтерден құралып, шалқыған кең толқумен жүрісі жайлап барып бітеді. Бұл пьесаның құрылысы оның негізінде бір поэтикалық бағдарламасы болғанын анықтайды. Бірақ не екенін мен біле алмадым. Дегенен бұл музыкалық поэманың кейіпкері тарихта шын болған. Орал жене Адай қазақтарының көпшілігі болып есептелетін Байұлы табынан (руынан) шыққан Абыл екені даусыз.

Байқап қарасақ, екі ғұлама ғалымның айтқан ойларында ауытқитындай алшақтық жоқ. Мысалы, А. Затаевич: «Басталуы зілді» – дейді, А. Жұбанов «Ел ішінде ірілі-ұсақты көтеріліс болады» – деп халықтың буырқанған ашу-ызасының қуат-күшін білдіретінімен дәлелдей түседі. А. Затаевич: «Өткінші бөлімнен кейін күйдің нәзік, майда әуенді екінші бөлімі басталады» – деген болса, А. Жұбанов: «Абыл ауыр салықтан қиналған жарлыларға жан ашу ретінде күй шығарды» – деп ол ойды да құптай түседі. А. Жұбанов: «Автор өзі ол күйіне ат бермеген. Ел ішіне «Абыл» атымен жайылған күй» – деген сөзін А. Затаевич те: «Бұл музыкалық поэманың кейіпкері Абыл екені даусыз» деп қуаттай қостайды. Демек, «Абыл» күйі – адам өмірі мен тұрмыс-тіршілігін, сонымен байланысты туған ой-сезім толғаныс-тебіреністері мен іс-әрекеттерін бейнелейтін философиялық күй. Күй құрылысының бір ерекшелігі негізгі тақырыптан кейін сол тақырыпты орта буында әуелі «ми», одан соң «фа» пернелерінде екі рет қайта дамытады. Ал үлкен сағадан кейін дәстүр бойынша орта буын қайтып оралмастан кең толқулы үнмен баяулап барып аяқталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қалиев С., Жарықбаев Қ. «Қазақ тәлім – тәрбиесі». – Алматы : Санат, 1995.
- 2 Сабитова Т. Көңілді әуендер. Екінші жинақ. – Алматы : «Өнер» баспасы, 1985.
- 3 Кұлманова Ш. Б. Музыка пәнінің бағдарламалар жинағы. Алматы, 1996.
- 4 Құрманбаева Л. Т. Мәдениетіндегі дүние суреттемелерінің рәміздік негіздері. Автореферат. Алматы. 2004.
- 5 М. Ш. Өмірбекова. Ою-өрнек салып үйрен. Қазақ халқының дәстүрлі өнері «Алматыкітап» ААҚ. 2004.

- 6 Мансуров А.Н. Педагогика және өнер журналы. 2008.
- 7 Кұлманова Ш., Оразалиева М., Сүлейменова Б. Ән-күй бағдарламасы мен әдістемелік нұсқаулары. 1-2-сынып Алматы, 1996.

КАЗАХСТАНСКАЯ МУЛЬТИПЛИКАЦИЯ

КАИРБАЕВ Е. Б.

начальник, Отдел дистанционного обучения и IT-promotion,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ОНАЛКАН А. К.

инженер-программист, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

«Почему у ласточки хвост рожками» – рисованный мультипликационный фильм 1967 года, который создал режиссёр Амен Хайдаров на студии «Казахфильм» по мотивам казахской народной сказки. К мультфильму было сделано два варианта озвучания: на русском и казахском языках [1].

Рисунок 1 – Кадр из мультфильма
«Почему у ласточки хвост рожками»

Все явления в искусстве связаны с именами конкретных личностей. Казахской мультипликации в этом смысле повезло: нашелся человек, который был одержим этой идеей. Алматинский художник-фронтвик Амен Хайдаров поступил на очное отделение мультипликации ВГИКа в возрасте 35 лет. После его окончания в 1965 году он получил направление на киностудию «Казахфильм».

Известный советский режиссер, постановщик фильма «Мать» Всеволод Пудовкин сказал о своем учителе Льве Кулешове: «Если мы делаем кино, то Кулешов сделал кинематографию». Об Амене Хайдарове можно сказать то же самое: он сделал казахскую мультипликацию. В 70-е годы она стала заметным явлением в Союзе. Из республик Центральной Азии в Казахстан приезжали учиться ремеслу мультипликации. Здесь, в Алматы, родилась алтайская мультипликация, наши мультипликаторы помогли увидеть свет первому кыргызскому мультфильму. Самая же первая картина не только Амена Хайдарова, но и вообще казахской мультипликации - «Почему у ласточки хвост рожками?» – произвела фурор.

На всесоюзном кинофестивале она получила второй приз, на фестивале мультфильмов в Нью-Йорке – «Бронзовый Праксиноскоп». Фильм был куплен 48 странами, имел хороший прокат. Секрет большого успеха нашего первого мультфильма, по мнению кинокритика Андрея Черненко, помимо захватывающего сюжета, заключается еще и в его народности, в неразрывной связи с национальным фольклором, изобразительным искусством и музыкой. Так, музыкальная тема Ласточки, носительницы добра, исполняется в картине на домбре, а изобразительная пластика фильма показана через казахский ковровый орнамент [2].

Рисунок 2 – Амен Абжанович Хайдаров

За минувшие десятилетия отечественные мультипликаторы создали более 200 анимационных фильмов, среди которых и лауреаты международных конкурсов. К 50-летию анимационного кино Нацбанк выпустил памятную серебряную монету, а «Казпочта» – юбилейную

марку. Но это не скрывает того безрадостного факта, что наш мультпродукт малозаметен и редок даже на собственном рынке [3].

Государственный заказ – единственный инструмент, который позволяет казахстанской мультипликации оставаться на плаву. Эту систему в общих чертах «Капитал.kz» описал Адай Абельдинов, руководитель ТПО «Анимационное кино» при «Казахфильме». По его словам, министерство культуры заказывает студиям проекты, которые создаются на государственные же деньги. Некоторым производителям везет найти другой источник денег. Например, шымкентская студия «Сак» нашла альтернативный источник все тех же государственных денег – областной акимат. Студия Dala Animation сотрудничает с телеканалом «Балапан». Особняком стоит студия Animator Pro, которая получила заказ на создание международного мультсериала «Буренка Даша». Таким образом, государство – единственный модератор процесса, определяющий не только бюджет, но и степень творческой свободы художников и сценаристов.

Нельзя сидеть на «игле» государственных денег, предупреждает Гали Мырзашев, президент Ассоциации анимационного кино Казахстана. «Когда заказчик мультфильма – чиновник, человек без вкуса, это разрушает профессиональные качества работников студий», – считает он. При этом Гали Мырзашев признает, что анимационное кино находится в непростой ситуации во всем мире. За исключением студий США, для которых рынок – весь мир, остальные страны вынуждены поддерживать своих производителей. Студии Европы, Китая, Японии и России в первую очередь работают на внутренний рынок и потому требуют господдержки [3].

Рисунок 3 – Мырзашев Гали (Салимгали) Касымханович

В вопросе возрождения казахской мультипликации есть два очень важных и, в принципе, очевидных фактора, которые

необходимо соблности. Это финансы и кадры. Как говорил Дисней в свое время: «Я набираю сто человек, если из них два-три человека толковых выйдет, то это уже большой процент». И на самом деле соотношение такое. Но мы готовим специалистов широкого профиля. То есть он и аниматор, и исполнитель, и художник-постановщик, соответственно, и режиссер. Конечно, они сразу не могут все найти себя. Но я знаю, что наши ребята не остаются на обочине, в той или иной мере они востребованы и работают. Сейчас все постепенно восстанавливается. Даже те люди, кто в середине 90-х ушел работать по другому профилю, сейчас постепенно на эту орбиту возвращаются. О кадровом голоде говорят и на «Казахфильме» [4].

В заключение хотелось бы подвести итог. В рамках программы «Рухани жаңғыру» необходимо проводить курсы по анимации. И ставить цель создать новых национальных героев анимации, то есть создание национального мультбренда, чтобы не рисовать только про Алдар Косе и батыров.

ЛИТЕРАТУРА

1 Электронный ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/Почему_у_ласточки_хвост_рожками

2 Электронный ресурс: https://www.inform.kz/ru/pervyy-kazahskiy-mul-tfil-m-rochemu-u-lastochki-hvost-rozhkami-otmetil-45-letie_a2517881

3 Электронный ресурс: <https://kapital.kz/economic/69532/chto-proishodit-s-multiplikaciej-v-kazahstane.html>

4 Электронный ресурс: <https://www.zakon.kz/4492697-kazahstanskaja-animacija-period.html>

ҚАЗАҚ МУЗЫКА МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӨРКЕНДЕУІ

КАШКАНОВА Р.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ ұлт болып құрылғаннан бастап еліміздің төл музыкасы бірге дамыды. Ән-күй арқылы әдет-ғұрып, дәстүрлі салт-сана ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, көшпелі халқымыздың рухани мәдениетіне айналды. Әлдилеген сәбиден бастап қарттарымызға дейін қуаныш пен мұның

музыка арқылы жеткізді. Бесік жыры, қыз ұзату, келін түсіру, сүндет той, т.б ойын-сауық, ән-күймен әсерленіп отырды. Әсіресе, лирикалық-әлеуметтік тақырыпқа арналған оқиғалы желіде туған, формасы күрделі музыкалар орындаушылығы жағынан мықты шеберлікті қажет етті. Қазақ халқының ақын, жырау, жыршы, әнші, өлеңші, күйшілері музыкалық мәдениеттің негізін қалады.

Сондықтан да болар, шеттен келген адамдар XVIII-XIX ғасырлар бойы қазақ халқының өмірі мен салтын бақылап, халықтың өнерге деген қабілетін, суырып-салма ақындығын, еңбектеген баласынан еңкейген қартына дейін ән-күйге деген әуестігіне таңдана қараған.

Ерте заманнан бүгінгі күндерге дейін әуен және ән өнерінің шыққаны туралы қазақ халқының аңызы бар. Бұл аңыз бойынша, әуеде қалықтаған құдыретті ән көшпенді қазақтың ұлы даласынан ұшып бара жатып төмендеген, сондықтан оны естіген халықтың табиғатынан бойына музыкалық қабілеті дарыған.

Тағы да бір халықтың айтуында «Жаратқан Тәңір әр қазақтың жанына туылғанынан күйдің бөлшегін салған», – дейді [1].

Қазақ халқы әр қоғам мүшелерінің жас ерекшеліктеріне қарай, әуен аспаптары, оның түрлері, құрамы және орындау ерекшеліктерін қалыптастыра білген. Жас балалар шеберлердің қолымен жасалған, сыртын жытыр бояулармен бояп, әр түрлі өрнектермен өшекейлеген, әр түрлі аңдардың, құстардың, балықтардың, үй жануарларының бейнесіндегі саз балшықтан жасалған үрмелі аспаптармен ойнап, үйренген. Олар осындай әуен құшағында, анасының бесік жырымен, үлкендердің өсиет-өлеңдерін тындап, өмірге деген көзқарастары қалыптасып, үлкен өмірге аяқ басқан. Содан соң жастардың әуезге, әнге деген білімдері мен шеберліктері әртүрлі отырыстарда қайым-айтыс, тартыс, қара өлең айту арқылы шыңдалып отырған. Есейе келе ән қорына махаббат әуендері, тойларда айтылатын жар-жар, қалыңдықтың қоштасуы әні және де аңшылардың аңға шығарда, сарбаз әскерлердің жорыққа аттанарда қолданған – дабыл, дауылпаз, шындауыл секілді аспаптардың үндері мен толықтырылып отырған. Ал, үлкендер өз ән-күйлерінде елдің бірлігі, халықтың мұң-мұқтажы, салт-дәстүрі мен айтыстарды өз руларының жеңіс, жетістіктерін жырға қосып жырлаған. Ақсақал, қариялар әуен арқылы жастарға өнеге-өсиет, өмірдің өткінші, бақыттың баянсыз, жалындаған жастықтың да жастығы қисайып, қарттықтың кіретінін терең ойланып, түсінуге шақырған.

Міне, ғасырлар бойы көшпенді қазақ халқының жылдан-жылға, ұрпақтан-ұрпаққа қалдырып келе жатқан ән-әуен өнері осындай

болса керек. Сондықтан да бұл халқымыздың тарихында ерекше орын алмақ.

XX ғасырдың басына дейін, қазақ халқының рухани байлығы өкеден балаға, ұстаздан шәкіртке, өткеннен болашаққа тек ауызба-ауыз беріліп отырған. Көшпенді, жартылай көшпенді өмір де халықтың музыкалық дәстүр мен саз аспаптарын, сондай-ақ көркем өнердің бір тамаша үлгісі ретінде ауызша және ақындық өнердің дамып қалыптасуына өз әсерін тигізді.

Бастапқы даму кезеңінде халық музыкасы діни және тұрмыс-салт, дәстүр сабақтастығын жырлауға арналған құрал ретінде қаралды. Қазақ халқының ұлттық этнос ретінде қалыптасу кезеңінде жыраулардың жыр толғаулары көбінесе ата-баба дәстүрімен батырлық-ерлікті дәріптеуге көп арналған. Қыл қобыз бен домбыраның сүйемелдеуімен орындалатын мыңнан аса жыр жолдары төгілген, жүзден аса маржан жырлар халық есінде жатталып қалған. Қазақ халқының бұрынғы және қазіргі тарихында ойып орын алатын «Қобыланды», «Алпамыс», «Ер -Тарғын», «Қамбар батыр», «Қыз Жібек», «Қозы-Көрпеш-Баян -Сұлу», «Еңлік-Кебек» және ерліктің белгісі, ұлттың алтын қазынасы ретінде жеткен.

Кейінірек пайда болған күй өнері де өзінің тылсым табиғатымен тәнті еткен. Дәстүрлі жыр өнері мен құдіретті күй өнерінің бастауында әрине қыл қобызын арқалаған Қорқыт бабамыздың тұрғаны айдан анық.

Кейбір күйлерден тірі табиғаттың тылсым үнімен қоса өмір мен өлімді, тіршіліктің мағынасына үңілген ұлылықты сезінгендей боласын. Бірақ барлық дерлік күйлерден қайталана естілетін әуен-бұл тәңірге жалбарыну, ұрпаққа өсиет, ата-бабалар дәстүрі, табиғат тылсым күштері мен аруақтарға арнаулар.

Домбыра мен сыбызғы аспаптарының даму тарихы ғасырлар қойнауына терең кетеді. Көне қала Хорезмге жасаған археологиялық қазбалар кезінде табылған екі ішекті музыкалық аспаптарда ойнап отырған мүсіндер, домбыраның шығу тарихының көнеден басталатындығының куәсі. Ғалымдардың пайымдауынша, 2000 жыл бұрын пайда болған Хорезм екі ішекті аспаптарының қазақ домбырасымен тәркіндес екендігі және бұл аспаптардың Қазақстан территориясында пайда болған ежелгі көшпенділердің алғашқы аспаптары екені анықталып отыр.

Домбыра мен сыбызғы саздарының ежелгі үлгілері ретінде жеткен күй дастандары өте көп. Мысалы, «Аққу», «Қаз», «Нар», «Ақсақ құлан», «Ақсақ қыз», «Жорға аю», және қайғы-мұңға толы «Зарлау»,

«Жетім қыз». Бұл күйлерде ежелгі көшпенділердің діни, салт-дәстүрі, қуаныш-қайғысы мыңдаған ғасырлар бойы сақталып, бізге жеткен..

Тек XIX ғасырда қазақ музыкасы діни әуендерден арылып, толық қанды көркемөнер саласы болып дами бастады. Осы кезеңде аспаптар ақындар айтысы, өлең өнері халық арасында кеңінен тарап, рухани қолдау тауып, қарқынды алға басты. Әртүрлі жанрлар қалыптаса бастады.

Кең байтақ Қазақстан өңірінде әр түрлі сазгерлер мен орындаушылар мектебі ашылып, әр өлкелердің әуендері жарық көрді.

Мәселен, Батыс Қазақстан төкпе күйдің отаны саналса, Сарыарқа өңірі дәстүрлі ән орталығы, оңтүстік өңір жыраулық, шешендік сөз өнері, ал Жетісу ақындар айтысын дамытты. Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Қазанғап, Дина, Біржан, Ақан, Жаяу Мұса, Естай, Ыбырай, Нартай, Мәди, Мұхит, Абай, Кенен Әзірбаев аттары тек қазақтың емес, әлем музыка мәдениетінде ойып орын алған.

Олардың шығармашылығы өзіндік жарқын стилімен және музыкалық қайталанбас таңбаларымен қазақ классикалық музыка мәдениетінің мақтанышына айналды.

Қара халықты құдыретті музыка үнімен сусындата отырып, олардың өздері де халық арасында үлкен құрмет пен ілтипатқа ие болған. Олардың ең талантты, үздіктеріне халық сал, сері атағын берген.

XIX-шы ғасырдың қазақ кәсіби музыканттары өздерінің музыкалық шығармаларын орындауымен қатар, сөз өнері, импровизация, өте жоғары дәрежедегі вокалдық техника, музыкалық аспаптарда виртуоздық орындауымен, театр және цирк өнерінің элементтерін араластырғаны орта ғасырдағы Батыс Еуропа музыканттар арасында дамыған жанрлар, трубадур, трувер, мейстер, миннзингерлер өнерімен бір дәрежеде қарастыруға болады [3].

XX-шы ғасырда қазақ музыка мәдениеті музыкалық жаңа формалар және жанрлармен байытылды. Азғантай уақыт аралығында бүкіл классикалық Еуропа музыка өнерін-операны, симфонияны, балетті, контатаны, ораторияны, ансамбльді, оркестрді, хор орындаушылық формасын меңгеріп қана қоймай, жазбаша типтегі музыка өнерінің жаңа кәсіби сазгерлік мектептерін ашты.

XX-шы ғасырдың 30-40 жылдары қазақ ұлттық мәтінді музыкамен және еуропалық классикалық музыканы -органикалық синтез жасау арқылы қазақ опера өнерінде Е. Брусиловскийдің «Қыз Жібегі», А. Жұбанов пен Л. Хамидидің «Абайы», М. Төлебаевтың «Біржан мен Сара» классикалық туындылар дүниеге келді. Бұл туындылардың

драматургиялық және музыкалық негізі қазақ фольклоры мен ауызша кәсіби музыканың бай қорынан алынған болатын.

60-70-ші жылдары республикада еуропалық аспаптық музыканың қиын жанры- симфонияның дамыған уақыты. Формасы жағынан классикалық симфонияға келетін Ғ. Жұбанова мен К.Кужамьяровтың симфониялық күй синтезі өмірге келді.

Әсіресе ғалым- фольклорист Б. Сарыбаев жаңғыртқан қазақ халқының ежелгі ұмыт болған музыка аспаптарын құрамына енгізген «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық оркестрі халық арасында үлкен беделге ие болды. Бұл жерде оркестрдің басшысы- дирижері, сазгер, домбырашы Н. Тілендиевтың сіңірген еңбегі өте зор.

Қазіргі заманда Қазақстанда музыка өнері әр түрлі салада дамып келе жатыр. Еуропалық орындаушылық және композиторлық творчестволық жанрдан басқа республикамызда басқа рок, эстрада, джаз және әлемдік діни музыкалық концессиясы, фольклор, ауызша кәсіби орындаушылық шеберліктері дамыған ұйғыр, неміс, көріс, дұңған, орыс, татар музыкалық ұжымдары бар.

Қазақстан -орындаушылық таланттары жағынан әлемдік классикалық музыка дәрежесіне көтерілген Е. Серкебаев, Б. Төлегенова, Г. Есимова, Ә. Дінішев, Г. Қыдырбекова, А. Мусаходжаева, Ж. Әубақировалардың отаны ретінде белгілі, сондай-ақ М. Бисенғалиев, Е. Құрманғалиев, апалы-сіңлілі Нақыпбековалардың шет елде ұйымдастырған қазақ музыкалық диаспоралары да өз жұмысын жалғастыруда.

Халық тәрбиесі ғасырлар бойы сараланып, ой-арманның тіршілік тынысы мен шаруашылық кәсібі мен отбасы, аймақтық, қоғамдық, ұлттық тәлім-тәрбие, салт-сана, өнер-білім, тарих дәстүрімен байланыста болып, үнемі өркендеп, дамып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жатқан әлеуметті-философиялық тарихи-педагогикалық, мәдени көркемді, музыкалы-эстетикалық мұра болып қалыптасты.

Осы тұрғыдан қарағанда қиын-қыстау, өсу, даму кезеңдерін бастан кешірген қазақ халқының өткен шағы мен болашағы ұрпаққа әлеуметтік мәдени мұра қалдыра отырып, сол мәдени көркем мұраның салаларын жастардың бойына дарытып, жүрегіне ұялатып, ұрпақтан ұрпаққа жалғастыру. Әлеуметтік мәдени мұра неғұрлым бай, алуан арналы болса, өткен мен бүгінгі мәдениет мұралары жарасымды жалғасып жатса, соғұрлым өміріміздің мән-мағынасы терең, мақсаты айқын, тарихи үлгі өнеге тұтар парасатты ой-толғаныстары күшті қауым, жан-жақты дамыған ерекше тұлға тәрбиелейтін боламыз.

Қазіргі Қазақстан Республикасының аймағында жүргізілген археологиялық қазбалардың, тарихи зерттеулердің нәтижесіне қарағанда, көшпелі сахардағы тайпалар тек малшы, жауынгер ғана емес, сонымен бірге тамаша сәулетші, мүсінші, суретші, ұста, зергер, әнші, жыршы, термеші, айтыскер, әрі домбыра, шертер, кобыз, шаңқобыз, саз, қурай-сырнай, жетіген, асатаяқ, т.б музыка аспаптарда ән-күй мәдениетінің жоғары дәрежеде дамығандығын байқау қиынға түспейді.

Қазақ халқының музыкалық қазынасы үшінші мыңжылдықтың алғашқы кезеңіне дейін өзінің сан қырлы көркемдік сипатымен сақталынып, көшпенділердің руханияттық және эстетикалық талғамдарына сәйкес ұлттық діліміздің сарқылмас бұлағына айналуға. Көне музыкалық-поэтикалық нұсқалар -ұмытылмас бабалар даналығы, ғасырлардан жеткен өшпес сарын. Тендесі жоқ рухани байлығымыз ауызекі түрде қалыптасып, әр заманда сұрыпталып, тек өзіне тән сұлу да сүйкімді әуенімен, қайталанбас ұлттық ерекшеліктерімен, сан түрлі бояуларымен ХХІ жүзжылдықта өз жалғасын табуға.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бекхожина Т. Қазына: Музыкалық этнографиялық жинақ. – Алматы : Жалын, 1979.
- 2 Эйхгорн А. Музыка киргизов // Музыкальная фольклористика в Узбекистане -Ташкент 1963.
- 3 Қазыбеков М. Наурыз. Жаңғырған салт-дәстүрлер – Алматы : Қазақстан, 1991.

ИЗ ОПЫТА УЧАСТИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ МОЛОДЕЖНОМ КУРУЛТАЕ «РУХАНИ САМР» ПО САКРАЛЬНЫМ ОКРЕСТНОСТЯМ БАЯНАУЛЬСКОГО РАЙОНА

КОРОЛЁВА Д. М., КОНЬКОВА А. А.
студенты, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар
ТУРАНОВА Г. Д.
преподаватель общественных дисциплин,
Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

Студенческая молодежь на себе ощущают отеческую заботу Президента республики Казахстан о повышении жизненного уровня молодежи, через возможность получения высшего образования на

основе грантов и гибкой системы студенческого кредитования, повышения профессионального уровня студентов, стажировок в ведущих вузах дальнего и ближнего зарубежья, а также участия в научных программах высших учебных заведениях [1].

Для укрепления патриотизма проводится множество мероприятий. В рамках этой программы в Павлодарской области прошел «Международный молодежный курултай «Рухани Сапр» по сакральным окрестностям Баянаула». В Баянаульском районе Павлодарской области с 25 по 28 июля 2018 года состоялся II Международный молодежный курултай «Рухани Сапр», участниками которого стали 60 ребят из Казахстана, России и Монголии. Программа молодежного курултая была очень насыщенной и включала посещение сакральных мест и музеев Баянаула, проведение семинаров и бизнес-тренингов, спортивные и культурные мероприятия. Организаторами курултая выступили Центр молодежных инициатив и проектный офис реализации программы «Рухани жаңғыру» Павлодарской области.

«Рухани Сапр» – пространство диалога культур, и объединение молодых людей, укрепление дружбы и взаимопонимания между молодежью – одна из основных задач лагеря. К тому же уникальная организация экскурсий позволяет наглядно продемонстрировать участникам многообразие и уникальность сакральных мест Баянаульской земли [2].

Основная цель лагеря – создание живого межкультурного коммуникационного пространства для молодежи, позволяющего объединить лучший опыт в сфере молодежной политики и международного молодежного сотрудничества. Формирование высокой нравственности через духовное обогащение, сохранение богатых традиций народа.

Участниками лагеря стали: лидеры молодежных общественных объединений, студенты-активисты ВУЗов и колледжей, творческая молодежь, специалисты по работе с молодежью, а также активисты Казахстана и ближнего зарубежья. Лагерь проходил в течение шести дней, участники находились на территории государственного национального природного парка «Баян-Аул». Лагерь включал в себя широкую образовательную, творческую, культурно-развлекательную программу, и посещение сакральных мест Баянаульского района. Также в программу входили спортивные и интеллектуальные игры, экскурсии, флеш-мобы, концерты и вечерние посиделки. В течение шести дней участники были поделены на 3 команды [2].

Первый день. По приезду проводилось расселение участников по прекрасному заведению, дому отдыха «Жан», деление на 3 команды, под названием «Ақ Орда», «Көк Орда» и «Алтын Орда», знакомство с кураторами, но по правилам данного мероприятия они именовались «султанами», а также с программой лагеря. А также проходило торжественное открытие Международного молодежного курултая «Рухани Сапр» по сакральным окрестностям Баянаула. На данном открытии, со всеми тремя Ордами были проведены мини-тренинги для знакомства и сплочения каждой команды внутри своей Орды [2].

Второй день. Участники курултая посетили сакральные места Баянаульского района. Участникам был организован выезд, с целью изучения и объяснения достопримечательностей и сакральных мест. Экскурсия была проведена по маршруту «Жасыбай батыр» – «С. Торайғыровтың зираты» – «Қоңыр әулие» – «Кемпір тас» – «Сайман тас». В течение дня участники познакомились не только с сакральными местами Баянаульской земли, но и с известными личностями, родившимися в этих местах.

Памятник Жасыбай Батыра расположен в 6 км к северо-западу от аула Баянаул, на возвышенности слева от асфальтированной дороги к озеру Жасыбай. Надгробный памятник Жасыбай Батыру расположен в 5 км к северо-западу от аула Баянаул, на старом перевале к озеру Жасыбай, в горах Баянаула. Недалеко от озера Жасыбай находятся, пожалуй самые известные горы Найзатас и Кемпиртас. Найзатас означает «копье-камень», потому что на этой земле батыры Жасыбай, Олжабай, Бугумбай и Кабанбай воевали с калмыками.

В народе эту гору прозвали «булкой» по внешнему виду. Возле горы есть скала с тремя отверстиями. В них нужно закинуть камни, заранее загадав желание. Еще одно чудо природы - скала Кемпиртас или Баба-яга. С одной стороны Вы увидите старуху, а с другой облик молодой девушки. Добраться до гор Найзатас и Кемпиртас можно с экскурсоводом или самостоятельно на машине.

Третий день. Творческая программа, где участникам необходимо было презентовать свою команду, а также подготовить театральные сценки повествующие истории и легенды Баянаула. Перед началом концертной программы с напутственными словами выступил Аким Баянаульского района О.А. Каиргельдинов. Каждая из Орд: «Ақ Орда», «Көк Орда», «Алтын Орда», презентовала себя по разному и каждое выступление было по своему оригинальным,

уникальным и восхитительным. День завершился общим собранием в виде курултая, где участники могли поделиться впечатлениями и подвести итоги дня. По окончании продуктивного дня участников ожидал «Костер Дружбы».

Четвертый день. Образовательная программа лагеря, участники встретились с тренерами республиканского уровня, которые разъяснили принципы программы «Рухани жаңғыру», обсудили пути развития межкультурных коммуникаций, обсудили послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева, участвовали в командных проектах, учились взаимодействовать друг с другом и решать проблемы сообща. Также с участниками был проведен тренинг по продвижению социальных сетей: «Вконтакте», «Инстаграм», «Телеграм». По традиции вечером был организован курултай, где участники подводили итоги завершающего дня [2].

Пятый день. Культурно-развлекательная программа. Наряду с познавательными и развлекательными мероприятиями, направленными на повышение культурного, умственного и духовного развития участников, также проводятся спортивные соревнования, активные игры, тематические дискотеки и викторины, способствующие формированию здоровой личности. Участники соревновались в таких спортивных состязаниях, как футбол, волейбол, баскетбол, перетягивание каната. После этого проводились «веселые старты», где в каждой команде было по 5 человек [2].

Шестой день. Торжественное закрытие Международного молодежного курултая «Рухани Саптр». Участники Орды представляли себя в образе древних правителей Казахского ханства. А также участники награждались сертификатами и ценными подарками [2].

Мы уверены, такие мероприятия стоит проводить, так как будущее нашей страны зависит только от молодежи, то есть от нас. С помощью данного мероприятия, мы получили много интересной информации, открыли для себя много нового, побывали в различных сакральных местах Баянаульского района.

Патриотизм – это особое чувство, содержанием которого является любовь и преданность своему Отечеству, гордость за его прошлое и настоящее, желание сохранять его культурные особенности, готовность подчинять свои личные интересы общим интересам страны, стремление служить родине, защищать ее. Как социальный феномен патриотизм является особой надличностной

ценностью, которая необходима человеку, поскольку поднимает его ценность и значимость в этом мире, придает его жизни глубокий смысл. Как отметил казахстанский исследователь Б.Абдыгалиев: «В основе казахстанского патриотизма должны лежать казахский патриотизм, который может формироваться на основе уважения к государству, почтения к истории, традиции, культуре и языку самого казахского этноса» [1, с. 69].

Как говорил Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев: «Государство и нация – не статичная конструкция, а живой развивающийся организм. Чтобы жить, нужно обладать способностью к осмысленной адаптации.» [3].

Особое значение идеи патриотизма приобретают в эпоху становления и развития наций и национальных государств, когда патриотизм перестает пониматься просто как нравственная ценность, показатель высокого морального духа общества. Он становится своеобразным фундаментом, который связывает различные социальные группы и слои общества в единое целое, поднимает их над личными интересами и превращает в мощную преобразующую и созидательную силу, способную обеспечить эффективное развитие общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абдыгалиев Б. Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. – Астана – Март. – № 1.
- 2 Концепция проведения Международного молодежного курултая «Рухани Саптр» по сакральным окрестностям Баянаула.
- 3 Назарбаев Н. А. Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. 14.12.2012 г.

5 Секция. Тарих, археология және этнографияның маңызды мәселелері
5 Секция. Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии

РОЛЬ И ИМИДЖ РУСЛАНА АУШЕВА КАК ИСТОРИЧЕСКОГО ДЕЯТЕЛЯ РОССИИ И КАЗАХСТАНА

БОЛКОЕВА М. Л.
 магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Руслан Аушев – яркая и неоднозначная, многогранная фигура и личность на политической и исторической арене России и Республики Казахстан. Это один из немногих руководителей на Кавказе, известный всей стране. Его голос как голос представителя элиты является голосом нации. Придя к власти в феврале 1993 г. как харизматический национальный лидер Ингушетии, сравнимый по популярности с первыми лицами РФ, Руслан Аушев сохранил и укрепил свой рейтинг, несмотря на всю сложность ситуации. За все время своего правления в Ингушетии генерал трижды участвовал в президентских выборах (в феврале 1993 г., марте 1994 г. и марте 1998 г.), неизменно набирая почти 100 % голосов. На прошедших 28 февраля 1993 г. выборах первого президента Ингушской Республики в голосовании приняло участие 142 318 избирателей из 152 590 внесенных в списки, или 92,66 %. За кандидата в президенты Руслана Аушева было подано 142 233 голоса (99,94 % принявших участие в голосовании). Голосовали по большей части не в силу привычного для России на тот период действия административного ресурса – решающим здесь явились заслуженное уважение и авторитет. Генерал Аушев к тому времени был очень популярен в народе, его знала страна. Следующим этапом его деятельности на пути становления Республики Ингушетия. 2 стало назначение выборов в Народное Собрание – Парламент Республики Ингушетия [2, с. 152]. Референдум и выборы в Народное Собрание Республики Ингушетия состоялись 27 февраля 1994 г. В связи с формированием органов государственной власти и принятием новой Конституции Республики Ингушетия на эту же дату были назначены выборы президента республики. С избранием парламента (Народного собрания) и президента Республики Ингушетия система органов государственного управления Республики Ингушетия в основном была сформирована. Практически через несколько месяцев

после своего избрания Р. Аушев вошел в первую сотню ведущих политиков России, занимая в этом списке ведущие места. В феврале 1995 г. по влиянию на политические процессы в России он вышел на третье место [3, с. 18]. Аналитики в период его президентства отмечали: «Ингушский Президент добился всего, о чем только может мечтать региональный руководитель в России: он пользуется практически полной самостоятельностью в своей «внутренней политике», успешно сочетает эту самостоятельность со всеми плюсами федеральной финансовой помощи и, наконец, является весьма влиятельным политиком общероссийского уровня» [1, с. 66].

Период восстановления ингушской государственности и создания органов власти и управления, способных работать и заложить начало нового государственного образования, был трудным и ответственным. Большой заслугой Аушева стало то, что он не допустил эскалации событий октября-ноября 1992 г. в Пригородном районе, а также уберег от втягивания республики в конфликт в Чеченской Республике. В ноябре 1992 г. он был назначен заместителем главы временной администрации зоны осетино-ингушского конфликта, а в 1993 г. избран президентом Ингушетии. Его влияние на политическую жизнь общества остается существенным и после ухода из политики: по мнению широкой общественности, уход из политики не означает уход от народа. Обращаясь к периоду его президентства с позиций сегодняшнего дня, можно с уверенностью сказать, что при определении статуса и авторитета лидера большую роль сыграли приверженность национальным традициям и обычаям. Первый президент считал их стержнем ингушского общества и всегда говорил о необходимости их возрождения. Руслан Аушев – лидер, который понимал и осознавал свою ответственность за поддержание политического порядка. Для сохранения политической стабильности в республике на протяжении всего времени с момента ее образования необходимы были преемственность, постепенное и планомерное наращивание элиты. Период восстановления ингушской государственности и создания органов власти и управления, способных работать и заложить начало нового государственного образования, был трудным и ответственным. Большой заслугой Аушева стало то, что он не допустил эскалации событий октября-ноября.

Масштаб его политической жизни страны не ограничивался только одной республикой. Его волновало все происходившее на постсоветском пространстве. Р. Аушев настаивал на необходимости укреплять не только Россию, но и Содружество Независимых

Государств в целом. «Если оно заживет, наберет обороты, то люди протянут вновь друг другу руки дружбы и помощи. Тогда, уверен, появится территория, которую мы опять с гордостью будем называть своей Родиной. А для этого надо найти вектор сложения сил всех народов» [2, с. 56]. В конце 2001 г. Руслан Аушев добровольно ушел в отставку с поста президента Республики Ингушетия. Как законопослушный гражданин России, он не пошел на нарушение Конституции и закона о выборах. «Являясь лицом государственной политики России на Северном Кавказе, он своим уходом показал кавказским лидерам, как надо достойно уходить» [3, с. 25].

Генерал, Герой Советского Союза, ветеран Афганистана, Руслан Аушев до сих пор пользуется большой популярностью и авторитетом как в Республике Ингушетия, так и в России и на всем постсоветском пространстве. В лице Руслана Аушева и Северный Кавказ как регион, и Россия в целом имеют яркий образец политика и национального лидера, прошедшего суровую школу политического созревания и формирования в экстремальных условиях смены общественно-экономической формации, этнополитических конфликтов, кризиса государственной власти. Он сочетает качества современного политического лидера и лидера традиционного, соблюдая российские и международные правовые нормы и сохраняя приверженность национальным обычаям и традициям. Именно это позволяло ему опираться на максимально широкую социальную базу в период пребывания на посту первого президента Республики Ингушетия и претендовать на роль национального лидера в подлинном смысле этого слова. Представляется, что в непростых условиях развития страны в Северо-Кавказском регионе такие лидеры еще будут востребованы.

Руслан Аушев родился 29 октября 1954 года в селе Володарское Володарского района Кокчетавской области Казахской ССР (ныне Айыртауский район Северо-Казахстанской области Республики Казахстан) в семье служащего. Приезжал недавно в Казахстан: «Я родился в Казахстане – это моя родина. Я очень часто там бываю. В прошлом году даже посетил то место, где родился, даже сутки провел в отчем доме. И был в школе, где работал мой отец, встречался там с руководством и жителями – было очень интересно». В честь него названа улица в родном городе и вывешена мемориальная доска памяти семьи Аушевых. Герой Советского союза посетил мемориальный комплекс «Карасай и Агынтай батыров», а затем родную для него Саумалкольскую среднюю школу. Гость побывал на экскурсии в музее школы, которая отмечает 80-летие и вручил директору Саумалкольской

средней школы ключи от микроавтобуса, пожелав своим землякам всегда жить в мире и согласии. Руслан Аушев был награжден медалью «25 лет Вооруженным силам РК», а также удостоен звания «Почетного гражданина Республики Казахстан».

В заключение хотелось бы отметить, что Руслан Аушев удивительный человек, ведет благородную миссию, возглавляет Комитет по делам воинов-интернационалистов, помогает матерям и семьям погибших солдат, инвалидам и ведет поисковую работу. В мире много генералов и президентов. Но всегда остается дефицит на людей нравственных, предельно бескорыстных, которые ставят превыше всего честь, любовь к народу и патриотизм. Об одном из таких Руслане Аушеве, вышла книга.

ЛИТЕРАТУРА

1 Из истории создания Конституции Российской Федерации. Конституционная комиссия: стенограмма, материалы, документы (1990–1993). Т.6: Дополнительные, мемуарные, справочные материалы, с. 543–552. М., Фонд.

2 Чагучиев М. Руслан Аушев ушел, чтобы вернуться в большую политику// Правда.ру (16.01.2012).

3 Александр Бондаренко, «Руслан Аушев» / 400 с.

ЖАСТАР САЯСАТЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

ИСЕНОВ Б. А.

Қазақстанның қазіргі заман тарихы пәнінің оқытушысы,
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ҚУАН А. У.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Бүгінгі күнде жастар – халықтың ең ұйымшыл, әлеуметтік – белсенді топтарының бірі болып табылады, олар объективті түрде жаңа идеяларды, қоғам өмірінің күші мен энергиясын қалыптастырады. Жастар еліміздің болашағы ғана емес, бұл оның қазіргісі. Тарих жастар қатысуынсыз еш бір ірі іс шара өтпегенін дәлелдейді. Жастар қоғамы ең ауқымды және қызықты бастамаларды іске асыруда шешулі рөл атқарады. Тек бастамашыл, интеллектуалды жас ұрпақ елдің болашағын анықтайды. Сондықтан, Қазақстанда жастардың қатысуын төмендету туралы мәселе көтеріле бастады.

Қазақстандықтар серпінді және жас мемлекет : республиканың әрбір екінші тұрғыны 30 жасқа толмаған . Қазақстанның болашағы жастардың даму деңгейімен, олардың қоғамға қатысуымен байланысады.

Жастар саясатының басымдылығы – Қазақстан Республикасының президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасы «Қазақстан – 2050» стратегиясының негізгі мақсатының бірі. Бүгінгі күні еліміз әлеуметтік жаңғырту, инновациялық индустрияландыруды және экономикалық интеграцияны жеделдету үшін жаңа мақсаттар қойып отыр.

Тәуелсіздіктің 20 жылдығындағы жетістіктерді нығайта отырып, Қазақстан әлемнің дамыған 30 мемлекеттің қатарына ену мақсатына сеніммен қарайды.

Мұндай миссия кәсіби білімді, физикалық және моральдық жағынан сау, бәсекеге қабілетті, патриоттық және әлеуметтік жауапты жастарға ғана мүмкін. Осыған байланысты мемлекеттің басым міндеті – жастардың бәсекеге қабілеттігін пайдалана отырып, Қазақстандағы жастар саясатын дамытудағы қойшылық қызметінің мазмұны мен бағыттарын қалыптастыру жалпы мемлекеттік деңгейде болып отыр, ал Қазақстандық жастардың ұрпақтарын тәрбиелеу, дамыту, өзін – өзі ұйымдастыру үшін экологиялық, әлеуметтік – экономикалық, этникалық және мәдени факторларға байланысты болады. Осыған орай, қазіргі кезеңдегі жастар саясатының дамуындағы мынадай өзекті проблемаларын атап өтуге болады: жастар саясаты туралы ережелердің қазіргі болмысына сәйкес келмеуі; мемлекеттік жастар саясатының келісімділігі мен іске асыру механизмдерінің болмауы; мемлекеттің мүддесін білдірмейтін жастар қоғамдық бірлестіктерінің және ҮЕҰ-ның іс-әрекеттерінің бірдейлігі; балаларды және жастарды рухани, адамгершілік және патриоттық тәрбиелеу процесіне жеткіліксіз тарту.

Қазақстандық жастарды әлеуметтендіру мәселелері бойынша қауіп – қатерлер жастар саясатының қазіргі күн тәртібін қалыптастырады, оған барлық мемлекеттік органдардың, корпоративтік сектордың және азаматтық қоғам институттарының күш – жігерін шағырландыру қажет. Дәстүрлі құндылықтар жүйесіне жаһандану қысымы, жаһандану үдерістері әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамудың түрлі деңгейлері мемлекеттердің ұлттық шекараларын ашуда. Дәстүрлі құндылықтар мәдениеттің жаппай қолдануынның қысымынан жойылады. Бүгінгі күні бүкіл әлемдегі ұлттық қоғам дамуының үздіксіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сенімді құндылық жүйесін ұсынуға мүдделі. Жастар ортасындағы жұмыс

қазіргі уақытта прагматикалық бағдарлау арқылы жетілдіруде. Өмір құндылықтарының арасында ең бастысы – материалдық игілікке ұмтылу. Сонымен қатар, өмірдегі табыстылық пен жоғары әлеуметтік мәртебеге қол жеткізу үшін өздерінің жұмыс қабілеттіктерімен және олардың мақсаттарына дәйектілікпен тікелей қатысы жоқ. Патернализм және әлеуметтік инфантилизм әлемдік тәжірибе экономикалық өсудің қоғамдағы әлеуметтік күтулердің артуымен бірге жүретінін мемлекеттің патерналистік көзқарастық таралуына және жас ұрпақтарды қалыптастыруға үлес қосатынын көрсетеді. Мұндай құбылыс Қазақстанда байқалады. Әлеуметтік зерттеулер көрсеткендей, бүгінгі таңда Қазақстандағы жастардың 58 %-ы проблемаларын шешуге мемлекеттік көмекке толық сенім артады. 92,5 % жастардан тікелей жұмысқа орналасу үшін көмекпен қорғау күтіледі. Жастардың идеологиялық дағдарысының көріністерінің бірі – тұтынуды табыну, бұл жалпыға ортақ тұтыну қоғамының дағдарысының бір бөлігі болды. Тұтыншылық тәжірибе жастардың қазіргі заманғы өмір салтының сипаттамаларына ие болды. Өмірлік тәжірибесі мен білімі жоқ жастарды радикалдандыру қаупі жастардың саяси мақсаттарына жетуіне мүмкіндік беретін ішкі және сыртқы деструктивті күштердің ықпалына түсу қаупін тудырады. Жастар ортасына экстремистік көзқарастар мен идеяларды ендіру, жастарды заңсыз әрекеттерге ынталандыру, мәдениеттік және діни келісімді бұзуы мүмкін. Мемлекет тарапына жеделдетілген әлеуметтік модернизация тұрғысы жастарды дүрбаландыру жалпыға бірдей қабылданған нормалар айырмашылығы бар әлеуметтік топтардың трансформациясы қалады.

Әлеуметтік жағынан тыс және дүрбаланған жастардың пайда болуы қоғамға ықпалдасу және жаңа әлеуметтік – экономикалық жағдайларға бейімделу қиындықтарына байланысты болады.

Сонымен бірге, жастарды әлеуметтендіру процесі, олардың қоғамдық – саяси өмірге араласуы келесі құндылықтарға негізделеді: мемлекет басшысы патриотизм – «Патриот болу – Қазақстанды жүрегінде ұстау» – деп айтты. Жас Қазақстандықтар үшін «Ұлт көшбасшысы» қызметі мен өмірі өз елінің патриоттарының жарқын үлгісі болып табылады. Отан жері, тарихы, мәдениеті, тұрғындардың жұмыс күндері мен мерекелері мемлекет рәміздері үшін ерекше көзқарас қалыптасқан отбасындан басталады. Жастар арасында патриотизм – біз үшін, отбасымыз үшін, отанымыз үшін үлкен жауапкершілік.

Халық бірлігі. Тұрақтылық – Қазақстанның дамуының 20 – жылдығының басты жетістіктерінің бірі. Қазақстанның көпұлттылығы

мен көпконфессияналдығы, халықтың бірлігі, абсолютті құндылық пен барлық ұрпақтардың міндеті – құндылықты қорғау және елдің гүлденуі үшін арттыру. Мәдени өртүрлілік – бөлмейтін, керісінше біріктіретін құндылық. Қазақ халқының ақыл – ойы жаһандық мәдени ағымдарда жойылмауы керек, оны жас ұрпақ бірегей ұлттық мұра ретінде сақтауы керек. Жастар моральдық қалыптастыру үдерістеріне әсер ететін мемлекетке, жалпы мәдениет деңгейінің өсуіне, коммуникациялық технологияларды дамытуға назар аудару керек. Жастардың даму деңгейі үшінші мыңжылдықтың талаптарына сай болуын қамтамасыз етуін қажет. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ар – ождан және дін бастандығын құқықты қамтамасыз ету – ең маңызды жұмыс саласы болып табылады. Төзімділік. Біздің мемлекет басшылары үшін этносаралық және конфессияралық келісімнің ерекше үлгісі жас ұрпақты толеранттылықты қалыптастыруға, этникалық және діни айырмашылықтарды құрметтеуді және сабырмен қабылдауды негіздейді. Ел жастары бейбітшілік пен келісімділігі үшін мәдениеттің, дін мен өркениеттің арасында мүдделі болуы керек.

Құқық сақтау. Заңға бағынатын азаматтар тек демократияны жақсарта алады және шын мәнінде заңды мемлекет құра алады. Қаталдық жастар өмірі мен заң рухын қалыптастыру міндет болу керек. Бұл әсіресе «Ересек» өмірдің дағдыларын қалыптастыратын кезеңде маңызды. Санадағы құқықтық өсу, белгіленген ережелер мен нормаларға құрмет қалыптастыру барлық әлеуметтік институттардың ерекше назарында болуы керек. Заңның өкілеттігі Қазақстандық дамудың қазіргі кезеңінің негізгі құндылығы ретінде Қазақстандық жастардың ақылына бекітілуі керек.

Білім. Жастардың дәстүрлі құндылықтары – білім беру мен мансапты еңбек нарығының білім жүйесіне, білім бері жүйесіне сәйкестікті қамтамасыз етуге және анықталған қажеттіліктерге және технологиялық инновацияға негізделген экономикалық, әлеуметтік және іскерлік шындықтарды үйрету үшін қайта қарау қажет. Жастар саясатының негізгі бағыттары – жастар арасында ғылымның беделін көтеру және инновациялық жобаларды дамытуға тарту.

Осылайша, осы мәлені шешу үшін бірқатар құрылымдық өзгерістер жасалуы мүмкін. Оның негізгі қатысушылары жастар болады. Бұл жағдайда жастар жобасын жүзеге асыру, жастар саясатын асыруға қатысатын барлық мемлекеттік және жергілікті билік органдарының қарым – қатынасын ескереді. Елдің әлеуметтік – экономикалық дамуының басымдықтарына сәйкес мемлекеттік жастар саясатын жаңғыртуға қойылған мақсаттарға қол жеткізудің басты шарты

болып табылады. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасының болашақ мүддесі үшін әлеуметтік топтың әлеуметін дамытуға және жүзеге асыруға жауапты Қазақстан Республикасының балалар мен жастар істер жөніндегі агенттігін құруды көздейді. Жекелеген мемлекеттік органдарды құру жастар стратегиясын, мемлекеттік жастар саясатының шаралары мен тетіктерін, балалар мен жастармен жұмыс істеудің ішкі саясатын, бюджеттік бағдарламаны қалыптастыруды және жобаны іске асыруға бөлінген қаржы ресурстарын бақылауды әзірлеу мен жүзеге асыруды қамтиді. Бұдан басқа агенттіктің міндеттерін «Нұр Отан» партиясы мен «Жас Отан» жастар қанатының қамқорлығымен жастар ұйымдарының қызметін уйлестіру және реттеу болады.

Жалпы, бұл мемлекеттік жастар саясаты ең шығармашылық, балалар мен жастардың шығармашылығын анықтауға көмектеседі деп атап өтуге болады. Ал бір уәкілетті органның жастардың қызметі Қазақстан Республикасының әлемдік қауымдастықтың прогрессивті қоғам құруға жәрдемдесетін болады.

Қоғамды модернизациялау және мемлекеттік жастар саясатына деген өсіп келе жатқан сұраныс еліміздің дамуы мен трансформациясы үшін құрал болуы тиіс.

Бұл барлық қатысушыларды әлеуметтік қалыптастыру үдерісінен талап етеді: жастар өз проблемаларын және ұлттық проблемаларды шешуге, жастарды тікелей тартуға бағытталған тәсілдерді жетілдіру және дәйекті жүзеге асыру.

Бұл масштабтағы мемлекеттік жастар саясатының міндеттері жастардың араласуын және мемлекетті дамытудағы басымдықтарға қол жеткізуге бағытталған жобалық тәсілді қолдану арқылы ғана шешілу мүмкін. Мұның барлығы соңында жастарды және бүкіл халықты өзін – өзі ұйымдастыру үшін тұрақты жағдайлар жасайды. Қазақстанның ауқымды міндеттерін шешудің бастамалары – азаматтардың әл-ауқаты мен әл – ауқатын арттырудағы қоғамдық қатынастар.

Мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстандық жол» жұмысында атап өткендей гуманизм, білім, жауапкершілік, әділдік, өзімшіл емес болуды таңдаған уақытта, Қазақстан болашаққа зор үміт сыйлайды, бүгінгі күн – жастардың қолында.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 www.akorda.kz
- 2 Adilet.zan.kz
- 3 Personal.akorda.kz

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯЛАРЫ

ИСЕНОВ Б. А.

Қазақстанның қазіргі заман тарихы пәнінің оқытушысы,
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

СЕРІКБАЙ А. С.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Алаш зиялыларының Қазақ даласында ұлттық идеяны негіздегені жөнінде Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарабынан шыққандар, әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал» – деп көрсеткен.

«Алаш идеясы» – қазақтың мемлекеттік, елдің ұлттық идеясы. Өйткені Алаш – халқымызды бесігінде тербетіп, есейіп ат жалын тартып мінгенде бойына күш-қуат және сенім берген ұлттық идея болатын. Алаш – ұлттың аспан асты, жер үстінде өз орны бар ел ретінде өз еншісі мен үлесін анықтау харакеті. Зиялылардың Алаш атауын таңдауы да жайдан-жай емес еді. Алаш жаңа елдігіміздің, байырғы аймағымыздың рәмізі еді. XX ғасырда қазақтың азаматтық тарихында ең ұлы идея қайсы десек, ол – Алаш идеясы деп жауап беруге болады. Бүгінгі тәуелсіздігіміздің негізі де осы идеяда жатыр. Алаш идеясы үшін күрескен кезең – 1907 жылдан 1930 жылға дейінгі 30 жылдай уақытты ғана қамтыған. Аз болса да ғасырға тең уақыт.

«Алаш» ұлттық-демократиялық партиясының бұқара жұртшылық мойындаған көсемі-Әлихан Бөкейханов саналды. Алаштың көрнекті өкілдері: А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, Ш. Құдайбердиев, М. Тынышбаев, И. Жайнақов, Ә. Ермеков, Ж. Ақбаев, О. Әлжанов, С. Аманжолов, Е. Омаров, С. Қадырбаев, М. Есболов, Б. Құлманов,

Т. Ибрагимов, А. Тұрлыбаев және басқа Алаш азаматтары болды. Қазақ тарихында Алаш арыстарының орны ерекше. Олар Қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін төңкерістік әдіспен құрт өзгертуді емес, қайта оларды өркениетті елдердің өмір тәжірибесін ескере отырып, одан әрі дамытуды, білім алып, көппен терезе теңестіруін көздеді. Ең алдымен, қазақтың өз атамекеніне ие болуын мақсат етті. Сол жолда күресті. Сонымен қатар елге демократия,

білім-білік алып келу үдерісінің бастауында тұрғандар да – солар болды. Алаш азаматтары басым көпшілігі социалистік идеологияны, таптық принципке негізделген большевиктер күресінің бағдарламасын қабылдай қоймады. Олар қазақ қоғамы тұтасымен социалистік революцияға дайын емес деп есептеді. «Алаш» партиясының басшылары мен мүшелері «Қазақ халқын отарлық езгіден азат ету» бағдарламасының төңірегіне топтастырды. Алаш зиялылары – елшілік пен Отанға адал қызмет етудің рәмізі. Олар – барды көбейтуші, үзілгенді жалғастырушы, жоқты жасаушы.

Алаш қозғалысының тарихи негізі Ресей отаршылдығының қазақ жеріндегі аса асқынған кезеңінен басталды десек те, Алаш идеясы одан әлдеқайда бұрын өмірге келіп, күні бүгінге дейін еліміз, жеріміз деп ұлт болашағын ойлаған әрбір қазақ жүрегінің терең түкпірінен орын тепкен. Өйткені Алаш қозғалысы қазақ қауымындағы отаршылдыққа қарсы бағытталған, прогреске ұмтылған жалпыхалықтық демократиялық қозғалыс еді. Қазақ халқының үздік білім алған, кең ойлы патриот санлақтарының пайда болуымен тұңғыш ұлттық Алаш үкіметі құрылып, қазақтың саяси идеясының негізі қаланды. Алаш қозғалысының лидерлері халықтың өзіндік санасын жоғары көтеріп, ұлттық бостандық идеясын ұсынды, қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғау бойынша бірізді бағыт ұстанды.

Алаш жетекшілерінің ұлт-азаттық ұрандары сол дәуірдің оқыған талапты, талантты жастарын баурап алды. Туған халқының халін сезіп, біліп өскен өрелі жас буын өкілдері ұлт-азаттық қозғалысы қайраткерлерінің идеяларын қолдап, солармен бірге қимыл жасады. Қозғалысқа қатысты құжаттардан Алаш қайраткерлерінің оларды іске жұмылдырып, қажет жерінде тиісті тапсырмалар беріп отырғандығын байқауға болады. Алаш қозғалысына қатысқан 17-25 жас аралығындағы жастардың ішінен кейін көптеген мемлекет, қоғам қайраткерлері, ақын-жазушылар, ғалымдар шыққаны белгілі.

Алаш қозғалысы совет өкіметі тарапынан терістелгенімен, оның идеялары ұлтжанды азаматтардың жүрегі мен санасында өмір сүріп келді. Оның жарқын өрі бұлтартпас мысалы – тәуелсіздіктің қарсаңында Алаш идеясының қайтадан жаңа күшпен жаңғыруы.

Тарихтан білетініміздей, 1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында Бірінші жалпықазақ съезі өтті. Осы съезде Алаш партиясының бағдарламасы жарияланды.

Ал оның негізгі ұстанымдары: Біріншіден – Ресей демократиялық федеративтік республика болуы керек. Оның құрамындағы әрбір мемлекет тәуелсіз түрде әрекет етеді. Екіншіден

– Ресей республикасында тең құқықтық, тұлға, сөз, баспа, ұжымдар ерікті болады. Үшіншіден – дін мемлекеттен бөлінеді. Барлық діндер тең құқылы. Төртіншіден – билік пен сот әр халықтың ерекшеліктеріне сәйкес құрылуы қажет, би мен сот жергілікті халықтың тілін білуі шарт, т.б.

Алаш қозғалысының, Алашорда жетекшілерінің аса ірі тарихи еңбегі қазақ жерін сақтап қалуымен байланысты. Осы күнгі Қазақстан Республикасы жерінің тұтастығы мен сақталып қалуында Алаш қайраткерлерінің орасан зор еңбегі бар. Олардың кеңес үкіметінің басшыларымен келіссөздері, әсіресе Ахмет Байтұрсынұлының осы бағыттағы қажырлы еңбегі кейін, Қазақ автономиялық советтік социалистік республикасын құру кезінде осы автономияның аумағын белгілеуде шешуші маңызға ие болған. Қозғалыс көшбасшысы Ахмет Байтұрсынұлы: «басқалардан кем болмас үшін біз білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға – оқу керек! Бай болуға – кәсіп керек! Күшті болуға – бірлік керек! Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек!» деген еді. Әлихан Бөкейхановтың жобасы бойынша, қазақтың жерінде өндірілген бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып тоқылып, киілуі керек. Яғни мемлекет толықтай экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізілуі тиіс болған.

Алаш алыптарының бірі Міржақып Дулатов «Оян, қазақ» деп жар салса, Алаштың тағы бір қайраткері Халел Досмұхамедов «Өз тілін өзі білмеген ел – ел бола алмайды. Тілінен айрылған жұрт – жойылған жұрт» депті. Уақытынан оза туған Алаш қайраткерлерінің идеялық мұрасын терең зерттеп, бүгінгі күннің қажетіне жаратып, олардың ісін жалғастырған абзал. «Алаш» партиясының, Алашорда үкіметінің құрылуы мемлекет үшін қажетті саяси, әлеуметтік, экономикалық және құқықтық атрибуттарды қалыптастыруды қажет етті. Алаш қайраткерлері бұл салада да өнімді еңбек етті. Олардың қазақ ұлтын ұйыстырудағы, оятудағы бірнеше жылдық пәрменді әрекеттерінде жоғарыда аталған қажеттіліктер көрініп жатты. Мемлекеттің іргесін қалау мәселелері жазған еңбектері мен атқарған істерінен айқын аңғарылып жатты. Алаш қайраткерлерінің облыстық, уездік съездер мен комитеттерді, жалпықазақ съездерін ұйымдастыруы, сол тұстағы Уақытша үкіметпен келіссөздері, бағдарлама дайындауы, қаулы-қарарлар қабылдауы – олардың қаншалықты дәрежеде саяси өте сауатты қайраткерлер болғандықтарын көрсетеді.

Бүгінде халқымыздың қажырлы еңбегінің арқасында әлеуметтік әл-ауқатымыз артып, инновациялық даму жолына түстік. Ұлт болып ұйысып алдымызға қойған мақсаттарға жетуде қастерлі тәуелсіздіктің

құны жолындағы құрбандарын ұмытпай, оларды үлгі ету арқылы күш-қайратқа және рухани бірлікке ие бола аламыз. Алаш ардақтыларының аманатын ұлықтау мақсатында жұдырықтай жұмылып, түрлі маңызды іс-шараларды ұйымдастыруды жоспарлап отырмыз. Әрбір ұрпақ қай заманда да өмірді жанадан бастап кете алмайды, ол өзінен бұрынғыдан қалған мұраның иесі, өзінің тәрбиесімен, қалыптасқан мәдениет, дәстүр, ойлау деңгейімен оған тәуелді. Заманында бар қазақтың қамқорына, сүйенішіне айналған «Алаш» партиясының саяси тұжырымдамасына, алашордашылардың саяси өмір жолы мен қызметіне қарап отырып, сол дәуірдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелердің бүгінгі таңда да өзектілігін жоймағанын байқайсыз. Қазақ халқының азат ел ретіндегі тағдыры, тарихы, мемлекеттік дербестігі, жері мен шекарасы, тілі мен діні туралы мәселелер арада ғасырға жуық уақыт өтсе де, күн тәртібінен түскен жоқ. Алаш арыстарының өмір жолы, өмірбаянын, күрес жолын көрсетудегі басты мақсатымыз – 20 жылда мемлекеттіліктің негізін қаладық. Ендігі мақсат – мемлекетшілдікті, азаматтық сана сезімді орнату. Осы Алаш арыстарының қызметі соған үлгі, соған негіз болады деп ойлаймыз. «Алаш жеке ұйымның немесе жеке партияның ғана меншігі емес, Алаш – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған алғашқы толыққанды үкімет пен саяси партия. Ең алдымен мектеп оқулықтарында жеткілікті көлем берілуі керек. Елімізде Алаштың ескерткіштері орнатылуы тиіс. Кітаптар мен фильмдер көптеп шығарылып, мектептерді қамтамасыз етуі керек. Жоғары оқу орындарында Алаш идеясын оқыту жүйеге айналуы керек. Алаш оқулары жолға қойылып, еліміз бойынша қанат жаюы тиіс. Алаштың ордасы болып, Алашқала аталған қазіргі Семейдегі Ертіс өзенінің сол жағалауындағы Алашорда үкіметі мен Алаш партиясы тұрған үйге ескерткіш тақта орнатылып, ол үйді мұражайға айналдыру кезек күттірмейтін мәні зор мәселе.

Қорыта айтқанда, Алаш идеясы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да басты идеяларының бірі болуы тиіс. Ал бүкіл қазақ даласын осыдан бір ғасырдай уақыт бұрын Алаш рухына бөлеген ұлы қазақтар аманатының жөні бөлек. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз Алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің негізгісі – Алаш идеясын ұрпақ бойына сіңіру. Алаш идеясы – ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде қашан да қазақпен бірге жасайды. Алаштың жолы, Алаш қайраткерлері қалыптастырған ұлттық санамызды жаңғырту сапары – бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етер берік ұстындардың бірегейі болатынын естен шығармағанымыз абзал.

Алаш идеясы – қазақ идеясы. Токсан ауыз сөздің тобықтай түйіні «Керегіміз – ағаш, ұранымыз – Алаш» дейтін біз үшін ол әрқашан қазақ идеологиясының темірқазығы болып келді, бола береді де.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010, 752 бет, суретті, карталы. 103 б.
- 2 Қазақстан тарихы: Оқулық. Өңделіп, толықтырылып төртінші басылуы. – Алматы : Алматыкітап баспасы, 2012. – 320 бет, суретті. 194 б.
- 3 Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. – Алматы : Алматымұра, 2003. – 288 бет. 162 б.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИЗУЧЕНИЯ КИПЧАКСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.
к.и.н., доцент, ПГПУ, г. Павлодар
САИПНАЗАРОВА Ш.
студент, ПГПУ, г. Павлодар

Фактически все историографические исследования кипчакской проблематики приходятся на третий этап – конец 60-х – конец 80-х гг. XX века.

С. А. Плетнева и Г. А. Федоров-Давыдов дают краткие обзоры археологического изучения кипчакских древностей в русской и советской исторической науке, в них указываются недостаточное изучение археологических памятников, слабость методики археологических изысканий и фрагментарность археологических раскопок, проводимых предшественниками [1; 2, с. 3-8; 3, с. 5-10].

Историограф Р. М. Мавродина посвятила исследование обзору литературы по проблеме взаимоотношений Киевской Руси и южнорусских кочевников, в том числе половцев. В работе отмечаются взгляды ученых дореволюционного и советского периодов на проблему, указываются основные научные достижения. Историографом были выделены два этапа и периоды в истории изучения русско-половецких отношений. Первый этап связан с дореволюционной русской историографией с двумя периодами дворянской и буржуазной, и марксистской историографией. Второй этап связан с советским периодом и доведен до 60-х гг. XX в., с

периодами 20-х – середины 30-х гг. XX в., середины 30-х – середины 50-х гг. и середины 50–60-х гг. XX века [4, с. 39–40].

В казахстанской историографии проводились исследования по истории изучения кипчакской проблематики в российской исторической науке. В связи с изучением истории и культуры кимеков, Б.Е. Кумеков рассматривает историю вопроса по материалам российской и зарубежной историографии. Исследователь выделяет два этапа в изучении кимеков: дореволюционный и советский. При этом было отмечено, что русская дореволюционная историография рассматривала кипчаков только в рамках необходимых элементов для прояснения истории Киевской Руси, и только в советское время проблемное поле было расширено [5, с. 3–8].

Весомый вклад в разработку историографии проблематики внес С.М. Ахинжанов. Археолог рассматривает историю разработки проблем кипчакско-хорезмийских отношений, государственности кипчаков-половцев, этнической истории кипчакских племен в российской и зарубежной историографии. Было отмечено, что ряд проблем в исторической науке имеет постановочный характер и требует дальнейших научных исследований, например, кипчакско-хорезмийские отношения и государственность кипчаков [6; 7].

История изучения словаря «Codex Cumanicus» в российской и зарубежной тюркологии стала предметом историографического исследования С. К. Кенесбаева и А. К. Курышжанова [8]. В работе были отмечены знаковые труды по изучению словаря и круг основных проблем, связанных с разработкой материалов памятника письменности. В развернутом виде история изучения кипчакско-латинского словаря была представлена во введении к переводу на русский язык загадок и гимнов из словаря «Codex Cumanicus» в публикации А. Н. Гаркавца [9].

Изработ последнего десятилетия по историографии кипчаковедения в России можно отметить исследование А. А. Бисембаева. В первой главе были представлены ряд трудов, посвященных изучению археологических памятников кочевников Западного Казахстана, среди которых были кипчаки. Историографическая периодизация представляет собой деление на три основных периода: дореволюционный, советский и современный (1991–2000 гг.) [10]. Обзор представляет собой аннотацию исторической литературы в хронологическом порядке, исследование проведено шаблонно, без освещения истории отдельных проблем, имеющих концептуальное значение для понимания истории кочевников. В числе же положительных моментов следует

отметить широкий охват научно-исследовательской литературы по кочевниковедению, выделение периодов в разработке проблематики и историографический обзор современных исследований и концепций в исторической науке России и Казахстана.

Достижения и особенности зарубежной историографии по истории и культуре Казахстана, в частности о кипчаках, получили свое рассмотрение в научно-аналитических обзорах К. Л. Есмагамбетова, М. Т. Лаумулина и Т. К. Бейсембиева [11–13]. Историк К. Л. Есмагамбетов анализирует научные достижения зарубежных ученых Л. Каэна, Й. Маркварта, П. Пельо, Ж. Дени, К. Цегледи, П. Голдена, в области этнополитической истории, географии расселения, материальной и духовной культуры кипчаков. Было отмечено, что Л. Каэн рассматривал политическую историю кипчаков, Й. Маркварт является создателем теории монгольского происхождения кипчаков, П. Пельо вводит в научный оборот сведения китайских источников, имеющих отношение к кипчакской истории. Ж. Дени составил библиографию работ по кипчакам, К. Цегледи изучал этническую историю куманов. Работы П. Голдена дают целостное представление об этнополитической истории кипчаков Восточного и Западного Дешт-и Кипчака [12]. М. Т. Лаумулин и Т. К. Бейсембиев проделали большую работу по созданию библиографического справочника зарубежных ученых, посвятивших свои исследования истории, этнографии и филологии Казахстана [13].

Обзор историографических работ будет не полным без упоминания работы узбекского этнографа К. Ш. Шаниязова, посвятившего исследование кипчакскому этническому компоненту в этногенезе и культуре узбекского народа. В виду специфики научного исследования, этнограф рассматривает в историографическом обзоре на базе анализа работ российской и зарубежной историографии преимущественно проблемы, имеющие прямое отношение к этнографической науке. Это проблемы этнической истории, родоплеменного состава, материальной и духовной культуры кипчаков [14, с. 9–41].

Таким образом, обзор историографии проблемы демонстрирует фрагментарность в освещении проблем кипчаковедения, что, разумеется, не дает целостного представления об истории изучения кипчакских племен в российской исторической науке. Исследователи не ставили задачи историографического анализа научной литературы по кипчакской проблематике, выделения историографических периодов в развитии научных исследований и круга проблем, в рамках которых идет развитие кипчаковедения в России. На сегодняшний день

в российской и казахстанской историографии отсутствует специальное историографическое исследование, посвященное истории развития кипчаковедческих исследований в России в XVIII – конце 80-х гг. XX веков. Поэтому в диссертационном исследовании ставится задача охвата всего комплекса проблем, в рамках которых идет разработка кипчакской проблематики в исторической науке России.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Материалы и исследования по истории СССР. – 1958. – № 62. – С. 151–226.
- 2 Плетнева С. А. Половцы. – М. : Наука, 1990. – 208 с., ил.
- 3 Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. – М. : МГУ, 1966. – 274 с.
- 4 Мавродина Р. М. Киевская Русь и кочевники (печенеги, торки, половцы). Историографический очерк. – Л. : Наука. Ленинградское отделение, 1983. – 86 с.
- 5 Кумекоев Б. Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – А.-А. : Наука, 1972. – 156 с.
- 6 Ахинжанов С. М. Кипчаки в X–XIII вв. Историографический обзор // Историко-культурное наследие кимаков и кипчаков / Сост. Н. Е. Кузембаев. – Павлодар : ТОО НПФ «ЭКО», 2006. – С. 48–56.
- 7 Ахинжанов С. М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. Издание исправленное. – А. : Гылым, 1999. – 296 с.
- 8 Кенесбаев С. К., Курьшжанов А. К. О новом издании «Кодекс Куманикус» в Казахстане // Известия АН КазССР. – Сер. общественная. – 1964 – № 3. – С. 35–45.
- 9 Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII–XIV веков / Подготовил А.Н. Гаркавец. – Москва : Лигалорбис, 2006. – 88 с.
- 10 Бисембаев А. А. Археологические памятники средневековья Западного Казахстана (VIII–XVIII вв.). – Уральск : Полиграфсервис, 2003. – 232 с.
- 11 Есмагамбетов К. Л. Что писали о нас на западе. – А.-А. : Қазақ 9. университеті, 1992. – 152 с.
- 12 Есмагамбетов К. Л. Этнополитические процессы на территории Казахстана в древности и средние века: обзор зарубежной литературы // Есмагамбетов К. Тарих тандақтары. Бірінші кітап. – А. : Арыс, 2008. – Б. 245–270.

13 Лаумулин М. Т., Бейсембиев Т. К. Зарубежные исследователи Средней Азии и Казахстана. – А. : КЕНЖЕ-Пресс – Казахстан, 1994. – 100 с.

14 Шаниязов К. Ш. К этнической истории узбекского народа (Историко-этнографическое исследование на материалах кипчакского компонента). – Ташкент : ФАН УзбССР, 1974. – 342 с.

ИЗБРАННЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПО СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

к.и.н., доцент, ПГПУ, г. Павлодар

САИПНАЗАРОВА Ш.

студент, ПГПУ, г. Павлодар

В настоящей работе мы рассматриваем письменные источники, которые были написаны на тюркском, персидском и китайском языках. Мы рассмотрели те избранные источники, в которых были зафиксированы важнейшие сведения по истории и культуре тюркских народов Казахстана и Средней Азии.

Махмуд ал-Кашгари «Словарь тюркских наречий», Диван Лугат ат-Турк дошел до наших дней в единственной рукописи, которая хранится в Стамбуле в библиотеке Миллет Генель. Труд Махмуда ал-Кашгари прежде всего выдающееся лингвистическое сочинение. Махмуд ал-Кашгари, будучи родом из Кашгара, много ездил по степям и областям тюрков и овладел почти всеми тюркскими языками. Тюрколог А. Н. Кононов характеризует его, и не без сомнений, как «первого тюрколога, лингвиста и лексикографа, этнографа и фольклориста, историка и географа». «Диван лугат ат-турк» важен с географической точки зрения. В нем содержатся сведения о расселении тюркских племен. Специальный интерес представляет сохранившаяся в рукописи самая старая тюркская карта мира [1, с. 17].

Ал-Кашгари создает труд, в котором отражен образ тюрков – могущественных «Правителей Века», располагающих помимо воинской доблести богатой культурой, малоизвестной мусульманам. По ал-Кашгари, это народ, воплощающий в себе самые лучшие человеческие качества [2, с. 25–26].

Арабские авторы IX–XII вв. сами не бывали на территории Восточного Туркестана и, ссылаясь на работы ранних авторов, считали, что там живут тогузгузы. На самом же деле в середине IX в. тогузгузы

вытеснили уйгуры. Махмуд Кашгарский на основе личного знакомства с указанными территориями впервые употребил термин «уйгур» вместо «тогузгуз» для жителей Восточного Туркестана [3, с. 9–10].

Таким образом, ценность источника заключается в том, что Махмуд ал-Кашгари в своей работе дает описание возникновению тюркских племен. Он располагает всех тюркских племен по порядку и по их расположению. Описывает социальную жизнь тюркских племен. Труд Махмуда Кашгарского является на сегодняшний день одним из самых надежных и подробных источников по истории, этнографии, географии и языку кипчакских племен первой половины XI века.

Богатейшее письменное наследие по вопросам истории, географии, медицины, философии, естественных наук оставил крупнейший ученый-энциклопедист всех времен Абу Райхан аль-Бируни, родившийся в Хорезме в 937 году. Бируни приводит сведения, дающие возможность внести дополнительные штрихи к вопросу о расселении кимаков, их верованиях и обычаях. Встречаются у него известия и о других народах. В то же время вызывает удивление, что о кипчаках уже к этому времени придвинувших свои кочевья к границам мусульманского мира, написана буквально одна строка. Кроме того, в работах Бируни имеются данные по минералогии, фармакологии. Эти сведения могут опосредовано дополнить наши знания о жизни народов. Из чисто исторических трудов им была, по всей вероятности, написана «История Хорезма», не дошедшая до нас, но использованная персидским историком Абу-л-Фазл Бейхаки (около 996-1077) [4, с. 29].

Еще один труд «Аль-Асар аль-Бакия» - «Памятники минувших поколений» дает богатый фактический материал, позволяющий хронологу составить представление о тех системах летосчисления, которыми пользовались люди в разные эпохи и в различных странах. Наряду с этим книга содержит много интересных фактов из области истории, астрономии и т. д. Книга рассчитана на специалистов-востоковедов, астрономов, историков, филологов и всех интересующихся историей науки и культуры народов Средней Азии [5].

Сведения которые были оставлены Абу Райхан аль-Бируни имеют важное значение в изучении расселении кимеков и их хозяйстве.

Поэма Юсуфа Баласагуни «Кутадгу билиг» («Благодатное звание»), описывающая идеальное общество глазами поэта и философа, содержит в себе огромное количество информации о Караханидском каганате и его населении. Историки активно привлекают эти сведения для характеристики политических и

общественных институтов, экономического устройства, социальной структуры, повседневной жизни, что позволяет реконструировать жизнь общества даже в большей степени, нежели хроники военно-политических событий [6, с. 12–13].

Благодаря труду Юсуфа Баласагуни до нас дошли имена правителей Караханидов и сведения о нравах и политической жизни описываемой им исторической эпохи.

Анонимное сочинение «Китаб хуруд ал-алам» («Книга о границах мира») – один из ранних и наиболее ценных памятников географической литературы средневекового Востока, написанных по-персидски. В ней гораздо подробнее, чем в дошедших до нас арабских географических сочинениях, говорится о владениях тюрков и вообще о немусульманской части Средней Азии [7, с. 209].

В «Китаб хуруд ал-алам» содержится уникальные сведения о кимеках, огузах, карлуках, тюргешах. Описываются города Средней Азии. Автор был весьма осведомлен о положении дел на границах с тюркскими племенами, однако до сих пор ученые спорят кому принадлежит это анонимное сочинение.

Сочинение Бейхаки, называемое «Тарих-и Масуди» (История Масуда), посвященное царствованию султана Масуда (1034–1042), не дошло до нас полностью. Многолетняя служба в султанской канцелярии позволяла автору иметь доступ к официальной переписке и деловой документации, так что описываемые им факты и события, свидетелем и участником многих из которых он был сам, вызывают определенное доверие. О кыпчаках в работе говорится только в двух местах, но эти упоминания важны для нас тем, что мы встречаемся с первым достоверными сведениями о появлении в начале XI в. кыпчаков на границе со среднеазиатскими мусульманскими владениями. В них, в частности, отмечалось, что в 1030 г. на границе Хорезма начали волноваться и проявлять известную активность кыпчаки [8, с. 44].

Труд Абу Саида Абд ал-Хайя б. Заххака Гардизи «Украшение известий» (Зайн ал-ахбар), написанный в кратковременное царствование газневидского султана Абд ар-Рашида (1050–1053). Наиболее интересующий нас раздел – глава о тюрках была опубликована в 1897 г. (на русский язык ее перевел В. В. Бартольд). Гардизи включил в свое сочинение сведения, заимствованные у предшественников, и среди них, как он сам упоминает, был труд Ибн Хордадбега и не дошедшее до нас географическое сочинение автора начала X в. Мухаммеда Джейхани. Поэтому можно полагать, что известия, которые приводит Гардизи, относится, по крайней мере,

к началу X в. Гардизи в своем списке племен, вошедших в состав кимакского объединения, упоминает и кыпчаков [9, с. 4–9].

Наряду с мусульманскими источниками большую ценность представляют китайские источники, которые тоже занимают почетное место в изучении истории средневекового Казахстана. В династийных хрониках есть богатый материал по истории Тюркского мира, соседние страны были заинтересованы жизнью Тюркского мира.

Пышный расцвет Шелкового пути относится к периоду правления в Китае династии Тан (618–907). Следующий большой комплекс сведений о народах Центральной Азии, их истории содержится в двух хрониках, посвященных этой эпохе. «Старая история династии Тан» («Цзю Таншу») была написана группой авторов в период раздробленности Китая, а «Новая история династии Тан» («Синь Таншу») в эпоху Сун (1043–60) – также коллективом авторов во главе с выдающимся ученым и поэтом Китая Суян Сю (1007–72). Второй труд по истории династии Тан был предпринят в связи с тем, что в первом было обнаружено много неточностей и ошибок. В хрониках даны политическая история и этнологические сведения о западных тюрках, тюргешах, их этногенезе, образовании Западно-тюркского каганата, Тюргешского каганата и их распаде. Весьма ценными являются китайские материалы о карлуках, их расселении в Семиречье и на юге Казахстана, а также современного Кыргызстана. Следует отметить, что основную канву истории племен Центральной Азии и их государственных образований в эпоху древности и по VIII в. н.э. сравнительно полно можно составить именно по китайским источникам, в особенности в том, что касается политической истории усуней, кангюев, древних тюрков, тюргешей, карлуков [8, с. 35].

В своих исследованиях ученые XX в. периодически обращались к одному из источников, практически малоизвестному и менее доступному в отечественной историографии, – истории восточных тюрков в изложении германского востоковеда китайского происхождения Лю Мао-цзая, который перевел и опубликовал доступные ему источники о восточных тюрках с китайского языка на немецкий. Лю Мао-цзай собрал воедино разрозненные сведения о восточных тюрках (туцзюэ), содержащиеся в китайских исторических трудах VI–XVIII вв., охватывающие период середины VI–X в. Всего в своей работе автор использовал 36 различных китайских источников, и объем его труда составил 390 текстовых страниц. Кратко характеризуя собрание Лю Мао-цзая и его перевод китайских источников по истории восточных тюрков, можно отметить, что им представлены извлечения

из различных по характеру первоисточников, расположенных в хронологической последовательности. Это нашло отражение и в структуре работы: собрание Лю Мао-цзая состоит из четырех частей, которые освещают историю восточных тюрков в определенные эпохи китайских династий. Лю Мао-цзай в структуру первого тома своего собрания поместил подборку сведений о восточных тюрках (туцзюэ) в соответствии с указанными выше династийными эпохами, разделив их на четыре части: первая часть – туцзюэ в период династий Северная Вэй (386–534), Западная Вэй (535–556) и Северная Чжоу (556–581); вторая часть – династия Суй, которая охватывает период с 581 по 618 г.; третья часть – туцзюэ в период династии Тан (618–906); четвертая часть – восточные тюрки в период У-дай (907–959) [10].

Китайские правители и путешественники были хорошо осведомлены о событиях, которые происходили на территории Казахстана. Однако при изучении китайских средневековых трудов необходимо иметь в виду тенденциозность источников, наличие большого количества стереотипов при описании культуры кочевников, желание приукрасить реальные исторические события.

Таким образом, при внимательном рассмотрении обнаруживается, что каждый из этих исторических источников ценен и дополняет сведения других источников, порой ценность источников определяет не объем, а уникальность представляемых сведений. Даже работы, которые носят компилятивный характер могут содержать оригинальные сведения. Только использование этих источников вкуче дает возможность воссоздать реальную картину исторической жизни тюркских племен Казахстана и Средней Азии в эпоху средневековья.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кумеков Б. Е., Кузембаев Н. Е. Кимекский каганат: источники, историография, социум. – Павлодар Издательство ПГПИ, 2014. – 99 с.

2 Махмуд ал-Кашгари Диван Лугат ат-Турк/ Перевод, предисловие и комментарии З.-А. Ауэзовой. Индекс составлены Р. Эрмерсом. – А. Дайк-Пресс, 2005. – 1288 с.+2 с. вкл

3 Караев О. Арабские и персидские источники IX-XII вв. о киргизах и Киргизии. – Фрунзе : Илим, 1986.

4 Ахинжанов С. М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. – А. : Ғылым, 1995. – 296 с.

5 Интернет ресурс Бируни Абу Рейхан – Избранные произведения. Т.1. Памятники минувших поколений <http://platon.a>

net/load/knigi_po_filosofii/istorija_filosofii_arabskaja/biruni_abu_rejkhani_izbrannye_proizvedeniya_t_i_pamjatniki_minuvshikh_pokolenij/59-1-0-958

6 История Казахстана с древнейших времен до наших дней: в 7 т. Т.3: Средневековый период истории Казахстана (с середины VI века до XV века). А., 2016. – 301 с.

7 Байпаков К. Великий Шелковый путь (на территории Казахстана). – А. : Адамар, 2007. – 496 с.

8 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Т.1. – А. : Атамұра, 2010. – 544 с., илл

9 Инсебаев Т. А. Историческое прошлое кыпчаков Евразии (очерки истории средневековых кыпчаков). – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова, 2002. – 160 с.

10 Ганиев Р. Т. Китайские письменные источники о восточных тюрках в Центральной Азии <http://www.km.ru/referats/3EB10837738541FEBB9AC1517915147B>

ПОТОМОК ХАНОВ И СУЛТАНОВ ЧОКАН ВАЛИХАНОВ

СУЛЕЙМЕНОВА Г. С.

преподаватель, Павлодарский технико-экономический колледж, г. Павлодар

БАТТАЛОВ А. Б., КУСАИНОВА Б. К.

преподаватели, Павлодарский гуманитарный колледж, г. Павлодар

В середине XIX в. заметную роль в культурной жизни Казахстана и России начинает играть зарождающаяся национальная интеллигенция, получившая образование в русских учебных заведениях. Одним из выдающихся представителей национальной интеллигенции является Ш. Ш. Уалиханов.

Шокан (Мухаммед-Ханафия) родился в ноябре 1835 г. в местечке Кунтимес, на территории современного Сарыкольского района Костанайской области, в семье старшего султана Аман-Карагайского окружного приказа майора Шингиза Уалиева.

В 1847 г. 12-летний Шокан был определен на учебу в Омский кадетский корпус, считавшийся тогда лучшим учебным заведением Сибири, где в совершенстве овладел русским языком, получил обширные знания. По окончании кадетского корпуса в 1853 г. он был назначен на службу при генерал-губернаторе Западной Сибири Г. Гасфорте. На формирование мировоззрения и взглядов Шокана Уалиханова оказали глубокое воздействие специфические условия

предреформенной России, стоявшей накануне отмены крепостного права [1].

В 1854-1857 гг. Ш. Уалиханов принимает активное участие в экспедициях по Южному Казахстану и Киргизии. В 1855 г. путешествует по Центральному Казахстану, Семиречью и Тарбагатаю, изучает развалины древних городов, наскальные рисунки, каменные изваяния, записывает предания, песни и сказки казахского народа. В 1856–1857 гг. Уалиханов участвует в военно-научных экспедициях по Кыргызстану, где впервые записал поэму «Манас».

Дальнейшей направленности научной деятельности Ш. Уалиханова способствовало знакомство с П. Семеновым-Тянь-Шанским, выразившим восхищение ученым-казахом. В 1857 г. по рекомендации П. Семенова-Тянь-Шанского Ш. Уалиханов был избран в члены Русского Географического общества.

Расцвет научной и просветительской деятельности Ш. Уалиханова относится к концу 50-х-началу 60-х годов XIX столетия. В 1858–1859 гг. он совершил свое самое увлекательное и опасное путешествие в Восточный Туркестан [1].

В конце 1859 г. Ш. Уалиханов приехал в Петербург, где ученые встретили его как отважного путешественника и исследователя. По поручению военно-ученого комитета Генерального штаба он составил карты Средней и Центральной Азии, под его редакцией были подготовлены «Карта пространства между озером Балхаш и хребтом Алатау», «Карта к отчету о результатах экспедиции к озеру Иссык-Куль», «Карта Западного края Китайской империи» и другие. Он составил материалы по географии и этнографии Казахстана и Средней Азии, выступил с докладами в Императорском географическом обществе.

Весной 1864 г. Ш. Уалиханов принял участие в походе на Ташкент под предводительством генерала Черняева, но вскоре, недовольный его действиями, оставил отряд и вернулся в Алтын-Эмель в аул султана Тезека, где женился на его сестре Айсаре [1].

Русские и западно-европейские востоковеды высоко оценили подвиг казахского ученого. Его работы после возвращения на Родину были переведены на немецкий, английский, французский языки. Неоспоримым свидетельством заслуг Уалиханова стало избрание в возрасте двадцати одного года членом Русского географического общества. Ш. Уалиханов скончался в апреле 1865 г. в урочище Коген Теген, недалеко от подножия Алтын-Эмельского хребта.

Шокан Уалиханов, как прогрессивный мыслитель своего времени, очень любил Россию Пушкина, Чернышевского, Достоевского. Шокан высоко ценил дружбу с выдающимися представителями русского народа, и эти чувства были взаимными. Короткая, но яркая жизнь Шокана была посвящена не только служению своему народу, но и представлению России и миру жизни казахов, их прошлого, настоящего, их помыслов о будущем [2, с. 17].

Султан Чингис, как и велось испокон веков в Степи, познакомил в свое время Чокана с его родословной. И это знакомство наполнило мальчика гордостью. Было от чего закружиться юной головке... Первым, из-за темной дымки веков, на Чокана грозно и ласково смотрел знаменитый завоеватель Чингиз-хан... Ближе к начинающему исследователю дымка рассеивалась, становилась светлее... Джучи-хан... Урус-хан... Куюрчук-хан... Общий предок правителей всех трех казахских жузов Барак-хан... Есим-хан с его сводом законов «Древняя дорога хана Есима»... Абылай-хан... Уалихан... Чингис-султан... Целая галерея правителей, оказавших то или иное влияние на Великую Степь.

Изучив свою родословную, молодой исследователь принял за родословную казахов вообще. И это был не праздный интерес. Это была пора первых, счастливых открытий, пора первоначального накопления научного материала. Чокан зорко всматривался в прошлое и настоящее, но, по свидетельствам современников, больше интересовался будущим. Как сделать его для соплеменников лучшим по сравнению с прошлым и настоящим? Вот что занимало любознательный ум, вот куда устремлялись помыслы Чокана.

Как много успел за свою короткую жизнь замечательный просветитель, ученый и путешественник. Казахстан по праву почитает Чокана Уалиханова как одного из первых своих ученых и просветителей и первого революционного, мыслителя, художника.

Драматично и опасно складывалось путешествие Уалиханова в торговом караване в Кашгарию – западные владения Китая. На всем пути караван подвергался нападениям разбойников и поборам местных начальников. Зато и открытия молодого поручика русской армии и потомка казахских ханов и султанов были блистательными. Они возвели его в ранг одного из выдающихся географов мира. Перу Чокана Уалиханова принадлежат ставшие знаменитыми труды по этнографии, истории, географии, социологии, экономике Казахстана, задней казахского фольклора, открытие для науки выдающегося киргизского эпоса «Манас».

Чокан повторяет линию своих предков — известных казахских правителей на неуклонное углубление взаимоотношений с Россией, но делает это по-своему. Он повел свой народ в сторону России и других цивилизованных стран не путем войн, политических интриг, а путем Знания. Он собирался рассказать России и всему просвещенному миру о жизни казахов, их сокровенных чаяниях, помыслах и надеждах. Открыть другим народам свой народ и сдружить их. В этом непреходящее значение непродолжительной по времени, но яркой и многогранной деятельности Чокана. В этом он — новатор по сравнению со своими предками [3, с. 69].

По Чокану, во времена не столь отдаленные от нас Степь стала пристанищем разноплеменного, свободолюбивого народа. От слов «вольный человек» и выводит ученый имя народа «казах». Это было предположение молодого ученого, подтвержденная позднее источниками.

Валиханов тщательно восстанавливал генеалогию казахских торе и ходжей, называвших себя белой костью, и простого народа — «черной» кости. Тщательно анализировал все связанные с этим факты [2, с. 73].

В чем Валиханов был преемственен? В своем заступничестве за Великую Степь перед Великой Россией, но опять-таки по своему — сугубо мирным путем. Каким именно? По мнению Федора Достоевского, Валиханов должен был написать о казахах «вроде Джона Теннера». А Джон Теннер, как известно, в своих произведениях указывал на рабство негров посреди богатства, свободы и образованности Америки. Великий русский писатель еще только советовал, а большой казахский публицист уже становился казахским Теннером, ходатаем за Степь и всю Азию перед Россией. Впрочем, Валиханов сравнивается с Теннером в учебных целях, он оставался в своих сочинениях Валихановым, ни на кого не похожим и своеобразным [4, с. 79].

В записках о своих земляках Чокан блестяще опрокидывал предвзятые представления о кочевниках как о ордах свирепых дикарей. Валиханов убежденно говорил о высокой поэтичности казахов, наличии у них древней культуры, с которой народ не расставался и в самые тяжкие годы и которую сумел уберечь, несмотря ни на что. Чокан увлеченно записывал удивительные степные сказания и песни, различные варианты поэмы о Козы-Корпеш и Баян-Слу, к которой проявлял большой интерес Пушкин.

Валиханов повествовал об оригинальном уме, неистребимых доброте и нравственности степняков. Он не унижался просьбами обратить внимание «на своих», а укорял великороссов за пренебрежительное нежелание изучать своих казахских и среднеазиатских соседей. В очерках Валиханова о казахах неразрывно слиты глубокий ученый и пламенный публицист.

Валиханов гневно протестовал против введения в Степи телесных наказаний, доказывая, что у казахов его не было. При этом ему приходилось выдерживать яростную борьбу с такими непримиримыми оппонентами и представителями царских властей, как Яценко и другие.

Да, с одними русскими Чокан энергично боролся, с другими был нежен и дружелюбен. Известно, как по-человечески горячо и нежно любили друг друга Валиханов и Достоевский; какие доверительные отношения связывали Чокана с Колпаковским; как крепка была дружба Валиханова с Потаниным.

Сейчас можно искать и находить напряженность в отношениях казахов и казаков. В связи с этим вспоминается эпизод.

Как-то в Омске, на одной из встреч известный астроном Струве заговорил о мнимой ненависти между казаками и казаками. Чокан поднялся, улыбаясь находящемуся рядом Потанину, и сказал, что он поднимает бокал и целует своего друга-казака. И с этим исполнил сказанное.

Что примечательно, Чокан Валиханов завершал свой жизненный путь в год, когда казахи всех трех жузов завершали свое вхождение в состав России и одновременно — воссоединение в один большой, перспективный во всех отношениях народ. Чокан по праву мог бы сказать, хотя и не сказал и никогда не сказал бы, что в этих исторических свершениях есть и его вклад. Об этом сказали другие. Известны слова профессора Н. И. Веселовского об ожидании от потомка казахских ханов и султанов и русского офицера великих и важных откровений о судьбе тюркских народов. К несчастью, преждевременная смерть Чокана отняла эти чаяния [5, с. 126].

В кратких, но точных и выверенных словах отзывается о Валиханове и Национальная академия наук республики: «Шокан Шингисович Валиханов — выдающийся казахский ученый, просветитель-демократ. Большое влияние на формирование его мировоззрения оказали русский писатель с мировым именем Ф. М. Достоевский, революционер-разночинец С. Ф. Дуров, известный географ П. П. Семенов-Тянь-Шанский.

Шокан вошел в мировую науку как исследователь истории и культуры Семиречья и Киргизии, Восточного Туркестана. Немало личного мужества потребовало его путешествие в Кашгарию. Работы «Очерки Джунгарии», «О состоянии Алтын-шара», «О западном крае китайской империи» и другие поставили Шокана Валиханова в один ряд с выдающимися путешественниками и исследователями Европы и Азии.

Шокан глубоко изучил древнюю и средневековую историю, духовную и материальную культуру народов Востока. Признанием научных заслуг Валиханова явилось избрание его действительным членом Российского географического общества.

Научные труды Шокана Валиханова по истории, этнографии, культуре, географии, праву, религии тюркских и монгольских народов явились важным вкладом не только в русское, но и в мировое востоковедение» Все это вместил в себя «метеор» за время, пока успел промелькнуть! [2, с. 96]

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <http://e-history.kz>
- 2 А. Х. Касымжанов «Портреты штрихи к истории степи»
- 3 Добренков В. И., Кравченко А. И., Социология в 3-х томах. – М. : Наука, 2000.
- 4 Биекенов К. У. Перспективы развития социологической науки // Перспективы развития науки. Приглашение к размышлению. Алматы : Казак университет, 1998.
- 5 Стрелкова И. Правнук хана Аблая // Жизнь замечательных людей: Валиханов. – 1-е изд. – Москва : Молодая гвардия, 1983. – С. 36. – 284 с.

10 Секция. Көшбасшылық және жетістік философиясы 10 Секция. Философия лидерства и успеха

ТАНЫМДЫҚ ДАМУШЫ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

АБДЫРОВА Л. О.
тәрбиеші, № 25 шағын орталығы, Павлодар қ.

Қазақстан Республикасының білімді дамыту тұжырымдамасында «Мектепке дейінгі тәрбие – үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы. Ол баланың жеке бас ерекшелігін ескере отырып дамытатын орталық» делінген. Демек, бала – біздің болашағымыз болса, баланың болашағы біздің қолымызда. Бүгінгі қоғам алдында тұрған ең жауапты міндет - тәуелсіз мемлекетіміздің уығы боп қадалатын қоғам мүшелерін, яғни жас ұрпақты тәрбиелеу, тиынақты білім беру.

Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамытудың тұжырымдамасында білім берудің негізгі міндеті – білімдік шоғырланудан нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұрғыға көшу деп көрсетілген.

Мектепке дейінгі білім беруде жаңа рухани-мәдени құндылықтарды игеруге, ұлттық сананың қалыптасып, ақыл-ойының, интеллектуальдық дамуын қамтамасыз ететін, болашақ бастауыш мектептегі оқу әрекетіне дайындық ретінде танымдық құзыретін қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Мектепке дейінгі ұйымдағы оқу үдерісін ұйымдастыру базалық білім, білік, дағдылар, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың түйінді құзыреттілігінің қалыптасуын қамтамасыз етеді. Осыған сәйкес мектепке дейінгі балалардың бойында қоршаған ортаға қызығушылық білдіруге, экологиялық білімді меңгертуге танымдық құзыреттілікті қалыптастыру басым бағыттарының бірі болып табылады. Сондықтан бүгінгі таңда тәрбиешінің алдында тұрған міндет: табысты және тиімді әрекетке дайын, өзінің пікірін білдіруге және өзінің іс-әрекетімен өмір сүріп отырған қоғам үшін жауапкершілігін түсінуге қабілетті, отбасындағы, қоғамдағы ролін сезінетін құзырлы тұлғаны қалыптастыру.

Құзыреттілік – бала іс-әрекетінің әмбебап тәсілдерін меңгеруінен көрінетін білім нәтижесі, ал құзырет дегеніміз алға

койған мақсаттарға жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді іске асыруға дайындық.

Құзыреттілік – алған білім, білік, тәжірибе мінез-құлық тәсілдерін нақты жағдаятта, нақты іс-әрекет жағдайында жұмылдыру қабілеті. Құзыреттілік ұғымында «нәтижеден» қалыптасатын білім мазмұны интеграциясы. Құзыреттіліктер тек білім беру мекемелеріндегі оқыту үдерісінде ғана емес, яғни дәстүрлі және дәстүрден тыс білім алу жағдайында қалыптасады.

В. А. Сухомлинский «Ойынсыз ақыл – ойдың қалыпты дамуы жоқ және олай болуы мүмкін де емес. Ойын – дүниеге ашылған үлкен жарық терезе іспеттес, ол арқылы баланың рухани байлығы жасампаз дүние туралы түсінік алады. Ойын дегеніміз – ұшқын, білуге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» – деген. Ойын дегеніміз – жас ерекшелікке қарамайтын, адамның көңіл-күйін көтеретін, ойландыратын үрдіс. Ойын – мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті. Ойын төзімділікті, алғырттықты, тапқырлықты, ұқыптылықты, ізденімпаздылықты, іскерлікті, дүниетаным өрісінің көлемділігінің, көп білуді, сондай-ақ, басқа да толып жатқан сапалылық қасиеттерді қалыптастыруға үлкен мүмкіндігі бар педагогикалық, тиімді әдістерінің бірі. Сондықтан ойынды сабақтан тыс уақытта пайдалану-үлкен нәтиже берері анық. Ойынға зер салып, ой жүгіртіп қарар болсақ, содан үлкен мәнді де мағыналы істер туындап өрбитінін байқаймыз. Себебі, бар өнердің бастауы деп білеміз. Ойын-тек жас адамның дене күш қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке т.б ғана тәрбиелеп қоймаймыз, оның ақыл-ойының толысуына, жан дүниенің қалыптасуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, танымдық қасиеттерін дамытады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды қоршаған ортамен таныстыруда көбіне танымдық ойындар қолданылады. Танымдық ойындар баршамызға белгілі таным мүшелерін дамытуда, қоршаған ортаны, айналадағы дүниені таныстыруда мақсатты түрде пайдаланылады. Балабақшадағы ересек жастағы балалардың танымдық құзыреттілігін, шығармашылығын, ойлау қабілетін дамытуға ықпал ететін ойындардан мысал келтірсек, балаларды үй жануарлары мен таныстыруда төрт түлікке, жабайы аңдар, үй құстары және т.б байланысты мынадай танымдық шығармашылық ойындарды қолдана аламыз. «Қайсы ненің даусы?» Мақсаты: баланың есту зейіні, тез ойлау қабілеттерін дамыту. «Не екенін тап?» Мақсаты: балалардың сипап сезу арқылы таным қабілеттерін

дамыту. «Суреттерді дұрыс құрастыр» ойыны. Мақсаты: балалардың есте сақтау қабілетін дамыту. «Түлкінің балалары мен бүркіт». Мақсаты: балалардың зейінін, ерік-жігерін дамыту.

Танымдық-шығармашылық ойындар балаларға қоршаған ортаның, табиғат құбылыстарының өзгерістерін, оның қалай пайда болатынын қызықты да естен шықпайтындай етіп қабылдайды. Мектеп жасына дейінгі балаларға алғаш ойналған ойын керемет бір ғажап дүние сияқты болып көрінеді. Себебі, бұл кездегі балалар өздері алғаш көрген жаңа дүниені, затты ешқашан ұмытпайды.

Ойындардың логикалық ойлау қабілетін ұштаудағы маңызы орасан зор. Ойлау қабылдау, елестермен тығыз байланысты. Түйсік пен қабылдау танымының бірінші баспалдағы болғандықтан, олардан тыс ешбір ойлау болмайды. Ойлау сезім мүшелері арқылы алынған мәліметтерді өңдейді. Ойлау сезімдік мағлұматтардың негізінде ғана мүмкін болатын әсіресе, елестерде жалпылағыш элементтер мол болғанмен, оның таным мүмкіндігі ойлаудан әлдеқайда төмен. Ойлаудың қамтитын шеңбері өте кең. Ойын тапсырмалары арқылы да балалардың ойлау қабілеттері дамитын болады. Ойында әр қилы тапсырмалар болады, сол арқылы балалардың ойлану, жауап беру үдерістері жалғасын табады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың зейіні тұрақсыз болады. Оларды біркелкі жұмыс тез жалықтырады. Сондықтан олардың зейінін үнемі қажетті бағытқа аудару үшін ойын түрінде жүргізу қажет. Өйткені ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде алған білімді ойынмен тиянақтау білімнің беріктігіне, ұмытылмауына берік негіз қалайды, қабілет-қарымын ұштайды. Ойын барысында баланың жеке басының қасиеттері қалыптасады. Баланың қуанышы мен реніші ойында айқын көрінеді. Ойын кезіндегі баланың психологиялық ерекшелігі мынада: олар ойланады, эмоциялық әсері ұшқындалады, белсенділігі артады, ерік қасиеті, қиял елестері дамиды, мұның бәрі баланың шығармашылық қабілеті мен дарынын ұштайды. Мектеп жасына дейінгі балалар көргендерін, байқағандарын, айналасынан естігендерін ойын кезінде қолданатын байқауға болады. Ойын айналадағы болмысты бейнелейді. Ойын барысында балалар дүниені тани бастайды, өзінің күш жігерін жұмсап, сезімін білдіруге мүмкіндік алады, адамдармен араласуға үйренеді.

Қорыта келе, мектепке дейінгі мекемедегі баланың танымдық құзыреттілігін дамытуда біртұтас кеңістікті қолдану керек. Яғни, балаларды жан-жақты, барлық танымдық қасиеттерді дамытуымыз керек. Мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық құзерттілігі –

қоршаған орта туралы білімі, сенсорлық мәдениеті, оларды қолдану біліктілігі, дағдысы және тәжірибесінің жиынтығы болып табылады.

Ойын сырттай қарағанда жеңіл болып көрінеді. Бірақ нақты өмірде, сабақта ол әр тұлғадан білім мен білікті, ақылды, шыдамдылықты талап етеді. Оқытудың ойын формалары білімді игерудің барлық кезеңдерінде қолданылады: басты мақсатқа – шығармашылық-ізденіс әрекеттеріне жұмылдырады. Шығармашылық-ізденіс әрекеттері түрленіп, қабылдауға икемді болуы көбінесе балалардың бұл ілімдерді қалай меңгерулеріне қатысты. Балалардың шығармашылығын, танымдық қызығушылығын, сөздік қорларын дамытуда ойындарды, тапсырма-жаттығуларды қолдану үлкен нәтиже береді. Ойын арқылы балалардың сөздік қоры дамып, ауызша сөйлеу машығын игереді, таным белсенділіктері қалыптаса түсіп, ақыл-ойы өсіп жетіледі, әрі адамгершілік қасиеттер бойына сіңіреді.

Баршамызға белгілі, ойын арқылы баланың дене құрылысы жетіліп, өзі жасаған қимылына сенімі артады. Баланың бойында ойлау, тапқырлық, ұйымдастырушылық, шыдамдылық, белсенділік қасиеттер қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана. 2010 ж.

2 Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамытудың тұжырымдамасы. Астана 2004 ж.

3 Құдайбергенова К. С. Құзырлық табиғаты – тұлғаның өздік дамуында. Алматы // 2006. – 86 б.

ЦЕННОСТНЫЙ АСПЕКТ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ (НА ПРИМЕРЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИФА)

АКЫЛБЕКОВА Р. А.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В современном мире интерес к политическим технологиям значительно усилился. Это связано с возрастанием роли политики в обществе, изменением морально-нравственных ценностей человека и общества в целом. В условиях политических и духовных изменений, происходящих в цивилизованном обществе, очень важно, какие механизмы, формы и методы политической

деятельности воздействуют на формирование мировоззрения личности. Сейчас принято считать, что политические технологии вносят дисбаланс в общество и общественное сознание. В силу этого возник острый вопрос о философском осмыслении нравственных аспектов использования политических технологий, как воздействие на массовое сознание для достижения цели, на основе которого людьми осуществляется политический выбор.

С эпохи античности и до наших дней многие выдающиеся философы и общественные деятели рассматривали проблему политики и морали. Аристотель считал, что политика невозможна без этических норм, где особенно он выделял добродетель. Добродетель, по Аристотелю, является условием счастливой, лучшей жизни, вне добродетели счастье невозможно. Аристотель писал: «без добродетели человек становится самым нечестивым и самым диким существом, а по отношению к половому наслаждению и пище он хуже тогда всякого животного». В трактате «Политика» он выделял три важных добродетелей для государства: мужество, справедливость, рассудительность. То есть Аристотель считал, что те, кто имеют моральные основы и этические нормы, призваны быть господами, а все остальные – варвары. Он подчёркивал, что человек, воспитавший в себе добродетель, не может вести аморальную жизнь, в политической жизни существование политики отдельно от этики невозможно. Принимая во внимание взгляды Аристотеля, можем сказать, что любые политические средства, направленные на достижения цели, должны иметь морально-этические критерии.

Макиавелли, напротив, считал, что мораль и политика вещи не совместимые. Он рассматривал политику с беспристрастностью объективного исследователя без возможности моральной оценки. Политика, по Макиавелли, является самостоятельной сферой и имеет свою собственную логику. Для стабильного существования государства необходимо применение любых эффективных средств. Факт того, что существует применение «грязных» технологий в политике свидетельствует о том, что в политике нет места для моральных ценностей. Макиавелли рассматривал политику, как средство манипулирования общественным сознанием для достижения выгоды, где применение моральных критериев не имеет места, свидетельствуя об обратной стороне – пренебрежением моральных критериев.

Сегодня изучение особенностей нравственных сторон политических технологий, специфика и ее виды, приобретают

особое значение, что обуславливается рядом факторов. Среди них можно назвать развитие средств массовой коммуникации, возникновение новых каналов передачи информации, увеличение объема информационного потока. Складывается ситуация, когда массовая коммуникация все активнее оказывает влияние на мнение и поступки людей, формируются моральные, нравственные ценности политического человека. Пропагандистские и информационные технологии создают потенциальные возможности для многочисленного воздействия на мышление общества, манипуляции поведения человека, изменения морально-нравственных ценностей и формирование «политического и социального» сознания. Политтехнология – искусство древнее, как и сама политика. Существует мягкие и жесткие политические технологии, которые способны произвести революцию большого масштаба или «бархатную» революцию.

В современном мире практика политических технологий имеет достаточное практическое применение. Все многообразие политических технологий можно свести к трем видам: приемы, которые позволяют изменить правила политического процесса; приемы, в которых формируются новые установки, убеждения, внесение в массовое сознание новых ценностей; приемы, позволяющие манипулировать. В наибольшей степени новые политические технологии связаны с манипулированием сознанием и поведением людей. Хорошо известно, что манипуляция побуждает человека к действиям, которые он не намеревался осуществлять в данный момент, в ходе чего человек не ощущает внешнего принуждения, ему кажется, что он сам принимает решение и сам выбирает форму своего поведения. Одна из технологий глобального манипулирования основывается на систематическом внедрении в массовое сознание политических мифов – иллюзорных идей, устанавливающих определенные ценности и нормы, воспринимаемые преимущественно на веру, без критического осмысления.

На протяжении истории формирования государств существует идеал народной правды, которое отражает представление об истине, социальной справедливости, идеальном государстве, взаимоотношении власти и народа. На основе этого формируется миф о народе, миф о лидере страны, миф об «утопическом» государстве. Миф существует посредством веры (пока человек верит – он отождествляет реальность с мифом), где есть логика, истинность и достоверность. Значит и поведение человека, под влиянием мифа, становится программируемым и предсказуемым.

Политический миф выстраивает образную картину политической реальности, формируется представление о сакральной территории (образ Родины) и враждебном окружающем пространстве.

Политический миф имеет большую силу влияние на сознание человека, изменяя ценностные ориентиры, формируя представления иной реальности. Миф представляет собой изменения мышлений (формирование определенного образа), нравственные и эстетические установки, соединяющие реальность с мистикой и приобретенных установок путем применения «мифической» истинности современной ситуации в мире для урегулирования снижения и достижения решений возникших проблем. Выступает в качестве механизма духовно-нравственного измерения политики, вызывая эмоциональные переживания, мотивирующие политическое поведение, опирающиеся, тем не менее, на рациональный смысловой стержень. Политический кризис, крушение привычных отношений с властью, привычных ценностей и ориентиров, социальная нестабильность в государстве, религиозный терроризм, национальная вражда и многие другие политические, экономические и социальные проблемы вызывают перед человеком страх будущего, что ведет к росту потребности применения политического мифа. На фоне информационных технологий политический миф усиливает роль воздействия на сознание людей, что приводит к новой глобальной проблеме – проблеме защиты человека от пропаганды (представление гражданам отчасти верной, но предвзятой информации), информационной перезагрузки (сознательное представление чрезмерной информации с целью лишить рядового гражданина возможности адекватно усвоить и верно ее оценить), фанатизма (огромное количества религиозного и национального фанатизма текстового и аудио-видео содержания).

Таким образом, миф выступает в качестве одного из основных факторов современного политического процесса, как технология влияния на изменения ценностных взглядов, поведения и мышления человека.

В политической жизни современного общества необходимы знание теоретических подходов к общественно-политической модернизации, а также какими методами и приемами, с помощью каких технологий, реализуется политика, воздействуют на нравственные стороны сознания общества. Необходимо выявить моральную сторону влияния политических технологий на формирование общественно-политического мнения и поведения людей. Все это требует философского обоснования сущности и

содержания политических технологий на примере политического мифа, определения места и роли его в современном обществе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Горелов А.А. Политология в вопросах и ответах. М.: Эксмо, 2007.
- 2 Аристотель. Трактат «Политика» // http://loveread.ec/read_book.php?id=59114&p=1
- 3 Войтасик Л. Психология политической пропаганды. М.: Прогресс, 1981.-278с.
- 4 Кассирер Э. Политические мифы // Реклама: внушение и манипуляция. М., 2001
- 5 Никколо Макиавелли. Государь // http://librebook.me/the_prince/vol1/1

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ КОРНИ КАК ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ

БЕЙСЕНОВ А. Ж.
ст. преподаватель, кафедра ИИ
ПАНЧЕНКО Е. А.
преподаватель, кафедра ИИ

В 21 веке мы подошли к объективной необходимости новой модернизации общественного сознания. Как отмечает Президент, модернизация любого общества содержит в себе уникальный национальный код, истоки которого уходят корнями в прошлое. Однако противоречивые процессы глобализации и здесь обнаруживают вызовы, которые резко обостряют проблему национальной идентичности. Многие страны до 60-х годов прошлого века, а некоторые и в веке наступившем, модернизацию проводили через имитацию западной модели развития. Государства, активно шедшие по этому пути без учёта национальных особенностей, переняли худшие черты западного общества и живут по принципу «хлеба и зрелищ». Нужно ли говорить, что такая глобализация размывает понятие суверенитета, обостряет для многих стран вопросы национального выживания.

Что же делать, чтобы демократизация, информатизация, культурная стандартизация, с одной стороны, не конфликтовали с национальным культурным кодом, традициями, обычаями? А с другой – как сохранить историческую и культурную глубину, но

при этом адаптироваться к новой технологической реальности? Президент отвечает на эти вызовы, адаптируя к нашим реалиям опыт успешных западных стран и растущей невиданными темпами Азии, сохраняя при этом наши традиционные ценности. Это не слепое и бездумное копирование чуждых нам моделей. Это наш казахстанский путь, который уже доказал свою эффективность. Он зародился в результате синтеза европейского прагматизма и восточной школы технологического развития с учётом национальных интересов нашей страны.

В чем опасность господствующих сегодня моделей модернизации? – задаётся вопросом Нурсултан Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» – В том, что модернизация рассматривается как переход от национальной модели развития к некоей единой, универсальной. Но жизнь неизменно доказывает, что это ошибка! На практике разные регионы и страны выработали свои модели.

К слову, именно способность адекватно оценивать ситуацию и прогнозировать будущее уберегли нашу страну от многих ошибок «транзитного» периода. Нурсултан Назарбаев – один из немногих лидеров понимал, что реформы, которые не соответствуют «поведенческим системам» общества, обречены на провал. Как следствие, эволюция социума произошла разительная и в кратчайшие по историческим меркам сроки.

Философия успеха

Сегодня, однако, перед нами стоят новые задачи, обозначенные в Стратегии «Казахстан-2050». Новая реальность стирает границы и барьеры. С одной стороны, это позволяет приобщиться к последним технологическим достижениям, а с другой – порождает целый комплекс проблем. – «Новая модернизация не должна, как прежде, высокомерно смотреть на исторический опыт и традиции. Наоборот, она должна сделать лучшие традиции предпосылкой важным условием успеха. Без опоры на национально-культурные корни модернизация повиснет в воздухе. Я же хочу, чтобы она твёрдо стояла на земле», – отметил Глава государства.

Практика показывает, что в условиях глобализации выживают лишь те культуры, которые оказываются способными к адаптации или, говоря языком психологии, рационализации своей национальной идентификации. Яркий пример – японская культура, противопоставившая глобализации более мощный и убедительный национальный проект. Так, в 1950-е годы японские учёные

предложили модель коллективной продуктивности, использующую общинные семейные ценности в жизни и производстве. А сегодня это уже третья экономика планеты.

«Японская философия «кайдзен» позволила не только добиться управленческих и технологических высот, но и прочно вошла в копилку общечеловеческих ценностей. Могу отметить, что образ мыслей японского народа близок и созвучен мировоззрению казахов. Мы объединены общностью непростых, порой трагических судеб наших народов. Казахстан и Япония испытали на себе разрушительную мощь оружия массового поражения», – сказал Глава государства.

Чтобы обеспечить развитие страны, оставить её потомкам сильной и процветающей, Президент выделил **6 направлений модернизации сознания**. Это конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное, а не революционное развитие и, наконец, открытость сознания.

Конкурентоспособность

Сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность.

Это означает, прежде всего, способность нации предложить что-либо выигрышное по цене и качеству на региональных и глобальных рынках. И это не только материальный продукт, но и знания, услуги, интеллектуальные продукты, наконец, качество трудового ресурса.

И среди безусловных предпосылок этого выступают такие факторы, как компьютерная грамотность, знание иностранных языков, культурная открытость.

Поэтому и программа «Цифровой Казахстан», и программа трехязычия, и программа культурного и конфессионального согласия – это часть подготовки нации (всех казахстанцев) к жизни в XXI веке. Это часть нашей конкурентоспособности.

Прагматизм

Модернизация невозможна без изменения ряда привычек и стереотипов. В нашей истории есть много примеров подлинного прагматизма.

Прагматизм означает точное знание своих национальных и личных ресурсов, их экономное расходование, умение планировать свое будущее.

Прагматизм есть противоположность расточительности, кичливости, жизни напоказ. Культура современного общества – это культура умеренности, культура достатка, а не роскоши, это культура рациональности.

И это единственно успешная модель в современном мире. Нужны ясные, понятные и устремленные в будущее установки. Реализм и прагматизм – вот лозунг ближайших десятилетий.

Сохранение национальной идентичности

Само понятие духовной модернизации предполагает изменения в национальном сознании. Здесь есть два момента.

Во-первых, это изменение в рамках национального сознания.

Во-вторых, это сохранение внутреннего ядра национального «Я» при изменении некоторых его черт.

В чем опасность господствующих сегодня моделей модернизации? В том, что модернизация рассматривается как переход от национальной модели развития к некоей единой, универсальной. Но жизнь неизменно доказывает, что это ошибка! На практике разные регионы и страны выработали свои модели.

Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, – одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами.

Мудрость Абая, проза Ауэзова, поэзия и просветительские шаги Торайгырова. проникновенные строки Джамбула, волшебные звуки Курмангазы, вечный зов аруаха – это только часть нашей духовной культуры.

Но модернизация состоит и в том, что ряд архаических и не вписывающихся в глобальный мир привычек и пристрастий нужно оставить в прошлом.

Это касается и такой особенности нашего сознания, как региональное разделение единой нации. Знать и гордиться историей своего края – дело нужное и полезное. Вот только забывать о гораздо большем – о принадлежности к единой и великой нации – нельзя.

Задача не в том, чтобы заниматься перечислением положительного и отрицательного в накопленном опыте. Задача в том, чтобы понять два непреложных правила.

Первое – никакая модернизация не может иметь место без сохранения национальной культуры.

Второе – чтобы двигаться вперед, нужно отказаться от тех элементов прошлого, которые не дают развиваться нации.

Культ знания

Стремление к образованию всегда было характерно для нашего народа.

Многое было сделано за годы Независимости. Мы подготовили десятки тысяч молодых специалистов в лучших университетах мира.

Начало, как известно, было положено программой «Болашак» еще в начале 90-х годов прошлого века. Мы создали ряд университетов очень высокого уровня, систему интеллектуальных школ и многое другое.

Но культ образования должен быть всеобщим. И причина заключается в том, что технологическая революция ведет к тому, что в ближайшие десятилетия половина существующих профессий исчезнет. Такой скорости изменения профессионального облика экономики не знала ни одна эпоха.

И мы вступили в эту эпоху. В таких условиях успешно жить сможет только высокообразованный человек, который может относительно легко менять профессию именно благодаря высокому уровню образования.

Поэтому Казахстан сегодня в числе самых передовых стран мира по доле бюджетных расходов на образование.

Каждый казахстанец должен понимать, что образование - самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером.

Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нацию ждет успех.

Эволюционное, а не революционное развитие Казахстана

Весь XX век прошел под знаком революционных потрясений.

Каждый народ извлекает свои уроки из истории. Это его право, и нельзя навязывать другим свою точку зрения. Но также никто не вправе навязывать нам свое субъективное видение истории. А уроки XX века для нашего народа во многом трагические.

Во-первых, был сломан естественный путь национального развития и навязаны чуждые формы общественного устройства.

Во-вторых, нанесен страшный демографический удар по нации. Удар, который сказался на протяжении целого столетия.

В-третьих, едва не были утрачены казахский язык и культура.

В-четвертых, территория Казахстана превратилась во многих регионах в территорию экологического бедствия. Конечно, в истории не бывает только черного и белого цвета. XX век принес немало позитивного Казахстану. Это индустриализация, создание социальной и производственной инфра-структуры, формирование новой интеллигенции.

Мы должны ясно понимать уроки истории. Эпоха революций не прошла. Но вся наша недавняя история говорит прямо и недвусмысленно: только эволюционное развитие дает нации шанс на

процветание. В противном случае мы снова попадем в исторический капкан.

Конечно, эволюционное развитие общества как принцип не означает вечной консервации, но важно понять не только уроки истории, но и примеры современности и сигналы будущего.

Поэтому серьезное переосмысление того, что происходит в мире, – это часть огромной мировоззренческой, идеологической работы, которую должны провести и общество в целом, и политические партии и движения, и система образования.

Открытость сознания

Многие проблемы возникают из-за того, что большой, глобальный мир стремительно меняется, а массовое сознание остается в «домашних рамках».

Казалось бы, что доказывать необходимость массового и форсированного обучения английскому языку, когда по всему миру более миллиарда человек изучают его наряду с родным, как язык профессиональной коммуникации?

Неужели более 400 миллионов граждан Европейского союза не уважают свой родной немецкий, французский, испанский, итальянский или другой язык? Неужели сотни миллионов китайцев, индонезийцев или малайцев просто так изучают английский? Это не чье-то субъективное желание, это условие для работы в глобальном мире.

Но вопрос не только в этой частности. Открытость сознания означает по крайней мере три особенности сознания.

Во-первых, понимание того, что творится в большом мире, что происходит вокруг твоей страны.

Во-вторых, открытость сознания – это готовность к переменам, которые несет новый технологический уклад. Он изменит в ближайшие 10 лет огромные пласты нашей жизни – работу, быт, отдых, жилище, способы человеческого общения. Нужно быть готовым к этому.

В-третьих, способность перенимать чужой опыт, учиться у других. Две великие азиатские державы, Япония и Китай – классическое воплощение этих способностей.

Открытость и восприимчивость к лучшим достижениям, а не заведомое отталкивание всего «не своего» – вот залог успеха и один из показателей открытого сознания.

На наш взгляд, модернизация общественного сознания, предложенная Президентом – самая перспективная за всю историю Казахстана, и именно поэтому она заслуживает самой широкой поддержки научной и творческой интеллигенции и всего общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 http://www.akorda.kz/ru/special/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya
- 2 <http://old.kp.kz/society/13788-nursultan-nazarbaev-bez-opory-na-natsionalno-kulturnye-korni-modernizatsiya-povisnet-v-vozdukhe>
- 3 <https://informburo.kz/stati/modernizaciya-kazahstana-upravlyaya-budushchim.html>

КЛЮЧЕВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ (КРІ). ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ

ВЯТКИНА Ю. А.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В условиях рыночной экономики основной целью работы организации является удовлетворение общественных потребностей путем производства высококачественной продукции, для вузов - выпуска квалифицированных конкурентоспособных специалистов. При этом, успешная реализация стратегических планов развития сопряжена с последовательным внедрением в жизнь принципа материальной заинтересованности сотрудников, в высоких результатах труда на основе надлежащей его организации и оплаты.

Управление вознаграждением – одно из важных составляющих социальной политики организации. Поскольку вознаграждение является основным источником формирования доходов работников и членов их семей, то это и весьма действенное средство влияния на производительность и качество труда, а значит и на развитие организации. В этой связи растущее значение приобретает усиление зависимости уровня оплаты труда каждого работника от его личного вклада и от конечных результатов деятельности всего коллектива.

Организация заработной платы должна строиться так, чтобы увеличение оплаты непосредственно увязывалось с увеличением степени участия работника в процессе создания благ и оказания услуг, а система оплаты была бы гибкой, быстро отражающей проявление с его стороны инициативы и самостоятельности [1, с. 189].

Как показывает мировая практика на сегодняшний день, наиболее функциональной и объективной является организация заработной платы через систему КРІ.

Система КРІ (Key Performance Indication) разработана американскими учеными Д. Нортоном и Р. Капланом. В переводе на русский язык она означает «ключевые показатели эффективности», подразумевая под собой ряд показателей, позволяющих оценить эффективность работы организации в целом и каждого работника подразделения по направлению его деятельности.

Система КРІ уже эффективно используется в западных компаниях, а также на ряде российских предприятий, например МТС, государственная корпорация по атомной энергии «Росатом», ОАО «Газпромнефть», в ведущих вузах РФ и РК, а также внедряется на казахстанских предприятиях.

В крупных западных компаниях, где все прописано и детализировано до максимума, работа по системе КРІ – хороший вариант для сотрудников. Специалист понимает, сколько, за что и когда он получит сверх оклада. И что входит в его оклад. Четкая, документированная информация о том, чего работодатель ждет от тебя, очень упрощает работу. Каждый сотрудник имеет персональные задачи и сроки их выполнения, а компания регулярно с помощью оценки контролирует его работу [2, с. 5].

Во многих компаниях, помимо ежемесячного контроля, результаты всех КРІ берутся за основу ежегодной оценки эффективности работы персонала. После проведения годовой оценки дирекция по персоналу составляет списки наиболее перспективных специалистов для зачисления их в кадровый резерв компании и повышения в должности.

К недостаткам работы в системе ключевых показателей относится то, что не все сотрудники могут напрямую влиять на стратегические цели компании. Очень часто в компаниях система мотивации по КРІ является «однобокой»: все, что сотрудник перевыполнит, – это просто хорошо выполненная работа, за которую он получает зарплату, а за невыполнение его лишают какой-то части оклада.

Или другой вариант: система ключевых показателей внедряется, а привязка к программе мотивации работы сотрудников не происходит. Работу технических специалистов (бухгалтеров, инженеров, программистов) проще описывать должностной инструкцией. А подобрать для них справедливую «линейку» очень сложно.

Также нужно учитывать, что планирование и расчеты КРІ отнимают время. Переход на систему КРІ обычно сопровождается волнениями среди сотрудников: одни нововведение «тихо саботируют», другие полностью не принимают его и покидают компанию. Сложно сразу поменять свои привычки, порядок

выполнения функций, привыкнуть к новым условиям оплаты труда [1, с. 191].

Плюсы и минусы работы в системе КРІ:

Плюсы:

- размер бонуса сотрудника напрямую зависит от выполнения его персональных КРІ;
- за каждым закреплена ответственность за определенный участок работы;
- сотрудник видит свой вклад в достижении общей цели компании.

Минусы:

- из-за слишком большого количества КРІ в общем бонусе доля каждого из них мала;
- слишком большой вес одного из показателей ведет к перекосам в работе;
- реально недостижимые КРІ демотивируют работу сотрудников.

Система КРІ сулит специалистам четкие цели работы и прозрачные бонусы. Но показатели могут оказаться недостижимыми, а переход на такую систему – болезненным [3, с. 111].

Я также наблюдаю данные особенности внедрения системы КРІ в вузе, т.к. с 2016 года являюсь одним из разработчиков системы ключевых показателей эффективности (КРІ) в Павлодарском государственном университете имени С.Торайгырова для профессорско-преподавательского состава, административно-управленческого персонала и обучающихся [4, с. 1].

В сентябре 2018 года в ПГУ им. С. Торайгырова в рамках написания магистерской диссертации мной был проведен опрос в целях выявления степени удовлетворенности действующей системой КРІ среди преподавателей и сотрудников. Основными жалобами на действующую систему КРІ были следующие:

- не учитываются и не оплачиваются некоторые виды работ;
- не учитывается учебно-методическая работа в полном объеме;
- непонятны некоторые моменты;
- многие аспекты касаются науки, но не всегда можно вырваться из стен университета в силу большой загруженности учебным процессом.
- отвлекают преподавателей от их основной деятельности – учить студентов;
- некоторые аспекты могут выполнить не все преподаватели;
- необходимо убрать постоянный рост показателей.

Как мы видим, основной конфликт для преподавателей в системе КРІ идет между непосредственно учебным процессом и развитием науки. Между тем, научные разработки и проекты являются неотъемлемой частью университетов, особенно в условиях трансформации вузов в НАО (некоммерческие акционерные общества) в Республике Казахстан.

Что касается отражения всех аспектов деятельности преподавателя или сотрудника, то система КРІ отражает стратегические цели и основные функциональные цели для их достижения, за текущую работу все сотрудники получают гарантированную заработную плату, от выполнения КРІ зависит надбавка.

Несмотря на наличие ряда жалоб, большинство сотрудников и преподавателей поддерживают систему КРІ в ПГУ им. С. Торайгырова. Также наблюдается рост удовлетворенности анализом ключевых показателей эффективности. Для этого была проделана большая работа по мониторингу показателей и их корректировке.

КРІ – это система показателей, которая имеет много общего с обычным плановым подходом. С одним серьезным отличием: показатели работы каждого отдельного сотрудника привязывают к общим КРІ всей компании (стратегические цели). Цель системы – сделать так, чтобы действия сотрудников из разных служб не были противоречивыми и не тормозили работу специалистов из других подразделений. Каждый вносит вклад в общее дело, работает на достижение стоящих перед ним целей и в результате получает бонусы за их выполнение.

КРІ делятся на несколько видов.

Целевые КРІ. Это ключевые показатели эффективности, которые показывают, насколько близки мы к достижению поставленной цели.

Процессные КРІ. Показывают, насколько эффективен процесс. С их помощью можно оценить, возможно ли сделать какой-либо процесс более быстрым или требующим меньше затрат без потери качества.

Проектные КРІ. Они связаны с конкретными задачами проекта и показывают, насколько эффективно выполняется проект в целом, а также отдельные работы внутри него.

КРІ внешней среды. Это показатели, на которые нельзя непосредственно повлиять, но их нужно учитывать при разработке, например, целевых показателей.

На сегодняшний день необходимость внедрения системы КРІ в вузах Казахстана обуславливается не только желанием руководства повысить качество образования, но и требованиями аккредитационных агентств, имеющих пункт о наличии системы КРІ, ключевыми показателями для вузов, утвержденными Министерством образования и науки РК.

И эта практика наблюдается не только в нашей республике, Министерство образования и науки РФ рекомендовало внедрение системы ключевых показателей эффективности в высших учебных заведениях.

В настоящее время перед университетами не стоит вопрос внедрять или нет систему КРІ, но остается открытым вопрос каким образом это делать и какие именно показатели в ней прописывать, как сделать ее наиболее объективной, и наиболее безболезненной для сотрудников, чтобы обеспечить их мотивацию, а не отток кадров.

Таким образом, определение и закрепление ВУЗом ключевых показателей эффективности деятельности подразделений – важный инструмент повышения эффективности управления. Система КРІ позволяет повысить прозрачность управленческой информационной среды за счет появления четких индикаторов эффективности процессов вуза по каждому сотруднику, увязываемых со стратегией и среднесрочными планами работы вуза, с одной стороны, и с системой финансовой и нефинансовой мотивации за выполнение КРІ, с другой стороны.

При выработке системы КРІ руководству вуза необходимо четко сформулировать образ будущего вуза, основной синергетический эффект, к которому вуз стремиться в своей стратегической и операционной деятельности.

Стоит отметить, что в предпринимательской практике в основу системы КРІ закладываются финансово-экономические показатели деятельности организации, прежде всего:

- планируемая выручка,
- планируемая чистая прибыль,
- ожидаемые показатели экономии финансовых ресурсов и т.д.

При этом особенностью системы образования является ее некоммерческий характер и отсутствие нормативных механизмов извлечения и распределения прибыли по результатам деятельности. Тем не менее, экономическая основа деятельности вузов имеет место и представлена в иной, менее явной форме:

- контрольные цифры приема и вытекающий из данного показателя объем бюджетного финансирования программ;
- привлекаемое вузом целевое финансирование деятельности вуза со стороны государства и работодателей;
- экономические показатели внебюджетной работы и т.д.

При этом перед образовательными учреждениями стоит ряд социальных задач, являющихся целями первого уровня:

- подготовка высококвалифицированных кадров по актуальным для рынка труда направлениям профессиональной деятельности;
- воспитательная работа с молодым поколением граждан, развитие общекультурных и личностных компетенций и т.д.

Поэтому в мировой практике деятельности образовательных учреждений в целях внутренней и внешней оценки эффективности их работы, система КРІ строится не только в форме финансово-экономических показателей, но и вокруг оценки качества образования, представляемого данным образовательным учреждением. В этом контексте основное внимание уделяется вопросам:

- качества результатов обучения на уровне образовательных программ,
- внутренним гарантиям качества образования (или условиям реализации программ), которые обеспечивает образовательное учреждение на институциональном уровне и на уровне образовательных программ,
- внешним гарантиям качества в форме имеющихся у вуза сертификатов, аккредитаций и аттестаций.

В целом оптимальная система управления эффективностью КРІ состоит из 4-х ключевых элементов: цели, мотивация, ключевые показатели эффективности, система управленческой и финансовой отчетности

Цели обеспечивают понимание сотрудниками собственного вклада в реализацию общих целей организации.

Мотивация помогает привлекать, удерживать и стимулировать сотрудников на выполнение поставленных целей [5, с. 82].

Ключевые показатели эффективности позволяют объективно оценивать работу сотрудников.

Система управленческой и финансовой отчетности предоставляет данные для принятия управленческих решений и контроля финансовых потоков.

Эффективная система КРІ предоставляет существенные выгоды всем заинтересованным сторонам.

Для студентов и выпускников:

- обеспечивает постоянное развитие образовательных программ и мероприятий за счет мотивации сотрудников на выполнение соответствующих целей;
- улучшает образовательный процесс за счет повышения вовлеченности преподавателей;
- повышает престиж обучения в ВУЗе за счет достижения организацией высоких результатов деятельности.

Для ВУЗа:

- дает возможность эффективно привлекать и удерживать ценных сотрудников благодаря конкурентной общей оплате труда;
- обеспечивает зависимость расходов на оплату труда от результативности ВУЗа за счет увеличения доли премиальной части в общем доходе сотрудника;
- позволяет достичь высокой вовлеченности сотрудников за счет понимания ими своего влияния на результаты деятельности вуза.

Для сотрудника ВУЗа:

- позволяет значительно увеличить премиальную часть дохода за счет высокой личной результативности;
- обеспечивает рост базы дохода за счет устойчивого развития ВУЗа;
- создает мотивирующую рабочую среду, в которой коллеги стремятся достичь высокого общего результата.

В итоге система КРІ позволяет эффективно использовать фонд заработной платы в зависимости от результатов и качества работы персонала. При этом фонд заработной платы из источника затрат превращается в средство повышения эффективности работы и мотивации для каждого сотрудника [1, с. 192].

Система КРІ требует тщательной подготовки любой организации перед ее внедрением. Нужно точно понимать, какие показатели важны для дальнейшего развития. Стараться ограничиваться несколькими самыми важными критериями работоспособности и следить за изменениями как внешними, так и внутренними своевременно подстраивая данную систему и корректируя ее [6, с. 288].

Применение данной системы хорошо зарекомендовала себя в сфере продаж. В сфере высшего образования продолжается поиск оптимальных подходов, система требует корректировок и адаптации сотрудников для ее продуктивного и качественного функционирования.

Система КРІ должна стать полноценной частью стратегического планирования и развития высших учебных заведений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кузьмичева Е. Е. Применение ключевых показателей эффективности (КРІ) в системе вознаграждения производственных рабочих // Молодой ученый. – 2018. – № 14. – С. 189–192. – URL <https://moluch.ru/archive/200/49273/> (дата обращения: 14.10.2018).

2 Ветлужских Е. Система вознаграждения: Как разработать цели и КРІ / Елена Ветлужских. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Альпина Паблишер, 2015. 2. Зеленин Д. Как внедрить систему ключевых показателей // Управляющий партнер ЗАО «ПиЭмТим» – 2012. – № 2. – С. 5–6.

3 Марр Б. Ключевые показатели эффективности. 75 показателей, которые должен знать каждый менеджер / Марр Б. – Бинум : Лаборатория знаний, 2013. – 344 с.

4 Правила системы ключевых показателей эффективности деятельности профессорско-преподавательского состава кафедр и факультетов, административно-управленческого персонала и обучающихся / разработчики: А. А. Маймакова, Ю. А. Вяткина, А. К. Татенова – Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова. – 2017.

5 Алексей Константинович Клочков КРІ и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов. Эксмо; Москва; 2010

6 Черепанов Е. В. Принципы работы ключевых показателей эффективности. Разработка ключевых показателей эффективности и примеры деятельности в России // Молодой ученый. – 2017. – № 11. – С. 286–290. – URL <https://moluch.ru/archive/145/40540/> (дата обращения: 06.10.2018).

ҰЛЫ ДАЛА НОМАДТАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ТАРИХЫНДАҒЫ МИТРА КУЛЬТІ

ЕРЖАНОВ Е. А.

аға оқытушы, С. Торайгыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Еуразиялық Ұлы Дала кеңістігінде қазіргі этномәдени ахуалы түркітілдес халықтардың этникалық сана-сезімі мен салт-дәстүрлерін

мұқтаждығы көне номадтардың мәдениеті зерттеу, соның ішінде Митра культі өзекті мәселе ретінде қарастыру қажеттілігімен әзірленген.

Ұлы Дала кеңістігінде шаруашылық мәдени типология (ШМТ) мен байланысты мал шаруашылық өндірістің негізгі түрі болғандықтан – мәдени үлгі көшпенділік жайлағанда митраизм діні өте маңызды болды. Митраизм көшпенді – малшылардың сұраныстарына бейім болып келеді, өйткені оларға жаңа кеңістіктерді бағындыру өмірлік қажеттілік болды. Митраизм көшпенділіктің мәңгі құндылықтарын тасушы болды, сондықтан көшпелі халықтарға да өте жақын болды. Көшпенді кезең көшпелі еуразиялық Ұлы Дала халықтарының қозғалысы жүзеге асқан кезең. Мұндай жағдайларда Митра культі көшпенді адамының дүниетанымына сәйкес болды. Себебі, тұтас алғанда ол оптимистік және өмір сүйгіш сенім болды. Бұл сенім бүкіл Еуразияны бойлады. Ежелгі Бактрия, Мәуеренахр, Солтүстік Үндістан, Иран мен Туран (Туран – Арғытүрік кең байтақ Ұлы Дала – Жайық пен Алтай кеңістігі), Тибет көшпенділері Митра культін ұстанды. Мысалы, митраизм сонау Рим империясына да жеткен. Рим империясында митраизм адамдарға жағымды болып, оны әскери адамдардың идеологиясы ретінде бекітті. Италия Флорентия университетінің ғалымы Ф. Кардинидің пікірінше: «Митра – один из главных богов индо-иранского пантеона, бог – устроитель вселенной и отношений между людьми. Его культ во II – IV веках был особенно популярен в римской армии. Некоторое время митраизм соперничал с христианством» [1, С. 28].

«Авеста» мәтінінде Ахура-Мазда көшпенділер халқының басты табыну нышаны болған женімпаз күн құдайы Митраны өзі тәрізді етіп жаратады. Митра өзінің жүйрік төрт ақ ат жегілген, жарқыраған күймесімен шығыс тауы арқылы аспанға көтеріледі, керемет қыраттар төбесі күн сәулесіне бөлінеді, қараңғы түнек, қысқы аяз жоғалады, егіс алқабына шығады, жан-жануарлар азық табады. Ол патша құдайы, оның атын айтып, патшалар ант береді.

Еуразия континентінде кең тараған Митраизм, кейін оның батыс және шығыс болып екіге бөлінуіне әкелді. Бірақ батыстық митраизм христиандықтың пайда болуымен тез жоғалып кетті. Ал шығыста митраизм әлдеқайда ұзақ өмір сүрді, себебі байырғы дала адамдарының құндылықтарына сай келді. Ол эфталиттерде, ақ ғұндарда және басқа да көшпенді халықтарда сақталды. Олар митраизмді көшпенді құндылықтарды уағыздаушы дін ретінде қолдады.

Митра культінің дихотомиялық бөлінуінің себептері бар: Батыста митраизмді тек қажет болған жағдайда ғана қолданды, көбінесе

әскери идеология ретінде соғыстарда, шабуылдарда жеңу үшін. Ал Шығыста анттың бұзылуы аса ауыр қылмыс болып есептелді, өйткені антқа деген адалдық көшпенді адамының дүние түсінігінің негізін қалыптастырады. Егер Батыста митраизм әскери доктрина болса, ал Митраның өзі жеңілмейтін Күн, онда Митраның шығыстық нұсқасы шындық пен адалдықты сақтауға бағытталды. Адалдық пен шындыққа қамқорлық жасау, өтіріктен және опасыздықтан алшақ болу міне олар адамдардың ешқашан өзгермейтін компоненттері болып табылады.

Протоқазақстанның мал өсіруші тайпаларының күнге және басқа аспан шырақтарына табынумен байланысты ғұрыптары да тарихи тұрғыдан анықталып отыр. Антик ғұламалары Геродот, Страбон деректемелері мен көне үнді-ирандық Ригведа деректемелер бірқатар сақ тайпаларының сиынатын басты құдайы Күн (Митра) болғанын көрсетеді, онымен аспан отының бейнесі тығыз байланыста болған [2, С. 201–216; 3, С. 490–533; 4, С. 38–40].

Осындай тұрпатта, Митра көшпенділердің санасында қоршаған ортаға қастерлі қарым-қатынас білдіреді және оған зорлық-зомбылық жасауды жек көрген. Қазіргі түсінік бойынша Митра – алғашқы табиғат қорғаушысы, өйткені ол табиғаттың ерекшелігін және тұңғыштылығын түсініп, оған қамқорлық жасауға ұйғарады. Көшпенділер Митраны анттарды қатаң сақтап және өтірікшілерді жазалағаны үшін дәріптейтін. Өйткені, көшпенді әлемінде өтірік отырықшы саудагерлермен байланыстырылатын.

Көне көшпенділердің дүниетанымында қайырымдылық пен ритуалдар саласында Митра рахым және тілектес, ең алдымен адамдардың тағдыры мен олардың игіліктерін ойлайды. Олардың істеріне араласады. Ол барлық бақташылар секілді ақкөңіл және сенгіш. Ол далада адамдардың және малдардың, жайылым мен алқаптардың құдайы болды.

Митра құдайы адамдарға кең пейілмен, ақ ниетпен, сеніммен қарайды. Көшпендінің санасы оған жердегі адамға деген қадірлі қарым-қатынасқа үйретті. Өзі және басқалардың көмегімен Митра адамдарға көмек береді, негізгі қарым-қатынастарды реттейді, жеке меншіктен бастап, отбасылық – некелікке дейін. Тыныштық пен ынтымақтықты орнатады, жеңіл көшуге ықпал етеді. Қиын сәттерде малдардың рухтары және малшылар Митраға, оның игілігіне, жұмсақтылығына және рахымдылығына мойынсұнады, оған арнап құрбандық шалады:

Сто жерецов, и тысячу.

Коров, и мириад овец [5, С. 44].

Қазіргі заман зерттеушілерінде осындай көзқарас қалыптасқан, яғни Митра культі ең алдымен Үнді философиясында, Ведаларда пайда болады, содан кейін ол Персияға, Орта Азияға, таралды дейді.

Бірақ қазіргі ғылыми жетістіктерге сүйене отырып біз айталамыз қола дәуірінде көне көшпенділер протоқазақтың жерін мекендеген – «Арианам Вайджа» кеңістігінде тайпалар екі бағытпен, біреуі солтүстік Үндістанға, екіншісі Иранға ат басын тіреген. Сондықтан, Митра культі Ұлы Даладан таралған.

Митраизм Шығысқа келуі осы кезде бон атты нанымның өмір сүріп, онымен ұқсастықтар өте көп болды. Тәңіршілдік пен митраизмде секілді бон дінінде де Тәңірі, Жер-Су элементтері болды, бірақ бон дінінде олар қайырымдылық пен махаббаттың Ұлы Анасы күйеуімен деп аталса, ал Тибетте Жер-Су Жер-Ана деп аталды. Ол үш әлемнің патшайымы болды: Жоғарғы, Ортаңғы және Төменгі. Байқап отырғанымыздай тәңіршілдікте де мұндай бөліну бар.

Көне көшпенділер дүниетанымында Митра культі тәңіршілдік сияқты Әлемді үшке бөледі:

– Жоғарғы Әлем – ол ақ түсті аспан, онда құдайлар патшалық етеді;

– Ортаңғы әлем – қызыл түсті жер әлемі;

– Төменгі әлем – көк түсті, осында судың рухтары өмір сүрген.

Көшпенділер дүниеде өтірік пен шындық, адалдық пен алдау, рахым мен зұлым бірдей үлеске ие, яғни олардың әлем түсінулеріне дуализм тән, ол өз кезегінде митраизмде анық көрінеді.

Осының салдарынан, митраизм дүниетанымында адамдар түрлі болып келеді. Алдымен өмірге керемет, рахым адам келеді. Ол ақ пен қара әлем пайда болғанда, заңды түрде қара адам, тозақтың азғыны пайда болады, онымен бірге зұлым, ұрыс-керіс, соғыстар келеді. Дәл осы уақытта ақ адам пайда болады, ол өзімен бірге жарық, жылу әкеліп Аспандағы Күн мен жұлдыздарды қозғалысқа келтіреді, Жердегі тіршілікті ұйымдастыра отырып, оларға болмыстың заңдарын береді, жалпы адал, рахым, шынайы өмірге жол көрсетеді. Ондай адам әрқашан зұлыммен күресіп жүреді. Ақ түсті адам өзінің бойына рахым рухты толтырады, ол өмірлік күш пен қорғанысты білдіреді. Митраизмде қара адамдар бес түрлі теріс қасиеттерді алып жүреді: менмендік, құмарлық, ашу, қызғаныш пен білімсіздік. Адамның бұл ақауларын митраизмде тек Митраның Жарық шырағы ғана баса алады.

Еуразиялық Ұлы Дала кеңістігінде Митра культі мен тәңіршілдікпен қатар өмір сүрді. Олар бір-бірімен өзара байланысқа

түсіп отырды. Көшпенді – жауынгерлер оларды бірлікте қарастырды. Бұл наным – сенімдер ешқашан ажыраған жоқ, өйткені олардың негізгі мазмұндары бір-біріне сәйкес келді және ол шындық үшін, адалдық пен әділдік үшін күреске бағытталды.

Атап өту қажет, Митра культі жақсылыққа бағытталған дін болды. Әрқашан көшпенділердің өміріне сенім ұялатып, өмірге деген құштарлықты, рахымның, игіліктің және жетілудің идеалдарын бекітіп отырды. Өмірдің қилы кезеңдерінде көмекке келетін, қиындықтарды женуге, адалдық пен шындықты айтуға үйрететін. Митраға ере отырып, отбасы үшін, балалары үшін, өз халқы үшін күні-түні еңбек еткен далалықтар үлкен өнімдер мен жемістер алып отырды. Еуразияда елге жақсылық пен қуанышты о дүниеде емес, осы дүниеде әкелетін кемел дамыған дін қажет болды.

Сондықтан, митраизм Ұлы Даланың және одан тыс жерлерге әйгілі болды. Митраизм де, тәңіршілдік сияқты буддизм дініне қарсы тұра білді. Буддизм митраизмнен гөрі адамды осы дүниедегі өмірдің барлығы азап екендігіне үйретеді және адам өлімнен құтыла алмағандықтан жанның о дүниеде құтқарылуын уағыздайды. Көшпенділердің қатал өмірі оларды өмірдің көптеген қызығушылықтарынан айырды. Әрдайым көңіл-күйлері ауа-райына тәуелді болды. Сондықтан, буддизм дәріптейтін ештеңемен айналыспай және тек өз жанын ғана ойлап жүру көшпенді адамы үшін мүлдем жат нәрсе. Оған қоса еуразиялық Ұлы Дала климаты Үндінің субтропикалық климатынан гөрі қаталырақ.

Қорыта келгенде, Митра культі, көне номадтардың құдайы, көшпенділердің санасында тәңіршілдіктің, Тәңір және Жер-Су культтерінің алғашқы концептуалды парадигмасы. Көшпенді өмір кейпі шыңдаған кезде, негізгі шаруашылық – мәдени үлгі мал шаруашылығы оның әрдайым диалектикалық қозғалыста Митра культі үлкен маңызға ие болды. Митраизм әрқашан жаңа өмірлік кеңістіктерді бағындырып жүретін және көршілес халықтармен соғысып жүретін көшпенділердің сұраныстарын қанағаттандыра білді. Әскери демократия кезеңінде халық еңбекқор адамдарды, батыл жауынгерлерді, ант пен өтірікті бұзбайтын адамдарды қажетсінді. Митраизм көшпенді – жауынгердің мәңгі құндылықтарын жариялаған. Сондықтан, Митра культі тәңіршілдік пен далада пайда болған зороастризмнің арасындағы жалғастырушы көпір болды. Митраизм дінінің Ұлы Далада пайда болысымен көшпенділер арасында құқықтық қатынастар қалыптасады.

ЭДЕБИЕТТЕР

- 1 Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства: Пер. с ит. / Общ. ред. В. И. Уколовой и Л. А. Котельниковой. – М. : Прогресс, 1987.
- 2 Геродот. История. Книга первая. Клио Война персов с массагетами. (201—216) / Пер. и прим. Г. Стратановского. (Серия «Памятники исторической мысли») Л. : Наука, 1972. 600 с.
- 3 Страбон. География / Пер. с др.-греч. Г. А. Стратановского под ред. О. Крюгера, общ. ред. С. Утченко. - 2-е изд., – М. : Ладомир, 1994. – 944 с.
- 4 Ригведа. [В 3 т.]. (Серия «Литературные памятники»). – М. : Наука, 1989-99. – С. 38-40.
- 5 Авеста. Избранные гимны. / Перевод И. М. Стеблина-Каменского. – Душанбе, 1990.

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ ОБЩЕСТВА

КРЫКБАЕВА М. С.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Тема социального предпринимательства становится более актуальной в современном мире, она представляет собой весьма перспективную область. Идея «социального предпринимательства» затронула сердца многих людей. Это словосочетание как нельзя лучше подходит для нашего времени. Оно сочетает в себе страсть к социальной миссии со свойственной бизнесу дисциплиной. Зарубежный опыт экономического и социального развития подтверждает, что предпринимательство может стать реальным фактором не только стабилизации, но и роста экономики Казахстана. С точки зрения всемирной истории социальное предпринимательство – явление очень молодое. Несмотря на столь юный возраст, социальный бизнес уже сегодня занимает место в одном ряду с некоммерческими инициативами, благотворительностью, венчурной филантропией и корпоративной социальной ответственностью. И, конечно же, у него уже есть своя история и свои герои, некоторые из которых успели добиться вполне заслуженного мирового признания.

Существует несколько исследований, которые иллюстрируют разнообразие содержания и форм организации социального предпринимательства. Само понятие впервые было введено

в 60-х гг. 20-го столетия в Великобритании. Тогда получили распространение тенденции общественной свободы. На этой волне вопросы общественного значения широко освещались англоязычными изданиями. Более устойчивое употребление понятия социального предпринимательства относится к 70–80-м годам. Этому способствовали несколько выдающихся личностей. Так, Грегори Диз указывал в одной из своих статей, что причина возникновения малого предпринимательства, социально-ориентированных некоммерческих организаций заключается в неэффективности работы отдельных общественных институтов. Здесь стоит отметить, что в передовых странах с довольно прогрессивными структурами рассматриваемая форма бизнеса более распространена. В этой связи для появления социального предпринимательства бывает достаточно появления субъективной оценки действующих институтов как неэффективных у отдельного члена общества.

Малое предпринимательство содействует поддержанию на должном уровне конкуренции, гибкой перестройке производства, ускорению инновационных процессов, формированию социальной направленности рыночных отношений и росту занятости. В связи с этим научный анализ экономических проблем малого бизнеса в Казахстане приобретает особую значимость в условиях реформирования экономики, характеризующейся, в первую очередь структурной перестройкой хозяйства, необходимостью стабилизации воспроизводственных процессов и обеспечения в перспективе устойчивого экономического развития. Социальное предпринимательство – это новаторская деятельность, изначально направленная на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самокупаемости и устойчивости.

По сути, это бизнес-решение социальной проблемы, которую пытается решить социальный предприниматель, это отправная точка его бизнеса. Нет проблемы – нет социального предпринимателя (а есть просто бизнес с элементами КСО или социальный проект без предпринимательского подхода). Социальное предпринимательство – это баланс социальных целей и коммерческой составляющей, где деньги – не цель, но средство достижения этих социальных целей, позволяющее предпринимателю оставаться устойчивым и независимым от постоянных донорских вливаний.

Критерии социального предпринимательства

- социальная миссия;
- предпринимательский подход;

- инновационность (новаторство в решении социальной проблемы, новая комбинация ресурсов, новая услуга для региона);
- тиражируемость;
- самоокупаемость и финансовая устойчивость.

На сегодняшний день особую актуальность приобретают проблемы оптимизации государственного и негосударственного воздействия на сектор предпринимательства, отсутствие целостной системы управления предпринимательством на уровне государства и его регионов, конкретного предприятия. Государство нуждается в ряде исследований, посвященных как теоретическим аспектам бизнеса, определению малого и среднего бизнеса, так и изучению практических вопросов создания и эффективного функционирования малых фирм. За последние два десятилетия социально-экономическая система нашей страны подверглась серьезной трансформации, сформировав рыночную экономическую систему, успешность которой во многом определяется активностью предпринимательских структур. Причины популярности заключаются в том, что социальная система не в состоянии самостоятельно решать все проблемы населения. Людям с недостаточными ресурсами и ограниченными возможностями достаточно сложно реализовать себя, общество зачастую не уделяет внимание созданию условий для их нормального существования. Во многих странах развитие социального предпринимательства уже набирает обороты, а в нашей стране эта сфера деятельности только начинает внедряться. На сегодняшний день, можно сказать, данный вид предпринимательства слабо развит в Республике Казахстан, в связи с этим ведутся активные попытки модернизировать эту область и приспособить её к особенностям государства. Казахстан не остался в стороне от этого предпринимательского тренда XXI века. Однако роль социального предпринимателя до сих пор недооценена, а часто попросту непонятна. Термину «социальное предпринимательство» дается множество определений. Социальный предприниматель ставит перед собой задачу внесения положительных изменений в инфраструктуру общественной системы, имеющих долгосрочный эффект, он хочет создать новые модели социально значимой деятельности «для нового века».

Социальному предпринимателю необходимо осознавать, что его дело должно содержать в себе три пункта – финансовая стабильность, решение социальных вопросов и инновационность – в этом и заключается кардинальное отличие такого предпринимательства от других похожих сфер деятельности.

По мнению П. Друкера, «предприниматель всегда ищет изменений, реагирует на них и использует их как возможность» [1].

Развитие социальных учреждений в Казахстане зависит от того, какая заинтересованность будет в привлечении новых, перспективных, социальных предпринимателей. Рост числа бизнесменов, ориентированных на социальную деятельность, дает шанс на то, что в скором будущем основные социальные проблемы будут решены. Наше общество не до конца понимает как терминологию, так и саму идею социального предпринимательства. Тем временем главная черта этой деятельности проста и логична: она обязательно влечет за собой какие-либо социальные преобразования. Если предприниматель вкладывает деньги, знания, ресурсы в определенное предприятие и ожидает прибыли, то социальный предприниматель – это тот, кто в состоянии увидеть проблему в социальной сфере и решить ее предпринимательским путем. Это не благотворитель в классическом понимании. Реализовать себя в решении социальных проблем и при этом «делать бизнес», ориентированный на создание ценности и получение прибыли – совмещение этих двух сущностей отличает предпринимателя от благотворителя.

Сегодня социальные предприниматели становятся активной частью общества и бизнеса, они готовы рисковать, открывать и развивать новые бизнесы, создавая рабочие места, формируя культуру отказа от иждивенчества, решая социальные проблемы. В казахстанских условиях это достаточно молодое явление. К 2018 году, по данным профильной ассоциации, в республике насчитывается около 140 таких предпринимателей. В основном они ведут деятельность в Алматы, Астане, Шымкенте, Павлодаре, ВКО. Количество не большое, но тем заметнее успешные примеры.

Президент Ассоциации социальных предпринимателей Казахстана, директор благотворительного фонда «Эльдани» Гульзира Амантурлина акцентирует внимание на роли государства в этой сфере: «в развитых странах оно улучшает экономику путем создания выгодных условий для предпринимателей, расширяет поле привлечения инвестиций, облегчает работу стартапов и инноваций, предоставляет ощутимую выгоду для тех, кто занимается филантропией и благотворительностью». В Казахстане же отсутствует инфраструктура поддержки социального предпринимательства, кредитные ресурсы дорогие, отсутствуют законодательные основы деятельности. Депутат Мажилиса Парламента РК, член Комитета по финансам и бюджету Ирина Смирнова считает, что

социальные предприниматели могут стать надежными партнерами государства в решении социальных проблем в стране. Они смогут качественно решать социальные проблемы населения, экономя при этом бюджетные средства, выделяемые на социальную сферу. Эту экономию можно будет снова использовать в социальной сфере. Ответственность государства – создать прозрачные и комфортные условия для развития социального предпринимательства. Но ответственность эта зеркальная, социальные предприниматели должны быть готовы работать на высоком профессиональном уровне, имея кроме мотивации, проработанные бизнес-модели, применяя современные социальные и бизнес-технологии. По мнению ряда экспертов, участников обсуждения, наблюдается слабая активность в социальной сфере и со стороны самих предпринимателей. Деятельность некоторых социальных предпринимателей больше сводится к поиску не инвесторов, а грантодателей и напоминает не бизнес, а неправительственную или благотворительную организацию. Важно учитывать, подчеркивают эксперты, что для развития этого сектора предпринимательства одной лишь социально ответственной мотивации недостаточно. Профессионализация социальных предпринимателей, понимание стратегической важности деятельности, системное видение, использование международного опыта и лучших практик позволяют увидеть в Казахстане зарождение солидарной экономики. Тем не менее, предпринимательство в Казахстане продолжает испытывать серьезные трудности, для преодоления которых необходима последовательная работа, прежде всего, по дальнейшему совершенствованию законодательства, финансовой поддержки малого бизнеса, повышению эффективности региональных программ развития малого и среднего бизнеса, по устранению административных барьеров и преодолению коррупции. Понятие социального предпринимательства многогранно и отражает широкий спектр задач и особенностей, присущих ему. Уже само название указывает на то, что приоритетом для этого вида бизнеса является не извлечение прибыли, а решение или смягчение существующих социальных проблем. Определяющее значение приобретают позитивность, устойчивость и измеримость достигнутых социальных результатов. Критериями социального предпринимательства являются: «социальная миссия; предпринимательский подход; инновационность (новаторство в решении социальной проблемы, новая комбинация ресурсов, новая услуга для региона); тиражируемость; самокупаемость и финансовая устойчивость».

Таким образом, в дальнейшем социальное предпринимательство поможет поднять уровень жизни населения и экономику страны, что в свою очередь, позволит Казахстану подняться на новую ступень развития. Одним из результатов развития социального предпринимательства станет снижение уровня безработицы по стране, что благоприятно скажется на будущих перспективах РК.

Сегодня над этой темой работают такие ученые и практики как: Кучина М. А., Бояркина С. И. [2] изучают «понятийный анализ социального предпринимательства». Мухин А. В. раскрывает «понятие социального предпринимательства, а также изучает его функции» [3]. Гришина Я. С. рассматривает вопросы «инновационно-правового регулирования поддержки социального предпринимательства в целях обеспечения социально-имущественных потребностей граждан», в частности, анализируются правовые формы и средства государственной поддержки среднего и малого бизнеса [4] Лебедева И. С. [5] изучает «теоретические подходы к пониманию сущности социального предпринимательства и практические аспекты данного феномена в условиях современного российского общества», а также определяются основные технологии социального партнерства. Эксперт в области социального предпринимательства Зверева Н. И. [6] изучает вопросы социального предпринимательства, «рассматривает социальное предпринимательство как источник финансово-экономической устойчивости российских негосударственных НКО», также предлагает новый для отечественной науки взгляд на социальное предпринимательство «как не на экономический или социальный, а политический феномен». Восколович Н. А. показала «отличительные черты социального предпринимательства от традиционной коммерческой деятельности, благотворительности». Калугина Т. Г. анализирует «теоретические подходы к феномену социального предпринимательства». Юрина Е. А. изучает «развитие и функционирование института социального предпринимательства». Шматкова Е. М. рассматривает «феномен социального предпринимательства как дуалистическое явление, разъясняются такие понятия как, «бизнес», «гражданское общество», «социальное предпринимательство»; обосновывается дуализм социального предпринимательства – как части бизнеса и гражданского общества». Манахова И. В. рассматривает «социальное предпринимательство как экономическое явление, изучает его основные признаки и критерии деятельности».

Макарова А. С. рассматривает «взаимодействие бизнеса, государства и социально незащищенных групп населения».

По состоянию на 2018 год в Законодательстве РК отсутствует отдельный общеправовой раздел о социальном предпринимательстве, нет достаточной законодательной базы, которая была бы в состоянии урегулировать все вопросы социального предпринимательства, упростить создание и снизить налоговое бремя для социальных предпринимателей. В Республике Казахстан отмечаются попытки поддержки социального предпринимательства, но в целом оно финансируется недостаточно и в очень узкой области, не охватывая всё многообразие этого явления; результативность этой деятельности так же является открытым вопросом.

Социальное предпринимательство выступает значимым фактором решения сложных региональных социальных проблем, развития инновационной региональной среды, и важным резервуаром накопления социального капитала, способствующего развитию Республики Казахстан. Данный вид предпринимательства определяют как новаторскую деятельность, изначально направленную на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самокупаемости и устойчивости.

К основным приоритетным направлениям в области социального предпринимательства как инструмента социальной поддержки материнства относятся: профилактика социального сиротства; поддержка материнства и детства.

Проблемы социального предпринимательства как инструмент социальной поддержки материнства включают: несовершенство нормативно-правовой базы в области социального предпринимательства, административные барьеры, высокие ставки арендных платежей, высокий уровень налогообложения, недостаток квалифицированных кадров, дефицит финансовых ресурсов, недостаточное информационное обеспечение, трудности с продвижением товаров, снижение покупательского спроса и другие.

Социальные предприниматели считают уровень существующей государственной поддержки недостаточным и выделяют ряд основных факторов и проблем, с которыми они сталкиваются (в основном, административные барьеры). Исследование начинающих и действующих социальных предпринимателей показало, что социальное предпринимательство, безусловно, нуждается в поддержке, в том числе, со стороны органов власти и местного самоуправления. В первую очередь, речь идет о финансовой

поддержке в виде льготного налогообложения и кредитования, льготных тарифов на оплату коммунальных услуг и аренду помещений, а также прямого субсидирования.

На данном этапе развития социального предпринимательства целесообразно законодательно закрепить понятие социального предпринимательства. В данном вопросе мнения экспертов разделились: одни считают, что необходимо введение нового закона, другие – предлагают внести изменения и дополнения в действующее законодательство. Также существует мнение о том, что вернуться к вопросу об отдельном законе целесообразно, когда будет наработан опыт по государственному финансированию проектов социальных предпринимателей и иной поддержке, государственному регулированию сектора, а также отчетности предпринимателей. Развитие социального предпринимательства происходит под влиянием разноплановых внешних и внутренних факторов. К внутренним факторам относят: личные качества социального предпринимателя и факторы, влияющие на ресурсный потенциал социального предприятия. А к внешним: факторы государственного воздействия; факторы рыночного механизма; факторы ресурсного обеспечения; факторы риска. Социальное предпринимательство в регионе уже существует и является реальным инструментом развития, поскольку завязано на решении социально-значимых проблем территорий. Высокими темпами развиваются различные формы предпринимательской деятельности в сфере оказания социальных услуг для социально слабо защищенных категорий населения, в сфере культуры и народных ремесел, дошкольного и дополнительного образования, здравоохранения и другие с опорой на органы территориального общественного самоуправления в тесном межсекторном взаимодействии в рамках формулы «государство-общество-бизнес». На уровне регионов активно развиваются такие направления как: повышение качества жизни людей пожилого возраста, социальная адаптация инвалидов и их семей, развитие дополнительного образования, научно-технического и художественного творчества, массового спорта, краеведческой и экологической деятельности, развитие деятельности в области самоорганизации граждан для осуществления собственных инициатив по вопросам местного значения.

Таким образом, по результатам проведенного социологического исследования можно сделать вывод о том, что основными мотивами социальных предпринимателей являются стремление реализовать определенную идею, а также желание быть полезным обществу.

Таким образом, мотивационная структура предпринимательской деятельности у социальных предпринимателей заметна «сдвинута» в сторону достижения социально полезных целей. Социальное предпринимательство это новый способ осуществления социальной и экономической деятельности, соединяющий социальную миссию с достижением экономической эффективности и предпринимательским новаторством. В его основе находится создание предприятий, организованных в социальных целях и для создания социального блага и функционирующих на основе финансовой дисциплины, инноваций и порядка ведения бизнеса, установленного в частном секторе. Безусловно, данный вид предпринимательства следует развивать для повышения благополучия в регионе.

Явление социального предпринимательства «возникает на стыке традиционного предпринимательства и благотворительной деятельности, аккумулируя их черты». От традиционного предпринимательства оно вбирает характер деятельности, нацеленный на извлечение прибыли, а от благотворительности – направленность на решение социальных проблем общества и благоприятные социальные изменения. Социальные предприятия – это коммерческие предприятия, которые, удовлетворяя общественные потребности, методически решают проблемы социально-незащищенных категорий граждан, получая при этом оптимальную прибыль. В то время, как некоммерческие организации и благотворительные фонды для решения проблем слабо защищенных категорий граждан используют привлеченные финансовые средства в виде грантов, пожертвований и государственной помощи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Друкер П. Эффективное управление: Экономические задачи и оптимальные решения. М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003, с. 288.
- 2 Кучина М. А., Бояркина С. И. Понятийный анализ социального предпринимательства// Актуальные проблемы социологии: сборник научных трудов. – 2014. – С. 17–27.
- 3 Мухин А. В. Эволюция понятия социального предпринимательства. Основные функции социального предпринимательства// Новые технологии. – 2011. – № 2. – С. 103–106.
- 4 Гришина Я. С. Социальное предпринимательство как инновационно-правовая основа обеспечения имущественных потребностей// Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2013. – № 3–2. – С. 50–52.

5 Лебедева И. С. Концепция социального предпринимательства в контексте современной российской действительности // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 344. – С. 62–64.

6 Зверева Н. И. Политические эффекты социального предпринимательства// Известия Саратовского университета. – 2014. – № 1. – 111–115.

7 Шматкова Е. М. Социальное предпринимательство как часть бизнеса и гражданского общества// Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – № 10. – С. 143–146.

8 Юрина Е. А. К вопросу о развитии социального предпринимательства в российской практике// Вестник Тамбовского государственного университета им. Г. Р. Державина. – 2012. – № 12. – 474–477.

9 Калугина Т. Г. Феномен социального предпринимательства и региональное развитие // Власть. – 2013. – № 10. – С. 32–35.

ҚАЗАҚТЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

КУРМАНОВА А. Б.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ халқының дүниетанымы – халқымыздың болмысы мен тарихын ұштастырып, мәдениетімен үйлестіре отырып танып-білу. Қазақ халқының философиялық дүниетанымының дамуы қалай жүзеге асты? Ата-бабамыздан бізге дейін жеткен дүниетанымымызды қалыптастырған төл мәдениетіміз – көшпелілік мәдениеті. Көшпелі мәдениет – қоршаған ортаны, әлемді танып білуге, табиғатпен тығыз қарым-қатынаста болуға мүмкіндік беретін тарихи құбылыс. Көшпелілік – табиғатқа бейімделу, табиғатпен тілдесу және бауырласа өмір сүру салты. Көшпелі қазақ халқы өмір сүруге керекті қажеттіліктерін табиғаттан алған. Қазақтар ерте заманнан табиғаттың тазалығын үлгі тұтты. Өздерінің төнін де, жанын да таза ұстауға тырысты. Халқымыздың мәдениеті фольклордан, қол өнерден, ойын-сауықтан тұрды. Бұл мәдени құндылықтар ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыруда, олардың біртұтастығын сақтап қалуда үлкен рөл атқарды. Көшпелілер дүниетанымында аңыз-өңгімелердің алатын орны айрықша. Бір-бірімен қарым-қатынас жасау арқылы ауыздан-ауызға таралып, бүгінгі ұрпаққа жетті және әлі күнге дейін құндылығын

жоғалтпады [1, б. 16]. Ата-бабаларымыз қайда қоныс тепсе де табиғатқа қамқорлықпен қарап, елін, жерін, атамекенін сүйіп, бауырластықта өмір сүрді. Көшпелілер қонысына бейімделе отырып, тау-тасын, мөлдір бұлағын таза ұстауға, табиғаттың сыйға тартқан жемісін, берекесін ысырап етпей түп тамырын жоғалтпай, келер ұрпаққа жеткізуге тырысты. Жануар мен жәндіктерге, өсіп-өнген өсімдіктерге, жеміс-жидектерге жанашырлықпен, қамқорлықпен қарауды жастайынан қанына сіңдіріп, құлағына құйып отырған. Ұрпақты табиғаттың қыр – сырын түсінуге, үндестікте өмір сүруге үйреткен. Халықтың негізгі байлығы және кәсібі мал шаруашылығы болған. Көшпелі халқымыз әрбір тұрақтаған, қоныстанған жерлерінде шөбі шүйгін, құнарлы, мал шаруашылығына қолайлы жерді іздеген. Олар үшін мал шаруашылығы ішсе -сусын, жесе – асы, кесе – киімі, өмір сүрудің қайнар көзі болды. Дала тіршілігінде мал мен егін шаруашылығы, рух пен төзімділік бірін-бірі толықтырып отырды. Көшпелілердің сана-сезімі, дүниетанымы бір орында тоқтап қалмай дамып, жаңару үстінде болды. Себебі олар әрдайым қоныс-жайлауларды аралап, таныс-тамырлықтарын кеңейтіп тіл табыса білді. Қоршаған ортаға, адамдарға деген осындай кең көзқарас, терең түсінік – халықтың туыстық қарым-қатынастарын, сезімталдығын ұштап, оның дәстүрлі мәдениетін қалыптастырды. Қазақтар үшін ең қымбат құндылық адамның бойындағы адамгершілік қасиеті болды. Ар-ұят, уәдеге беріктік, тек қана шындықты айту, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету, тек жақсы сөз сөйлеу, біреудің көңіліне тимеу адамның бойына ана сүті арқылы дариды. Міне халқымыздың осы асыл қасиеттерін артынан ерген ұрпақтары барлық байлықтан жоғары қойып, оларды өздерінің туы етіп ұстады. Ежелден қазақ қауымдастығы руға бөлінді, осының негізінде туыстық қарым-қатынас пайда болды. Көшпелі өмір мен рулық қатынастық түп-тамыры бір. Рулық қатынас – қазақ халқын тектілікке тәрбиелеуге, дәстүрін сақтауға, туыстық қарым-қатынастарын күшейтуге, ұрпақтар сабақтастығын реттеуге бағытталған қазақ шежіресінің түп-тамыры. Адамгершілікті жоғары бағалаған халқымыздың шешендік пен көсемдікке толы сөз бен ой байлығын, дүниетанымын қазақ халқының философиясы деп атап жүрміз. Қазақ философиясы өзінің қалыптасу барысында төрт кезеңнен өтті. Олар: 1. Қазақ халқының хандық дәуірге дейінгі кезеңі; 2. Жыраулар шығармашылығы хандық дәуір философиясы; 3. Зар заман кезеңі; 4. Ағартушылық кезең. Қазақ халқының хандық дәуірге дейінгі кезеңі Анархарсис, Қорқыт ата, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Йассауи, Махмұд Қашқари, Ахмет Йүгінеки секілді ұлы ойшылдардың

философиялық ой-пікірлерінің негізінде дамыды. Бұл ғұламалар тек қанатүркі тілдес халықтардың философиясының дамуына ғана емес, әлемдік философияның дамуына өлшеусіз үлес қосты. Жыраулар философиясы кезеңінде жыраулардың ой-толғаулары мен шығармалары халқымыздың төл философиясының қалыптасуына зор үлес қосты. Философиямыздың қалыптасуына үлес қосқан жырауларымыз: Бұқар жырау, Доспамбет, Шалкиіз, Қазтуған, Ақтамберді, Жиёмбет, Үмбетей, Марғасқа. Ақын-жыраулардың шығармалары көшпелі мәдениетке, өздері өмір сүрген замандарының әлеуметтік жағдайларына байланысты бола тұра, олардың шығармаларында терең, өміршең философиялық ойлар жатыр. Зар заман кезеңінің көрнекті өкілдері: Дулат Бабатайұлы, Шортанбай Қанайұлы, Мұрат Мөңкеұлы. Қазақ халқының отаршыл Ресейдің қол астына өтуі нәтижесінде зар заман кезеңі басталды. Сол кезеңдегі халықтың басынан өткен ауыртпашылығын, қиыншылықтарын, үкіметтің қарапайым халыққа көрсеткен озбырлығын осы ақындар өз өлең-жырларына арқау еткен. Зар заман ақындарының шығармашылығынан туған еліне, туған жеріне деген сағыныш сазы, еркіндікке, бостандыққа ұмтылу байқалады. Ағартушылық кезең философиясы Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсариндай қазақ халқының біртуар ақын-жазушыларының еңбектерін арқау еткен. Бұл кезеңде халқымыз ғылым мен білімді бірінші орынға қойды. Қазақ халқының ғылым мен білімге деген құштарлығын ояту мақсатында көптеген шығармалар жазылды. Бабаларымыздың қалдырған өсиетін, елін, жерін, тілін сақтауға негіз болған әдебиетін қадірледі. Бұлардың ағартушылық көзқарастары қазақ халқының мәдениет тарихында үлкен мәнге ие. Олар өзінің дарындылығымен, даналығымен әлемге танылды [2, б. 29]. Қазақ философиясының негізгі мәселесі қазақты тану және таныту. Бұл мәселе ерте кезден дүниетанымның негізгі мәселесі болып келеді. Қазақ философиясы дегенде ең алдымен қазақ халқының ұлы ойшыл ақын-жырауларының терең мағыналы шығармаларына назар аударылады. Бұл шығармалар қазақ халқы үшін қайталанбас жетістік болып табылады. Олардың шығармаларынан қазақты танытатын философиялық ой-пікірлерді аңғарамыз. Сол себепті қазақ философиясының төрт кезеңінің де қазақты танытудағы рөлі өте зор. Қазақ халқының философиясы дегенде оның даналыққа құштарлығы, ақиқатқа жетуге деген ұмтылысын айқын көреміз. Қазақ халқының ерлігі, төзімділігі, батырлығы, адамгершілігі, даналығы, көрегендігі – біртұтас бейнесін құрады. Қорытындылай келе, қазақтың философиялық дүниетанымы дегеніміз көп факторлардан құралған

рухани жетістік екендігін көреміз. Ол өзінің даму тарихында көптеген кезеңдерден өтті, кемелденіп, дамыды. Қазақ халқының философиясы тек тарих және мәдениетпен шектелмей, халқымыздың болашаққа жету бағдарына қызмет етуі шарт. Бірақ дәл қазіргі кезде қазақ философиясы болашаққа қызмет атқаратын күйде емес, себебі, төл философиямызды мойындамаушылар саны аз емес. Қазақ философиясының деңгейін көтеру үшін ең алдымен мақсат-міндеттерімізді айқындап алуымыз керек. Ендігі мақсатымыз бай мұраларға толы қазақ философиясын жоғары деңгейге көтеру және ұлттық концепциясын жасау болып табылады. Қазақ ойшылдарының өшпес мұрасын, ұрпаққа қалдырған философиялық дүниетанымын қазіргі кезеңдегі философтар өз шығармаларына арқау етіп ұстанса, төл философиямыз өміршен болмағы анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нысанбаев Ә. «Қазақ халқының философиялық мұрасы». VII том. Астана : Аударма, 2007 ж.
- 2 Нысанбаев Ә. «Қазақ халқының философиялық мұрасы». VI том. Астана : Аударма, 2007ж.
- 3 Муқанова А. К., Альжанова Г. Б. Қазақтың философиялық дүниетанымының қалыптасуы // Молодой ученый. – 2017. – № 16.1. – С. 31-32. – URL

О СЛОЖНОМ ПРАВОВОМ ПОЛОЖЕНИИ МУСУЛЬМАНСКИХ ШКОЛ В СТЕПНОМ КРАЕ

РАЗДЫКОВА Г. М.

к.и.н., ассоц. профессор, доцент,

ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

КАЛМУРЗАЕВ Б. А.

магистр культурологии, докторант, Международный казахско-турецкий университет имени К. А. Ясави, г. Туркестан

В представлении царской администрации второй половины XIX в. казахские мусульманские школы в Степном крае являлись злом. Распространяя и укрепляя враждебную... религию – магометанство, ислам, по их мнению, воспитывал местное население в духе тюркского, мусульманского единства. В правилах «О мерах к образованию инородцев» от 26 марта 1870 года подчеркивалось: «...Конечной целью образования всех инородцев, живущих в

пределах нашего Отечества, бесспорно, должно быть ассимиляция их с русской народностью» [1].

Поэтому с увеличением числа мечетей и мусульманских школ нарастали проблемы во взаимоотношениях мусульманских школ с официальной властью. Сложным было правовое положение мусульманских школ в Степном крае. Муллы, для того, чтобы получить право преподавать и устраивать при мечетях школы, должны были получить разрешение уездного начальника. Наблюдение за преподаванием как в школах, так и у частных лиц, вверялось уездному и областному начальству, а высший надзор осуществлялся Министерством народного просвещения. Программа для занятий в школах устанавливалась генерал-губернатором по соглашению с Министерством народного просвещения[2].

Однако были и другие подходы, так например, тюрколог В. В. Радлов, будучи инспектором по татарским, башкирским и казахским школам Казанского учебного округа, предлагал ввести в медресе Округа по изучению русского языка, арифметики, начал алгебры и других наук. Но при этом он не ставил вопрос о замене мусульманской школы русской, а предлагал дополнить ее программы общеобразовательными предметами и государственным [русским – Р. Г.] языком. Такая постановка вопроса получила поддержку среди части мусульманских реформаторов и национальной интеллигенции.

Несмотря на это, в 1874 году последовало правительственное распоряжение об изъятии дела обучения и воспитания детей из ведения мусульманского духовенства и передаче его в ведение местной администрации. Правительство запретило, без особого разрешения местных властей, открывать аульные мусульманские мектебы. Главным условием открытия школ стало преподавание русского языка, наличие учителя, освидетельствованного на знание русского языка и на лояльность правительству. С этого времени большинство казахских школ, не признавших порядки царской администрации, вынужденно перешли на нелегальное положение.

На этом имперское правительство не останавливается и в 1876 г. предпринимает другой крупный русификаторский бросок в сторону мусульманских школ – введение русских классов.

В 1877 г. Министерством народного просвещения был выработан проект инструкции инспекторам башкирских, киргизских [казахских–Р. Г.] и татарских школ. Наблюдению инспектора подлежали: а) все находящиеся в учебном округе, школы при которых

состоял инспектор инородческой школы, и училища для нехристиан-инородцев-башкир, казахов, татар и б) лица, занимающиеся частным и домашним обучением инородцев. Мусульманские учебные заведения могли быть открыты не иначе как с разрешения уездного начальства Министерства народного просвещения. Содержатели или учредители уже существующих школ обязаны были заявить учебному начальству, которое и утверждало их существование. Все лица, желавшие заниматься обучением детей в мектебе и медресе области, должны были иметь для этого разрешение от уездного начальства в форме специально установленного свидетельства. Свидетельства эти выдавались исключительно русским подданным, получившим образование в России (предписание Министра народного просвещения от 10 июля 1892 г., № 12328). Лица, которые уклонялись от получения свидетельств, подвергались штрафу, а в случае совершенного отказа – и аресту от 5 до 15 суток с запрещением заниматься обучением детей навсегда.

Заведующие медресе и мектебе ежегодно подавали инспектору точные статистические сведения о личном составе учебных заведений. Мулла и вообще лицо, заведующее медресе, должен был представить инспектору программу своих занятий с точным обозначением учебных пособий и руководств. В случае несогласия инспектора с программой инспектор представлял ее попечителю округа, от которого зависело ее утверждение. Инспектор определял применительно к местным условиям время и порядок учебных занятий по всем предметам обучения и продолжительность каникул. Что же касается переписки инспектора с заведующими медресе и мектебе, то до 1 января 1880 г. она могла производиться на татарском языке, то есть инспектор должен был принимать бумаги, написанные на этом языке, от себя же писать на русском языке с переводом на татарский, с 1 января 1880 г. переписка должна была вестись исключительно на русском языке. Инспектору подавались прошения об открытии новых мектебе и медресе. Он передавал их попечителю округа, от которого зависело разрешение на открытие мусульманских учебных заведений в том только случае, если при прошениях были представлены: а) обязательства о содержании русских классов на счет учредителей медресе и мектебе, б) подтверждение общества о желании открыть учебное заведение с обозначением средств для достаточного материального обеспечения открываемых медресе и мектебе, причем размер жалования учителю русских классов не должен был быть менее 350 руб. в год

Царское правительство стремилось взять под контроль учебные пособия и учебники, необходимые для мусульманских школ. Так, распоряжением министра народного просвещения должны были использоваться в мусульманских школах только печатные издания, одобренные русской цензурой [3].

«Ответом» на «вызов» царского правительства в деле образования были попытки представителей казахской интеллигенции выработать другие положения, отвечающие требованиям времени. Так, в ответ на рекомендации, разработанные в «Записке о преобразовании высших и низших мусульманских школ (медресе и мектебов) в России» 1901 года, последовали письма, критикующие новые правила. В них содержались предложения по улучшению положения школ, одним из которых является следующее: «Ввести в число предметов, обязательных в медресе и мектебах. Кроме наук духовных, также общеобразовательные, как-то: арифметику, географию, историю России и всеобщую, установить преподавание этих наук на родном языке учащихся, по учебникам, одобренным учебным ведомством» [4].

Широкое распространение в степи получила первая казахская прокламация, в которой авторы на арабском и казахском языках призывали «детей Алаша подняться, как один человек, против посягательств русского правительства на религию – ислам и против попытки обратить киргизский народ в православную веру». Авторы прокламации свои опасения относительно обращения в православие строили на том, что «в Акмолинской области стали открывать для киргизских мальчиков аульные школы, в которых киргизских детей обучали письму в русской транскрипции; арабские же буквы, которыми пользуется киргизы, изгонялись из употребления». Казахи, видя в этом покушение на свою грамоту и на священную книгу – Коран, просили у администрации преподавать в аульных школах учение ислама и грамоту по-казахски. В этой просьбе им было отказано [5].

И даже после принятия Царского манифеста от 17 октября 1905 г., провозгласившего свободу вероисповедования для многочисленных народов Российской Империи, на деле сохранялась прежняя политика. Попытки открыть мусульманские школы не имели успеха. Получили отказ казахи г. Кокчетав, которые обратились с просьбой об открытии медресе к уездному начальнику. «Заккрытие медресе, – говорилось в сообщении, – вызовет серьезное недовольство со стороны всего магометанского

населения уезда, которое уже начало ремонтировать медресе на добровольные пожертвования и мечтает выстроить современное трехэтажное каменное здание». Весть об открытии киргизской (т.е. казахской) медресе в г. Кокчетаве облетела всю область и везде вызвала искреннюю радость кочевников. Уже много детей обучается в ней. Но директор народных училищ А. И. Алекторов выступил категорически против открытия в Кокчетаве медресе, мотивируя свое решение тем, что муллы Таласов и Чонов политически неблагонадежны и вели агитацию на религиозной почве. Не помогло и согласие казахского общества на открытие при медресе русского класса. Так, школа, действовавшая при мечети, построенной в 1840 г. на средства казахов, прекратила свое существование, в результате чего «дети не могли продолжать учиться и были лишены нравственно-религиозного знания магометанского исповедования» [6].

Эпизод с кокчетавским медресе был не единственным, а объявленные манифестом свободы были всего лишь уловкой, вызванной снять революционный накал в обществе. Царская администрация по-прежнему создавала препятствия для распространения мусульманского образования в Казахстане.

В «Киргизской степной газете» сообщалось еще об одной безуспешной попытке казахов создания мусульманской школы: «Несколько человек интеллигентных киргизов, проживающих в г. Омске, ходатайствовали перед начальством об открытии при мечети начального училища для мусульманских детей. Задача открываемого училища дать – детям начальное образование, чтобы они смогли дальше продолжить свое образование. Один из инициаторов дал под училище свой дом с отоплением и освещением, а другой принимал на себя все расходы на обзаведение учебным пособием, а остальные сообразно со своими средствами обещали делать пожертвования и свободные часы посвятить на обучение детей» [7].

На волне всех этих выступлений, направленных на открытие мусульманских школ, зародилась «петиционная» кампания, начало которой положил съезд казахов, состоявшийся 25 июля 1905 г. на Куяндинской ярмарке (вблизи г. Каркаралинска). В принятой петиции на имя царя содержались и требования об организации в Казахстане особого мусульманского духовного управления, строительства мечетей, открытия духовных школ, выдачи заграничных паспортов для паломничества в Мекку и т.д. [8]. Национально-освободительное движение казахов в начале XX в. приняло формы религиозной

борьбы. Религиозные организации возникли в Семипалатинске, Петропавловске, Акмолинске, Верном и других городах, где было сильно влияние мусульманского духовенства. В Нижнем Новгороде в августе 1905 г. собрался Всероссийский мусульманский съезд, на котором были и представители духовенства Казахстана. Съезд образовал «Всероссийский мусульманский союз», который на своем третьем съезде (август 1906 г.) принял программу, близкую по духу идеям кадетской партии [8, с. 620]. Как известно, эта борьба, направленная на повышение политической роли мусульманского духовенства, расширение сети мусульманских учебных заведений, не увенчалась успехом.

В то же время следует сказать, что насильственное насаждение русско-киргизских школ не дало желаемых результатов, так как «посещение их казахами было лишь единичным явлением в казахской степи, и следы этого влияния, если оно вообще и было сознательным, скоро пропадали по возвращении на родину. Гораздо большее значение имело, напротив того, посещение специальных киргизских заведений, татарских школ и высших учебных заведений и гораздо устойчивее их влияние на магометанскую жизнь в степи», – писал Карутц.

Как видно из вышесказанного, для мусульманских учебных заведений существовали жесткие требования, нарушение которых строго преследовалось царской администрацией. Но, несмотря на это, число мектебе и медресе неуклонно росло, так как количество желающих обучаться в них отнюдь не уменьшалось, а увеличивалось. Мусульманские школы содержались на средства всего казахского населения. Большой вклад в распространение грамотности среди казахских детей вносили мусульманские духовные служители. Основная часть учителей были выпускниками медресе. Преобладали учителя-татары, которые по уровню мусульманской образованности были выше коренного населения. Вместе с тем рост мектебов и медресе в Степном крае в конце XIX – начале XX вв. привел к увеличению числа мулл-учителей из казахского населения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 ЦГА РК. – Ф. 127. – О. 1. – Д. 41. – Л. 80 об.
- 2 Известия Оренбургского императорского общества. – СПб. – Вып. 17. – С. 452.
- 3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней: В 5 т. – Алматы, 2000. – Т. 3. – С. 676–684.

4 Цит. по: Садвокасова З., Махаева А. О положении мусульманских учебных заведений в России в конце XIX – нач. XX вв. по записке анонимного автор // История Казахстана в школе и вузах. – 2002. – № 6. – С. 38–45.

5 Букейхан А. Н. Казахи: историко-этнографические труды... – С. 34.

6 Цит. по: Халитова И. Р. Проблемы народного образования в Казахстане в 1867–1914 гг.: Дис. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1992. – С. 157.

7 Школа при мечети // Киргизская степная газета. – 18956. – № 11. – 19 марта.

8 История Казахстана с древнейших времен до наших дней... – Т. 3. – С. 617.

11 Секция. Дене шынықтыру және спорт
11 Секция. Физическая культура и спорт

**АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА
В ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ
ИГРЫ НАСТОЛЬНЫЙ ТЕННИС**

МАРКОВСКИЙ В. П.

учитель по физической культуре и здоровью высшей категории,
гимназия № 35, г. Минск, Республика Беларусь

МАРКОВСКИЙ В. В.

педагог дополнительного образования по интересам «Настольный теннис»,
Центр дополнительного образования детей и молодежи «Ветразь»,
г. Минск, Республика Беларусь

Сегодня национальным приоритетом является здоровый и образованный человек. Наиболее актуальной из проблем воспитательной работы является проблема формирования здорового образа жизни учащихся.

Только здоровые дети в состоянии должным образом усваивать полученные знания и в будущем способны заниматься производительно-полезным трудом.

Настольный теннис пользуется большой популярностью у школьников. Это связано с большим интересом подростков к теннису как виду спорта, весьма доступному для овладения. Занятия направлены на физическое развитие учащихся, тренировку выносливости, легкости, реакции и координации движений. Возможность быстро ориентироваться в ситуации и решать сложные задачи, самоконтроль и дисциплина помогут ребятам лучше понять себя и дадут необходимые навыки в дальнейшем.

Развитие физической культуры и спорта является одним из важнейших направлений государственной социальной политики, эффективным инструментом оздоровления нации и укрепления международного имиджа Республики Беларусь.

В статье 45 Конституции Республики Беларусь отмечено, что «право граждан Республики Беларусь на охрану здоровья обеспечивается также развитием физической культуры и спорта» [1, с. 14].

В соответствии с Концепцией национальной безопасности Республики Беларусь «...повышение общего уровня здоровья

населения входит в число основных национальных интересов» [2, с. 14].

Организация физического воспитания учащихся в учреждениях общего среднего образования предусматривает тесную взаимосвязь образовательного процесса по учебному предмету «Физическая культура и здоровье» с физкультурно-оздоровительной работой с учащимися в режиме учебного дня, а также внеурочной и внеклассной физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работой. Преподавание учебного предмета «Физическая культура и здоровье» ставит цель в создании условий и содействие учащимся в сохранении и улучшении здоровья, формирование у них здорового образа жизни средствами физической культуры и спорта. Поставленная цель достигается с помощью вариативного компонента учебной программы, который представлен в комплексах и игровыми элементами плавания, аэробики спортивной, тенниса настольного, конькобежного спорта.

Наличие учебно-тренировочной базы гимназии дает возможность использования вариативного компонента для обучения технике игры в настольный теннис, а также производить отбор учащихся по нормативным критериям по разным направлениям: любительский спорт, спорт высших достижений, использовать ресурс системы образования в целях решения задач спорта высших достижений по разным видам спорта.

«Звездами не рождаются, звезды зажигаем мы...» именно с такой философско-педагогической позицией мастер спорта СССР, кандидат педагогических наук Г. А. Барчукова обращается ко всем и направляет своими работами в мир здоровья, бодрости и красоты, описывая и знакомя с историей и азами игры [3, с. 1].

Победив, нужно подытожить опыт, не скрывать существующих проблем и недостатков, не пренебрегать тактикой. Потерпев поражение, необходимо внимательно проанализировать положительные факторы и достоинства, бороться за то, чтобы в будущем поражение превратилось в победу.

Учебная программа по учебному предмету «Физическая культура и здоровье» легла в основу реализации опыта во временном компоненте учебного занятия «Час здоровья и спорта». В 1–3 классах с помощью тестовых упражнений производится отбор одаренных детей в группы начальной подготовки первого года обучения (ГНП-1). Вместе с этим учащиеся занимаются на уроке ЧЗС на любительском уровне.

Для организации условий в которых может развиваться опыт, в гимназии была создана материально-техническая база и учебно-методическое сопровождение. Хорошо освещенное учебное пространство оснащено техническими средствами обучения для общефизической, специальной и технической подготовки. Для оценки физиологических особенностей и физических способностей учащихся на первой ступени с помощью тестовых заданий производится отбор детей в структуры спорта высших достижений.

На следующих этапах обучения техническим приемам и технике игры применяются специальные упражнения и инвентарь. Демонстрация видеоролика по отработке техники игры, делает занятия более эффективными. Имитационные техники, специальные эстафетные упражнения позволяют, с высокой результативностью осваивать навыки игры и возможность к самостоятельной работе в домашних условиях.

Первым шагом в организации учебно-тренировочного процесса является принадлежность учащегося к основной и подготовительной медицинской группе здоровья. Специфичность приемов игры ограничивает возможность учащимся с другими группами здоровья заниматься указанными техниками.

Визуальный контроль по внешним признакам утомления в учебно-тренировочном процессе осуществляется на каждом занятии. С целью оптимизации, подготовки на этапе ознакомления и обучения, учащиеся делятся на группы мальчики и девочки. На этапе совершенствования используется метод круговой тренировки. В системной связи требований спортивных и общеобразовательных школ с хорошей результативностью развивают опыт.

В каникулярный период для оздоровления и продолжения учебно-тренировочного процесса, в гимназии организовывается палаточный лагерь при турбазе «Юность» Березинского района. Четкие критерии результативности системно формируют умения и навыки учащихся по правилу от простого к сложному.

Теоретические знания и практика соревнований, позволяет осуществлять учащимся судейство на групповых и районных соревнованиях. Отличительной особенностью является комплектование учебных групп как по возрасту, так и по уровню физической подготовленности и способности. Регулярно проводимые турниры в учебных группах и выезды на другие спортивные базы Минска и Минской области более комплексно

адаптируют учащегося к спортивной жизни и психологической устойчивости.

Фиксирование еженедельного рейтинга занимающихся, наглядно демонстрирует рост спортивных достижений учащегося и позволяет выявлять в результате тестовых заданий динамику результативности. Применяемый мотивационный блок, важный элемент активизирующий инициативу и интерес учащегося в тренировочном и соревновательном процессе.

Что важно отметить – возросли требования к технико-тактической и, чего не было прежде, физической подготовке. Настольный теннис стал динамичной, атлетической игрой, требующей хорошей выносливости. Вместе с тем – это великолепное средство активного отдыха, приносящее огромное удовольствие. Барчукова Г. В.

На учебных и внеклассных занятиях используется:

❖ на первом этапе ознакомительный учебно-методический комплекс с трансляцией видеоматериалов техники игры и результаты успехов учащихся на соревнованиях и тестовые задания. Это проводится с целью создания мотивации с учащимися первой ступени обучения;

❖ на втором этапе с учащимися второго года обучения, ведется анализ освоения техники:

- Работа над ошибками в после соревновательный период;
- Выработка новой стратегии и тактики.

❖ на третьем этапе осуществляется интервью диагностика:

- Что хотели добиться, что удалось, а что нет и почему?
- Анализ ошибок и новая оценка возможностей;
- Динамика роста результатов;
- Статистика ошибок и удач;
- Определяется новая технологическая карта подготовки

❖ На четвертом этапе ведется работа по подготовке сборной команды к соревнованиям.

За счет средств государственного социального страхования и родительской доплаты, ежегодно гимназия организывает выезд в девятидневный палаточный лагерь с учителем по ФКиЗ.

Спортивная направленность позволяет учащимся продолжать учебно-тренировочный процесс на базе Березинского туристического центра «Юность». Организованные закаливающие процедуры, плавание, спортивные и туристические игры, утренняя зарядка, культурно-экскурсионный отдых способствуют

развитию физических и укреплению психологических качеств молодого организма. Приобретение навыков автономного проживания в палатке, выполнение бытовых обязанностей, разведение костра, воспитывают наше подрастающее поколение самостоятельным, уверенным и приспособленным к любым жизненным обстоятельствам.

ЛИТЕРАТУРА

1 Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 4000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.

2 Указ Президента Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г. № 575 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь» (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2010 г., № 276, 1/12080),

3 Барчукова Г. В. Настольный теннис / Г. В. Барчукова. – Москва : Физкультура и спорт, 1989. – 175 с.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі 3

1 Секция. Қазіргі кезеңдегі білім беру үрдісінің барысы

1 Секция. Современное состояние рынков труда и образовательных услуг

Абильгазин С. И., Аманбек А., Шерікбай Н. Т. Алаш ағартушылары және оқытудың жаңа технологиялары	4
Ескалиева А. Ж., Рахимова С. А. Качество человеческого капитала как фактор профессионализации	9
Кривогорничева Л. В. Развитие мелкой моторики дошкольников через нетрадиционные техники аппликации	16
Кулахметова М. С., Кудайбергенова А. Б., Бауыржанқызы Б. Білім беруде критериалды бағалау жүйесін қолдану	21
Кульмаганбетова Р. А. Мектеп білімін реформалаудың қорытынды кезеңі – Назарбаев зияткерлік мектептерінің оқыту жүйесі мен әдістемесіне көшу	26
Нысанбекова Б. Б. Активизация словаря детей ясельного возраста через дидактические игры	31
Сибатулина А. С. Театрализованная деятельность как средство развития речи детей	37
Темиргалинова А. К. Формирование этнокультурной компетенции личности студента в условиях высшего образования	42
Темиров Н. Р., Касенова Г. Т. Білім беруді реформалау – заман талабы	46
Утемисова А. Ж. Жоғары оқу орындарында пәндерді гуманизациялай оқытудың негізгі аспектілері	52

2 Секция. Психология ғылымы дамуының мәселелері.

Көшбасшы психологиясы

2 Секция. Проблемы развития психологической науки.

Психология лидерства

Кунязова Г. Б., Жумадилова К. К. Педагогические условия организации исследовательской деятельности обучающихся в условиях вузовской подготовки специалистов	57
---	----

Тасыбаева Г. А., Жумадилова К. К. Развитие личностного потенциала студентов колледжа в процессе учебной деятельности	65
Тусупов М. К. Организация учебного процесса студентов специальности «Машиностроение» с применением программ САПР	73

3 Секция. БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар

3 Секция. Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

Жұмабекова Г. А. Қазақ қаламгерлері жанрлық мәтіндеріндегі өткен мен бүгін бірлігі	78
Жұмабекова Г. А. Ақын-жазушылар ой-санасындағы парадигмалар ауысымы	86
Жумабекова Д. А., Зейнулина А. Ф. Жарнаманың маркетингі мен менеджменті	94
Кадирова Ж. А. Мұса Шормановтың әлеуметтік ойларының бүгінгі өзектілігі	98

4 Секция. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы: қоғамдық сананы жаңғырту

4 Секция. Программа «Рухани жаңғыру»: модернизация общественного сознания

Абдрахманова Р. Т. История становления философской мысли в Казахстане	103
Айтпаева Н. Е., Шамшудинова Г. Т. Потенциал программ «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана» в гражданско-патриотическом воспитании молодежи (на примере Павлодарской области)	106
Альжанова А., Торайғыров Е. М. Конкурентоспособность казахстанской молодёжи как фактор успешности нации	111
Жубаева Ш. К. Формирование нравственных качеств личности и семейных ценностей в реализации программы «Рухани жаңғыру»	116
Жылыбай Г., Мерғалиев Д. М. Төкпе және шертпе күй табиғаты, оның тараған аймағы мен стильдік көркемдік ерекшеліктері	124
Қаирбаев Е. Б., Оналкан А. К. Казахстанская мультипликация	133

Кашканова Р.	
Қазақ музыка мәдениетінің қалыптасуы және өркендеуі	136
Королёва Д. М., Конькова А. А., Туранова Г. Д.	
Из опыта участия в Международном молодежном курултае «Рухани Сапр» по сакральным окрестностям Баянаульского района ...	141

**5 Секция. Тарих, археология және
этнографияның маңызды мәселелері
5 Секция. Актуальные вопросы истории,
археологии и этнографии**

Болкочева М. Л.	
Роль и имидж Руслана Аушева как исторического деятеля России и Казахстана	146
Исенов Б. А., Қуан А. У.	
Жастар саясатының маңыздылығы	149
Исенов Б. А., Серікбай А. С.	
Алаш зиялыларының ұлттық идеялары	154
Кузембаев Н. Е., Саипназарова Ш.	
Историография изучения кипчакской проблематики в исторической науке	158
Кузембаев Н. Е., Саипназарова Ш.	
Избранные исторические источники по средневековой истории Казахстана	162
Сүлейменова Г. С., Батталов А. Б., Кусаинова Б. К.	
Потомок ханов и султанов Чокан Валиханов	167

**10 Секция. Көшбасшылық және жетістік философиясы
10 Секция. Философия лидерства и успеха**

Абдырова Л. О.	
Танымдық дамытушы ойындар арқылы балалардың құзыреттілігін арттыру	173
Ақылбекова Р. А.	
Ценностный аспект политических технологий (на примере политического мифа)	176
Бейсенов А. Ж., Панченко Е. А.	
Национально-культурные корни как основа модернизации	180
Вяткина Ю. А.	
Ключевые показатели эффективности (KPI). Особенности внедрения ...	186
Ержанов Е. А.	
Ұлы Дала номадтардың этномәдени тарихындағы Митра культі	193

Қрыкбаева М. С.	
Социальное предпринимательство как инструмент социальной поддержки общества	198
Қурманова А. Б.	
Қазақтың философиялық дүниетанымының қалыптасуы	207
Раздыкова Г. М., Қалмурзаев Б. А.	
О сложном правовом положении мусульманских школ в степном крае	210

**11 Секция. Дене шынықтыру және спорт
11 Секция. Физическая культура и спорт**

Марковский В. П., Марковский В. В.	
Анализ педагогического опыта в тренировочном процессе игры настольный теннис	217

**С. ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ 125-ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«Х ТОРАЙҒЫРОВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

1 ТОМ

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Компьютерде беттеген: А. Елемескызы
Басуға 23.11.2018 ж.
Өріп түрі Times.
Пішімі 29,7 × 42 ¹/₄. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 13. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3308

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.